

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਕਥਾ ਸੰਸਾਰ
ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ
(ਚਿੰਤਨ-ਮੰਥਨ)

ਸੰਪਾਦਕ :
ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ

ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ।

**Ajmer Sidhu Da Katha Sansar : Alochnatmik
(Chintan-Manthan)**

Edited by

Prof. Balvir Kaur Rehal

V.P.O : Souna,

Distt : Shaheed Bhagat Singh Nager - 144516

Mob : 94643-30803

E-mail : balvirkaurrehal@gmail.com

© ਲੇਖਕ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 2018

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪੁਰਾਣੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ, ਕੱਚਾ ਕਾਲਜ ਰੋਡ,

ਸਾਹਮਣੇ ਗਲੀ ਨੰਬਰ 8, ਬਰਨਾਲਾ-148101

ਫੋਨ : 01679-241744, 233244 ਫੈਕਸ : 241744

Email: tarkbharti01@gmail.com

ਛਾਪਕ : ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਕੀਮਤ : 300/-

© 2018 All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without publisher's prior written consent on any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਸਮਰਪਣ

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ
ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਰੌਸ਼ਨ ਚਿਰਾਗ਼
ਬੇਟੀ ਅਮਾਨਤ (ਗੁਰਅਮਾਨਤ ਕੌਰ)
ਤੇ
ਬੇਟੇ ਨੂਰ (ਸਾਹਿਬਨੂਰ ਸਿੰਘ)
ਨੂੰ

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਿਰਕੱਢ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਗਲਪ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ 1997 ਵਿੱਚ 'ਵਿਗਿਆਨ ਜੋਤ' ਨਾਂ ਦਾ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਰਚੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਰੰਗਕਰਮੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਸੂਝ ਵਾਂਗ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ' ਕਾਲਮ ਤਹਿਤ ਦੋਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲਮ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਣ ਤੇ ਉਜੜਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ, ਖਿਡਾਰੀਆਂ, ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ, ਅਹਿਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ, ਦੇਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਚੱਲੇ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ। 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਰਗੀ ਜਾਨਦਾਰ ਤੇ ਕਲਾਸਿਕ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਖੋਜੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਫੀਲਡ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਖੋਜੀ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਬੜੀ ਸੂਝ, ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ 1995 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਚਿਰਾਗ ਵਿੱਚ 'ਅੰਦਰਲਾ ਬੰਦਾ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਪੀ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ 'ਲਕੀਰ' ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਨਿਖੇਧ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਗੌਰਜਾਂ' ਛਪਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵਕਫੇ ਪਿੱਛੋਂ 'ਸਿਰਜਣਾ' ਵਿੱਚ 'ਬੇਹ' ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਟੁੱਟੀਓ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅੰਦਰਲੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਆਹ ਤੇ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਜਾਨਲੇਵਾ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਛਪਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਹੀ

ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ (1998), ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ (2004) ਅਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ (2013) ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ 24 ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ 10 ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਛਪਾਈ ਅਧੀਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਨੇ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਾਣਮੱਤਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਗੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਜਾਫਰਪੁਰ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਡੱਬਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੁਣ ਪੇਂਡੂ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੇਂਡੂ ਮੁਹਾਵਰਾ, ਪੇਂਡੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਲਿਆ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਰਗੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ, ਔਰਤ, ਮਰਦ, ਦਲਿਤ, ਕਿਸਾਨ.....ਤੇ ਹੋਰ ਹੱਦਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿੱਥਦੀ, ਉਹ ਪੀੜਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਤਾਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਯੂਥ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸੁਪਨਾ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕਲਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਲੇਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ‘ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ’ (2000), ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਯੋਧੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ‘ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ’ (2003), ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ ਭਗਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨੀ ‘ਬਾਬਾ ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ’ (2008), ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨੀ ‘Baba Bujha Singh An untold Story’ (2013) ਮੌਲਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮੇਤ ਉਸ ਦੀਆਂ 13 ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰੇ ਲਿਖੀ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਥਾ ਪੁਸਤਕ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ “ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ” ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ‘ਯੁਵਾ ਪੁਰਸਕਾਰ’ ਮਿਲਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਦਿੱਲੀ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਪਰਤੀ, ਜਟਿਲ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਨਵੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਆਨ, ਵਿਸ਼ਾ ਤੇ ਨਿਭਾਅ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਿਤਾਬੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰੂੜੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੋਚ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮੂਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੋਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੰਮ ਨਿੱਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉੱਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰੀਵਿਊ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਤੇ ਫਿਰ ਰੀਵਿਊ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਅੰਤਿਕਾ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਲੇਖ, ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ, ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਛਪਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲੱਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕੋਰ ਇੰਨੀ ਤਿੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦੋ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕੀਤਾ। 2016 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ' ਟਾਈਟਲ ਹੇਠ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ

ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੂ ਉੱਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੱਝਵਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਜਿੰਨੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਲੇਖ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਉਹ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਰਾਇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋਸਤਾਂ, ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ—

ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ, ਜਾਤ, ਵਰਗ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਾਰੇ ਲੇਬਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਬੇ-ਘੁੱਟੇ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੀਜਮੂਲਕ ਸੂਤਰ ਇੰਨੀ ਬਰੀਕੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਉਕਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਦਾ ਸਪਾਟ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿੱਧਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣੋਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੇਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਥਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਈ ਇੱਕ ਰਹੱਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।”

ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ’ ਵਿੱਚ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਬੋਧ ਦਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ।”

ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਮੌਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਧੂ ਆਪਣੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਚੇਤਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ-ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਅਤਿ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਅਤੇ ਵਲਦਾਰ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪਾਸਾਰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ-ਅਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ

ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਰਜਿਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੱਚ ਇਕਹਿਰੀ ਯੁਕਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।”

ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅਜੋਕੇ ਮੁਲਾਂਕਣੀ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਦ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਣ-ਪਰਖਣ-ਸੰਚਾਰਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਕੀਰੀ ਪਾਸਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਬਲਕਿ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਗੋਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਧੀਮੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੜਾਅ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਚਲਦਿਆਂ ਡੂੰਘਾਈ ਰੁੱਖ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਉਮਿਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ-ਉਸਾਰ ਵਾਲੇ ਰਚਨਾ-ਪਾਠ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

“ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਤ ਹੀ ਬੋਧ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਲੱਥ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਨਾਅਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਕਠੌਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਸੂਝ ਹੈ।”

ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪਸਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਵੀ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਆਦਿ ਦੇ ਨੇਮ ਹਨ।”

ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ

ਪੈਟਰਨ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਾਬਰੀ, ਅਸਹਿਮਤੀ, ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ ਪੁਸਤਕ ਗੀਵਿਊ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, “ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸਾਧਾਰਨ ਬਣ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਵੇਂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, “ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਭਾਂਤ ਤਜਰਬੇ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਉਪਰੰਤ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੇ ਕਾਇਮ-ਰਹਿਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।”

ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਅਨੁਸਾਰ, “ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਗਰਕੀ ਹੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿੰਦਤ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।”

ਜਸਵੀਰ ਸਮਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਬਲਕਿ ਲੋਕ-ਮਨ 'ਚ ਪਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਫਿਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਰਾਇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਕਿਤਾਬ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਉਸ ਦੀ ਇੱਕੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸੇ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਪਰਧਾਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ‘ਵਿਚਾਰ’ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਰੋਪਿਤ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸਾਰੂ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਗ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਡੂੰਘੇਰੀ ਸਮਝ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੂਲ, ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਪਰਖ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਖੁਰ ਰਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਧਰਾਤਲ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਸਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ‘ਸੁਚੇਤ’ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ‘ਯਾਂਤਰਿਕ’ ਜਾਂ ‘ਮਨਸ਼ੁਈ’ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।”

ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਹ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰੋਖ-ਅਪ੍ਰੋਖ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਰਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਉਸਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਦੁਆਬੀ ਮਿਸ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।”

ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, “ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾੜੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮਿਥ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਰਤਮਾਨੀ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ‘ਸਭ ਔਛਾ ਹੈ’, ‘ਸਭ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ’ ਤੇ ‘ਸਭ ਦਾ ਹੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹੈ’ ਵਰਗੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਵਾਦੀ ਲਹਿਜੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

ਡਾ. ਮਿਨਾਕਸ਼ੀ ਰਾਠੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਅਦਿਖੇ, ਅਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਜੋ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤਨੀ-ਅਵਚੇਤਨੀ ਗਲਬੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 34 ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਖੱਪਾ ਪੂਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਲਾਤਮਿਕ ਯੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ- ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ, ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ, ਡਾ. ਉਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ, ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ, ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਮਰ, ਸ੍ਰ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ, ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ,

ਡਾ. ਮਿਨਾਕਸ਼ੀ ਰਾਠੌਰ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹਨਾਂ ਆਲੋਚਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਰਾਇ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਭਾਵੇਂ, ਉਸਦੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਜੁਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਿਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਖਰੇ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਹੋਰ ਵੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਯਤਨ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨਗੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,

ਮਾਹਿਲਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)

ਆਦਿਕਾ

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ

-ਪ੍ਰੋ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)*

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮਾਣਮੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕਾਲ-ਵੰਡ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਸਥਾਪਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਪੌਚ ਦਾ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਣ ਸਮਾਂ 1995 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ' ਵਰਗਾ ਕਾਲਮ ਚਲਾਉਣਾ ਉਸਦੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਬਣੀ ਹੈ।

ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਥਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਉਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੌਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ, ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕੇ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੌਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਈਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ। ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਬਲਾਕ ਦਾ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗਣ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫੈਲਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੰਡੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਆਮ-ਆਦਮੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਅਧਿਆਇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਬਣਤਰ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਰਗਾ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਾ

---

*ਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਗੀਰੂ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਰੂ ਕਿਰਦਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਬਦਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੁਝਾਰੂ ਤਾਸੀਰ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਉਪਭੋਗੀ, ਐਸੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘੋਰਾਬੰਦ ਸਥਿਤੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਘੁੰਡੀਆਂ, ਜਾਤੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਖੌਤੀ ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਪੂਰਤੀ ਵਾਲਾ ਕਥਾ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਤੇ ਨਾਬਰ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਕਥਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੇਚੀਦਾ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਥਾ-ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸਾਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਕਥਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਨਵੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਲੰਧਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਫੜਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਕਥਾ ਬੋਧ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ, ਚਕਾਂਚੌਂਧ ਹੈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਧਿਆਣ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਨਿਤਾਣਾਪਨ ਤੇ ਉਪਭੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਇੱਥੇ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਥਾ-ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਛੇੜਿਆ ਰਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਵਿੱਚ ਰੰਮੀ ਅਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਵਿੱਚ ਜੋਧਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਜੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਾਬਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਥਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫਿਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ, ਤਾਰਕਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੀੜਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ

ਦੀ ਪੀੜਾ ਪਰੁੰਨੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸਫਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸਨੇ 47 ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਅਣਫੋਲੇ ਪੰਨੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਮਰਹੂਮ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਵੰਡ ਦੇ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਾਡਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ' ਅਤੇ 'ਬਾਲਦੇ ਚਿਰਾਗ' ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' 1998 ਵਿੱਚ ਛਪਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਮਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' 2004 ਵਿੱਚ ਛਪਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਰਜ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਤੀਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' 2013 ਵਿੱਚ ਛਪਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਮੇਤ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਲੇਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਜੋਂ 13 ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਸੰਨ 2000 ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਨ 2000 ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਰਧਕ ਪੁਰਸਕਾਰ, 2003 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨਵ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਅਤੇ 2004 ਵਿੱਚ ਕਾਮਰੇਡ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਨੂੰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਟਰੱਸਟ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਲੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 2005-06 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਲਕੱਤਾ ਵਲੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਯੁਵਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹੈ। 2008 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਪੋਰਟਸ ਕਲੱਬ ਚੀਮਾ ਕਲਾਂ

(ਜਲੰਧਰ) ਵੱਲੋਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਐਵਾਰਡ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਾ ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਬਾਬਾ ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ (ਗ਼ਦਰ ਤੋਂ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਤੱਕ) ਲਈ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਟਰੱਸਟ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ, ਜਾਤ, ਵਰਗ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਬਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਬੇ-ਘੁੱਟੇ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਸਦਾ ਬਹੁਪਰਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਥਾ ਦੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਤੌੜਾ ਝਾੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਦਾਅ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਫਰੋਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਹੁਪਰਤੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਪੁਨਰ ਜਨਮ', 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ', 'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਕਰੂਪਤਾ, ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਦੌੜ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਧ ਅਤੇ ਏਜੰਟ ਮਿਲਕੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਉਹ ਇੱਧਰ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਉਹ ਉਧਰ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਉਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਪਤੀ ਹੈ ਨਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ, ਪੇਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਵੱਲੋਂ ਹੋਇਆ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸੇ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪੋਤਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਵਾਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਡਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਕਹਾਣੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ

ਸੰਵੇਦਨਾ, ਵਸਤੂ-ਵਰਤਾਰੇ, ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਨੀਝ, ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਤਾਰਕਿਕ ਸੋਚ, ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਕਾਰਨ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਥੀਮ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਵੇਂ ਕਈ ਉਪ-ਥੀਮ ਜਾਂ ਗੀਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੂਲ ਥੀਮ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਗੀਮ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਘਣਾਪਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਨਾ ਬਣੇ ਸਗੋਂ ਪਾਠਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੁੰਦ ਦੇ ਉਸਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਬੇਹ' ਅਤੇ 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਭਾਵੇਂ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਰੋਕ ਕਾਮੁਕਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਗੋਂ ਗਰੀਬੀ, ਵੇਸਵਾਚਾਰੀ, ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਘਟਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡੀਆਂ, ਭਈਆਵਾਦ, ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਿੱਚ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਧੁਨ, ਕਲੱਬ ਕਲਚਰ, ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਖੇਡ, ਨਸ਼ੇ, ਖੋਖਲੇਪਨ, ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ, ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਈ ਦੀ ਚਾਹਤ, ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। 'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਕਹਾਣੀ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਧਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੂਗਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਸੇਵਨ, ਕਰਜ਼ੇ, ਗਹਿਣੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ, ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ, ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਘਣਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਬੇਗਾਨਗੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਚਿਤਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਵੰਦ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਤਨ, ਅਵਚੇਤਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਪਾਠ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ', 'ਦ ਸੁਐਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ', 'ਕੂਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਪਾਰ' ਅਤੇ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ', ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਪਾਠ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਗਤ

ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ'। ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬੁਣਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕਤਾ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰੇਕ ਉਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਸਮਝਣ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਿਧਤਾ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰਪੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਸਮੱਰਥ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤਤਕਰਾ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ : ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 1998

1. ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਤੇਰਾ
ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) 22
2. ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ
ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ 26
3. ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਲੀਹ ਪਾੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ 32
4. ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ
'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ'
ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ 42
5. ਵਰਤਮਾਨ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ
ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 51
6. ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਥਾਕਾਰ-ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ
ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ 58
7. ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ : ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ
ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ 65
8. ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ
ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ 69

ਭਾਗ ਦੂਜਾ : ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2004

9. ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਪੁਠਪੈਰੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ
ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ 72
10. ਗਰਜ਼-ਮੂਲਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ : ਹੈਲੋ ਡੌਰਾ
ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ 77

11. ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ 84
ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ
12. ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਫ਼ਰ : ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਗੀਂ 92
ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ
13. ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ 99
ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ
14. ਪੀੜਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ 102
ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ : ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ
ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
15. ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 108
ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ
16. ਬੇਚੈਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਕਥਾਕਾਰ : ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ 110
ਜਸਵੀਰ ਸਮਰ
- ਭਾਗ ਤੀਜਾ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ
(ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2013**
17. ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਨਣ ਵਾਲਾ ਕਥਾਕਾਰ 114
ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ
18. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਦੀ ਪਰਖ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ 120
ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ
19. ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ : ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਜਾਲ 'ਚ 126
ਫਾਬੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ
ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ
20. ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ 133
ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ
21. ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ 136
ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ
ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ

22. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧੀ ਗਲਪੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ	139
23. ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਕਥਾ ਬੋਧ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ ਡਾ. ਮਿਨਾਕਸ਼ੀ ਰਾਠੌਰ	149
24. ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ : ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਡਾ. ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ	157
25. ਅੰਤਿਕਾ: ਪੀੜਾਂ ਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ	162
26. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਡਾ: ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ	175
27. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਡਾ: ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਸੰਧੂ	183
28. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਥਾਨਕੀ ਸਰੋਕਾਰ ਡਾ. ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ	190
29. ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ	199
30. ਮੁਲਾਕਾਤ : ਮੈਂ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਾਂ-ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਮੁਲਾਕਾਤੀ: ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ	209
31. ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ - ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ	218
32. ਜੀਵਨ-ਬਿਓਰਾ - ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ	223

**ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ : ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ
(ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 1998**

ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਤੇਰਾ

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਚਰਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਨੌਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਭਲੀਭਾਂਤ ਇਹ ਪਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੋਣਹਾਰ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਦੌਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਥੀਮਕ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮੂਲਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਾਠ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜੁਗਤ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿੱਖੇ, ਭਿਆਨਕ ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਅਣਗੌਲੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਰੇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੀਜ ਮੂਲਕ ਸੂਤਰ ਇੰਨੀ ਬਰੀਕੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਉਕਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਦਾ ਸਪਾਟ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿੱਧਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣੋਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਥਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਈ ਇੱਕ ਰਹੱਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਰਹੱਸ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦਾਇਰਾ ਜੋ ਚੁਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਰ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਤੂਫਾਨੀ, ਖੌਫਨਾਕ ਅਤੇ ਸੰਕਟਸ਼ੀਲ ਪਸਾਰ ਲੁਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਰਕਰਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸਗੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਛੋਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜੁਗਤ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਦੋ ਜੁੜਵੀਆਂ ਪਰ ਵੱਖਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੋ ਪਰਤੀ ਧਰਾਤਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਬੀਜ ਰੂਪੀ ਥੀਮਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਗਾੜ੍ਹਾਪਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਉਹ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ', 'ਗੌਰਜਾਂ', 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਨਮੂਨਾ ਹਨ। 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਵਿਗੜਿਆ ਸੰਤੁਲਨ, ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਤੌਖਲੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਈ ਕਾਮ ਭੁੱਖ ਦੇ ਬਲਦਵੇਂ ਅਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਮੁਕ ਦਬਾਓ ਅਤੇ ਦਮਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਵਿਸਫੋਟ ਸਾਧ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੀਤੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਰਹੱਸ ਉਦਘਾਟਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਫੀ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਜਿਹੇ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਗਲਪਕਾਰ

ਇਕਹਿਰੇ ਪਰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੋਟਿਫ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਆਪ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਤਰ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਵਕਤਾ ਦਾ ਇਹ ਸੰਗਮ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ 'ਮੈਂ' ਮੂਲਕ ਸੰਬੋਧਨ ਮੁਖੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਇਸ ਵਕਤਾ ਪਾਤਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੁਆਲੇ, ਉਸਦੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਾਵੀ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਰਲ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਪਾਟ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ 'ਮੈਂ' ਮੂਲਕਤਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿਜ਼ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਵਰਨਣ, ਵੇਰਵਾ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਹੋਣ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਅਜਿਹੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਸੰਬੋਧਨ ਤੱਤਫਟ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਏਹੀ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਣ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ 'ਗੋਰਜਾਂ' ਤੇ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਵੈਮਤ ਕਥਨ ਹਨ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੀਤਾ, ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਹੀ ਨਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਫੱਬ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲਦਾ ਹਾਂ!.....(ਗੋਰਜਾਂ)

ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ)

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਾਜਸੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਸਾਰ ਉਭਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਜਾਂ ਇਛਿਤ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੌਰਵਮਈ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਸਨਮੁਖ ਉੱਭਰੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਰਾਲ ਮਸਲੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸੁਚੇਤ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵੰਗਾਰ ਨੂੰ ਯੁੱਗ ਚੇਤਨਾ ਅਨੁਕੂਲ ਮਹਿਸੂਸਣਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਮ ਭੁੱਖ, ਕਾਮ ਉਲਝਣਾਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਇਸ ਪੇਚੀਦਾ ਅਤੇ ਟੇਢੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। 'ਬੇਹ' ਕਹਾਣੀ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਨਾਮੁਰਾਦ ਜਾਨਲੇਵਾ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਨਸੂਰ' ਅਤੇ 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਕਰਾਲ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਿੰਬ-ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਥੀਮ ਮਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਉਪਜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦੱਸੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਮਈ ਰਵੱਈਆ 'ਨਸੂਰ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਕਹਾਣੀ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁਖੀ, ਬੇਸਹਾਰਾ, ਉੱਖੜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਰਕਾਂ,

ਵਿਤਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਸਹਾਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਹਾਰਾ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਠੋਕਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਹੈ ਜੋ ਬੇਕਾਬੂ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਕਾਮੁਕ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਪੁੱਠੇ-ਸਿੱਧੇ ਕਰਮਾਂ, ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਉਭਾਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸਦੇ ਕਾਲੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਕਾਮੁਕ ਭੁੱਖ, ਕਾਮਕ ਉਲਝਣਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਨਰੋਏ, ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਜਾਇਜ਼ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਠਰਕ ਭੋਰਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਮਨਘੜਤ ਤਰਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

'ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ' ਅਤੇ 'ਗੌਰਜਾਂ' ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੀ ਗੈਰ ਮਾਨਵੀ, ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੀ ਉਸ ਬਣਤਰ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਬੰਜਰ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਗੌਰਜਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀਵਾਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਦਾ ਉਹ ਘਿਨਾਉਣਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਆਮ-ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕਿੜ ਕੱਢਣਾ ਜਾਂ ਹਉਮੈ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਜਾਤ, ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਘਟੀਆ ਵਖਰੇਵੇਂ ਬਰਕਰਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਇੱਕ ਮਿਹਨਤੀ, ਈਮਾਨਦਾਰ, ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਸਫਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ ਪਰ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਉਸਦੀਆਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਜੰਗਮ ਜਾਤ ਅਤੇ ਗੌਰਜਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ। 'ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ' ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਹੁਰਮਤੀ ਤੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਕਰਾਲ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮਲੋ-ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣਿਆ, ਗ੍ਰਹਿਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਾਰ ਧੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਣ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਰੇ ਤੜਕੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਰੱਸਾ ਲਟਕਾ ਜੋ ਕਰਦੀਆਂ ਚਿਤਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿਤਲ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚਪੜ ਵੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ ਇੱਕ ਮਾਰਮਿਕ ਬਿੰਬ ਬਣ ਉਭਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਣਗਿਣਤ ਸੁਆਲ ਫਿਜਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ' ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਲਕੀ ਵੰਡ ਦੇ ਜ਼ਬਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਆਪਣਾ ਦਮ ਤੋੜਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਕਹਾਣੀ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ 'ਨਚੀਕੇਤਾ' ਨਾਮੀ ਮਿਥਕ ਪਾਤਰ ਦੇ ਟਾਕਰਵੇਂ ਬਿੰਬ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਉਸ ਦਰਾੜ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਮਾਅਨੇਖੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ 'ਭਾਈ ਜੀ' ਇੱਕ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਸੰਜਮੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਵਿਅਕਤੀ

ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਧਾਰਨ ਤਾਂ ਕੀ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਮੌਕੇ ਵੀ ਧੀਰਜ ਬੰਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੰਦੂਕ ਧਾਰੀ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਉਸਦੇ ਬੇਕਸੂਰ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਨਵੀਂ ਵਿਕਰਾਲ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ “ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਬੀਬਾ। ਢੇਰੀ ਨਹੀਂ ਢਾਈਦੀ” ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਵਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ, ਕੱਪੜਾ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਲਿਪਟ ਕੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਹਨ- “ਓ ਉੱਪਰ ਵਾਲਿਆਂ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿਰ ਕਮਾਇਆ।” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਕੋਨਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਥਹੁ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੁਚੇਤ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਰਟੇ-ਰਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਦਿਲ ਹਿਲਾਊ ਮਸੀਬਤਾਂ ਢਹਿ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਚੀਕੋਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ੀ ਬਾਪ ਦੀ ਹਰ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਉਸ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪਾਰੇ ਵਾਂਗ ਡਲੁਕਦੇ ਲਚਕੀਲੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤਵਾਦੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਵਰਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹਲਚਲਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵਾਕਾਂ, ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰ ਕੇ ਸਰਲ ਜੁੱਸੇ ਪਰ ਡੂੰਘੇ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਇਹ ਮਾਣਯੋਗ ਯਤਨ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਟਕਰਾਉਂਦੇ, ਬਦਲਦੇ, ਬਿਨਸਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲਵਾਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਗੇ।

ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ

-ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਝੰਜੋੜਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਖਿੱਚਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਲੇਠੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ (1998) ਨਾਲ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਰਚਨਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਕੇਂਦਰੀ ਰੂਪ 'ਚ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਬੋਧ ਦਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੱਤ ਉਸਨੇ ਜਿਹੜੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸੰਕੇਤਕ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਮਾਡਲ ਨੇ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਨਕਸ਼ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੰਜਾਬ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਏ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਜਿਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ 'ਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਭਰਵਾਂ ਪੱਖ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਬਿਰਤਾਂਤ (Grand Narrative) ਅਤੇ ਲੂਘ-ਬਿਰਤਾਂਤ (Little Narrative) ਦਾ ਤਣਾਅ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਲਘੂ-ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਰਾਹੀਂ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵਾਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਅਜੋਕੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਬੋਧ ਦਾ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ “ਅਬਸੈਸਿਵ ਕੰਪਲੈਕਸ ਨਿਊਰੋਸਿਸ” ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਅਲਰਜੀ ਅਤੇ ਟੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਦਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤਪਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ “ਜੰਗਮ” ਜਾਤੀ ‘ਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੀੜਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਉਹ “ਜੀਤ ਬਾਵੇ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ” ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਤਪਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸੇਧਿਤ ਲੋਕ-ਮਨ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਾਂ ਨਾਲ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਛਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਨੂੰ “ਪਾਗਲ” ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਸੂਰ ਅਤੇ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਮੰਗਲੀਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਕਵੀਂ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਵਰਜਤ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉਠੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਭੈਣਾਂ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੋਚ ਦੇ ਦਮਨ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਔਰਤ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੀਆਂ ਅੰਤ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਚੁਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਦਾ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਫਰਜ਼ਾਨਾ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਨਫ਼ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਹਿਕਦੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵਿਚਲਾ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਕਾਮ-ਇਛਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਿਸਫੋਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਦਾ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ-ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਸਿਹਤ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ-ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਸਹਿਦਿਆਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਾਗਲਪਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਈ ਪ੍ਰਪੰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਕੇ ਮਕਾਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਮੂਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੁਜੈਲੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਗੌਰਖਣ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ਪੁੱਤਰ-ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਹੀਣ-ਭਾਵ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕੇਵਲ ਪੁੱਤਰ ਹੱਥੋਂ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਾਮੰਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਦਬਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪੀੜਤ ਹਨ। ਇਉਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ

ਰਿਹਾ ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਘੂ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਲਸਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਅਮੁੱਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੋਗੀ, ਮਰੀਜ਼, ਮੰਗਲੀਕ, ਬੇਰੜਾ, ਕੁੜੀਆਂ, ਭਾਈ ਜੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਜੋਤਸ਼ੀ, ਜੰਗਮ, ਨਿਮਨ ਜਾਤੀਆਂ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸਥਾਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਹਾਇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ-ਸੰਸਥਾਈ ਧਰਮ, ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ, ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਬੰਧ, ਹਸਪਤਾਲ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਆਦਿ-ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਹੋਂਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਕੂਲ ਸਾਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਾਧੇ ਗਏ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਨਾਬਰ ਹੋਏ ਪਾਤਰ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅੰਤ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਬਾਈਂ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਾਣੀ 'ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚਾਣਕਿਆ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, "ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਬੀਰ ਮੁਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ ਓ। ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਇਉਂ ਹੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੀਤਲ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੋ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਮਤਾਹਿਤ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਹਾਮੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਅਚੇਤ ਹੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਆਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ 'ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ' ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅਚੇਤ ਹੀ ਸਾਮੰਤੀ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਤਰ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਆਪਣੀ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਨਸੂਰ' ਅਤੇ 'ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ' ਵਿਚਲੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੱਸ ਅਤੇ ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਅਚੇਤ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅੱਤ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿਚਲਾ ਭਾਈ ਜੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਮਨਕਾਰੀ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਸਫੋਟਕ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰੁੜੀਵਾਦੀ ਤੱਤਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਢਲੇ ਹੋਏ ਅਵਚੇਤਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਥੀਮਗਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਪੇਸ ਤੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ

ਉੱਤੇ ਧਕੇਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪੱਖਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵਾਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ 'ਚ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਧ ਅਨੁਕੂਲ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਕਥਾ-ਜੁਗਤ ਸੰਕੇਤਕ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੈਟਰਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਸਵੈ-ਕਥਨਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰ-ਕਾਰਜ ਦੇ ਵਰਨਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ਬੋਧ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵੈ-ਕਥਨਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਅਬਸੈਸਿਵ ਕੰਪਲੈਸਿਵ ਨਿਉਰੋਸਿਸ” ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਿਕ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵਰਨਣ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

...ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗੀ ਜਾਂਦੈ। ਅੱਜ ਤੜਕੇ ਪਾਠੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕੀੜੀ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ। ਸੌਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਹੱਥੇ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮੀ ਜਾਂਦਾ। ਪਰਸੋਂ ਵੀ ਬਹੁ ਨੇ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਖੈਰ.....। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮੀ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਕੌਡੀਆਂ ਆਲਾ ਏ।

ਫਿਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਹਸਦੇ-ਵਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਜੀਅ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਰੀਜ਼ ਵਾਲੀ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਹਾਦਸਾ ਛੜਾ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਵਾਪਰਿਆ। ਜੇ ਪਛੜ ਕੇ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਜਣੇਪੇ ਸਮੇਂ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਮ-ਲੋੜ ਲਈ ਗਸ਼ਤੀ ਗੋਰਖਣ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਏਡਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਕੁੜੀ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਭਈਏ ਨਾਲ ਜਿਨਸ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸਨੇ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਪਤਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਵਿਆਹ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁਆਈ ਦੇ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਦੋਹਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਏਡਜ਼ ਚਿੰਬੜ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਬੀਜ-ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰੇਰਕ ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਏ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ-ਵੱਸ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋੜਿਆ-ਬੀੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਜੇ

ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਖਲਨਾਇਕੀ ਚਰਿਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅਗਾਂਹ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖਲਨਾਇਕੀ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖੁਦ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਖਲਨਾਇਕ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਖੁਦ ਸਾਮੰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਛੁਟਪਟਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਦਾ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਜਦੋਂ ਦਫਤਰੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਖਿਝਿਆ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਮੈਡਮ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਦੇਖ, ਬਹੁਤਾ ਔਖਾ ਨਾ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਆਂ। ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਲੜ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਲੜਦਾਂ।” ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਥਾ-ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਧੂ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਗਲ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੁਰਖੂਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਕਟ-ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਗੌਰਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ ਲੰਬੜਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ “ਮੰਗ ਖਾਣੀ ਜਾਤ” ਆਖੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੁਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਨਫ਼ਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ “ਬਾਵੇ...ਗੌਰਜਾਂ” ਕਹਿ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਜੱਟ-ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਬੀਜ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਢੰਗੂਰ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਗੌਰਜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਫੈਦਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਪੰਚੀ ਦੀ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਲੈ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹੀ ਸਿੱਖ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਪਤਨਗ੍ਰਸਤ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ ਪੱਖ ਉਸ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਤਰਸਮਈ ਸੂਝ, ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦਾ ਮੰਥਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀਆਂ ਉਹ ਨੁੱਕਰਾਂ ਵੀ ਫਰੋਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਵਚੇਤਨ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ‘ਚ ਆਏ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਏਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਪਕੜ ਨੂੰ ਵਸਤੂਪੂਰਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਸਿੱਖੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਾਲ ਸੰਕੇਤਕ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ‘ਬੇਹ’ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਟੱਕਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵੇਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੌਰਖਣ ਦੇ ਬੋਲ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ-

“ਅਰੇ ਜੋ ਮੱਲ ਕਲਾਂ ਏ ਨਾ। ਵਹਾਂ ਕਾ ਵੋ...ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ
 ਟੱਕਰ ਏਨਾ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮੇਂ ਮੁਝੇ ਖਰੀਦ ਕਰ ਲਾਯਾ ਥਾ।.....ਸਾਲਾ
 ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਪਾਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਬੜੇ ਸਬਜ਼ਬਾਗਾ ਦਿਖਾਤਾ
 ਥਾ। ਛੋਡ ਕਰ ਭਾਗ ਗਿਆ। ਭੁੱਖੀ ਮਰ ਜਾਤੀ।...ਪੰਦਾ ਕਰ ਲੀਆ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਂ-
 ਵਾਚੀ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਸਾਮੰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ
 ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਅੰਤ “ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ” ਨੂੰ ਚਿਤਵਦਾ ਹੈ। ਰੋਚਿਕ
 ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਜਬੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ
 ਪੀ. ਐੱਚ. ਡੀ. ਦਾ ਨਿਗਰਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਮੁਸਲਿਆ ਬਾਰੇ” ਲਿਖਣ
 ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਾਮੰਤੀਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਹੀ ਨਚੀਕੇਤਾ
 ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਾਣੀ ‘ਦ ਸੁਔਰਫ ਆਫ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ
 ਬਹਾਦਰ’ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਪਾਪਾ ਆਖਦਾ ਹੈ-

ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਇਕ ਸਨ। ਖਪਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ
 ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ
 ਤੋਂ ਵੀ ਗਾਇਬ ਨੇ। ਸਾਲੀਆਂ ਬੰਦੇ ਦੁਆਲੇ ਗਿਰਝਾਂ...।

ਇਉਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੁਨਰ-
 ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਦਾ
 ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁਕਾਉਣ ਕਰ ਕੇ ਭਾਵੇਂ
 ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਕਲਾ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ (ਅਮੂਰਤਤਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦ
 ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਉਹ
 ਮੈਟਾਫਰ ਦੇ ਸੱਜਰੇਪਣ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਤਨਤਾ ਨਾਲ ਢਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
 ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਮੂਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ
 ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਤਮਕ ਛੋਟਾਂ ਦੇਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ
 ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਏਨਾ ਨੇੜੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਖੁਦ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਣ ਦੇ
 ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਇਉਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ
 ਆਪਣੇ ਸਵਚੇਤਨ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-
 ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਇੱਕ ਪੁਲਾਂਘ ਹੋਰ ਅੱਗੇ
 ਪੁੱਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ
 ਰੂਪ ‘ਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਬਣ
 ਕੇ ਉਭਰਿਆ ਹੈ।

ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਲੀਹ ਪਾੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

-ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ*

ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਥਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਵਰਤੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਆਧੁਨਿਕ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਚੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਥਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰੰਤਰ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਤਿੱਖੇ ਮੌੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਮੌੜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਾਹਿਤ-ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌੜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਲਗਾਤਾਰ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਕ ਇਸਦੇ ਛੋਟੇ ਪਰ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਮੇਂ ਵਿੱਥ ਵਧਣ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹਿਸ ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਕ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਨਾ ਸਹੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਰਾਇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੂਰਵਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤਾਖਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਪੁਸਤਕ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਪਣ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਰੱਥ ਕਥਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਪਾਠ

* ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ

ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁਣ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਅਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਵਿਰਕ ਨਾਲ ਚੱਲ ਸਾਡੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲੀਹ-ਪਾੜਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਅਪਨਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕਥਾਂ-ਜੁਗਤਾਂ ਪੂਰਵਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਵਰਤੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰੂਪ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਕਥਾ-ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਪੂਰਵਲੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ 'ਬੇਹ' ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਕਈ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਰਲ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਭੰਗ ਲਕੀਰੀ ਮੂਲ ਕਥਾ-ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਬੇਹ' ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਰਜਾਈ ਉਸਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਦੇ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਮ ਭੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਇੱਕ ਗਸ਼ਤੀ ਗੋਰਖਣ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਭਈਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਈਏ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਭਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਕਨੇਡਾ ਵਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੋਰਖਣ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੀ-ਜੁਆਈ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹਨ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜੁਆਈ ਨੂੰ ਏਡਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਖੁਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਰਨ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਾਮੁਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਉਲਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਧੀਨ ਬਣੀ ਗਸ਼ਤੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧੀ ਦੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹਨ। ਇਹ ਮੌਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਮਨੁੱਖੀ ਅਸਭਿਤਵ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੂਚੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ

ਪੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਮੰਗ-ਖਾਣੀ ਜਾਤ ਬਾਵੇ ਦੇ ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਤੋਂ ਜਗਜੀਤ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਫਰ ਪਰਸੂ, ਪਰਸਾ, ਪਰਸ ਰਾਮ ਦੀ ਤਰਜ਼ ’ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੱਚ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਦਾ ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਮੰਡਨ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਵਿਰੋਧਭਾਸੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਸੱਚ ਦਾ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ ਦੋਵੇਂ ਕਰੇ। ਪੂਰਵਲੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਅਹਿਮ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਵੀਂ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਜਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਚਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਇਸਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਮੰਗ-ਖਾਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਵੱਸ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਜੱਟ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪਤਿਆ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਰਥਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਰਪੰਚੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਪਤਿਆ ਕੇ ਸਰਪੰਚ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ, ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਰਥਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਤੋਲ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵੱਢੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ-ਮੁੱਕਿਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਵਾਪਸੀ ’ਤੇ ਸਕੂਟਰ ’ਤੇ ਛੱਡਕੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਸਰਪੰਚ ਤੱਕ ਚੁਣ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਕਿਤੇ “ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ” ਵਜੋਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਰਹੱਸ-ਉਦਘਾਟਨ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਨੀ ਧੰਨੋ ਕੀ ਗੱਲ ਐ। ਆਹ ਅੱਜ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਉਣਾ?”

“ਕਾਹਨੂੰ ਚਿੰਤੀਏ! ਅੱਜ ਗੌਰਜਾਂ...ਸਮਝੀ! ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਐ।” ‘ਗੌਰਜਾਂ’...ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ।

“ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ? ਮੈਂ ਭੱਜਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ” (ਪੰਨਾ-31)

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ, ਪਰ ਜਾਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਜਾਤ/ਜਮਾਤ ਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਮੱਧਮ ਰਫਤਾਰ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਥੋਹ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਗੌਰਜਾਂ ਵੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ, ਨਸਲਵਾਦ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਸਿਰਫ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਉਹ ਤਾਰਕਿਕ ਸੰਗਠਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਗਲਪੀ ਤਰਕ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫ਼ੋਹਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਗਲਪੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਡੀਆਂ ਵੱਢਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉਣਾ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਘੜੀ ਘਟਨਾ-ਜੁਗਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਦਮਨ ਕੀਤੀ ਕਾਮ-ਅਕਾਂਖਿਆ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਹਿਜ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਆਮ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਗੁਣ 'ਸੇਵਾ' ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲਾਲਚੀ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦਬਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਘਰਵਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਸਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ' ਅਤੇ 'ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ' ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਹਮਦਰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਲਿਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਦੂਜੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ 'ਰੋਟੀ-ਬੋਟੀ' ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਛੇੜਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਬਾਵਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਬਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਜੀਤੂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਔਡ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਉਸਨੂੰ ਘਰਦਾ ਜੀਅ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੋਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਹੱਕੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਰਪੰਚ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਹੀ ਜਿਤਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸੇ ਜਾਤ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਵਿੰਡਬਨਾ ਹੈ ਕਿ ਦਲਿਤ ਜਿਸ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤੋਂ ਆਸਰਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ

ਖਹਿੜਾ ਵੀ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਭਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਜਮਾਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਮਾਨਸਿਕ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਗੁੰਝਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜੇ ਪੂਰਵਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਕਹਿਰਾ ਸਿੱਟਾ ਅਵੱਸ਼ ਕੱਢਦੇ ਪਰੰਤੂ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕਹਿਰੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਣੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

‘ਨਸੂਰ’ ਅਤੇ ‘ਪਿੱਠਭੂਮੀ’ ਮਾਂ ਦੇ ਕਥਿਤ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਔਲਾਦ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਪਸਾਰ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਭਾਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹਾਵੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੀ ਨਜਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ‘ਨਸੂਰ’ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਲਕੀਰੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਗੱਲ ਇੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਤੇ ਬਾਪ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖਚਿਤ ਸਨ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਵੀ ਬੋਝ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਨੌਕਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੈਸੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮੰਗਲੀਕ ਹੋਣਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਮੰਗਲੀਕ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਮੇਲ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੱਸੇ ਉਪਾਏ ਨਾਲ ਵੀ ਮੰਗਲੀਕ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਜੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਲਭਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਬੱਚਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਘਰਵਾਲਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਪੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਓਟਦੇ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਜੀ ਮੁੜ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜੋਤਸ਼ਿ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰਾ ਜਾਂ ਉਹਲੇ ਨਾਲ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਕਹਿਕੇ ਛੇੜਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਇਸੇ ਸੰਤਾਪ ਵਿੱਚ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੰਤਾਪ ਉਸਦਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਹੁਣ ਨੂੰਹ ਵੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਛੇੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕੇਵਲ ਮੰਗਲੀਕ ਦੇ

ਵਹਿਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਸਰੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੀ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਰੂਪ' ਅਤੇ 'ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ' ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜਸ਼ੀ ਹੋਣਾ ਪਰ ਰੂਪ ਦਾ ਖੁਦ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਫੂਕ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਲਈ ਮੰਗਲੀਕ ਵਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ ਵਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤਿਰਪਾਠੀ ਵੱਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਤਰਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਨੌਕਰ ਵਰ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਯੋਗ ਸੀ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਸਥੂਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਪੂਰਵਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਸਥੂਲਤਾ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਭਾਰੂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਧਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਦੇ ਪਿਓ-ਭਰਾ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਕੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਣਾ-ਵਰਤਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪ੍ਰਮੋਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਤਲ ਜਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ-ਬੁਝਦੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 'ਬਾਹਰੀ' ਹੈ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਆਨੀ-ਬਹਾਨੀ 'ਸ਼ਿਵ' ਅਤੇ 'ਉਸਦੀ ਮਾਂ' ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੋੜਦੇ ਹਨ। ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਕਥਾ ਕਥਿਤ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ, ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਬਾਹੂ ਬਲ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾ ਦਿਸਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੰਦਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦੋਸ਼ੀ ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗੇ, ਸਗੋਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ੇ ਜਾਂ ਘਟ ਦੋਸ਼ੀ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਬੰਗੜ, ਸ਼ੰਭੂ ਹੋਰੀ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਕੇ ਵੀ ਸੰਤਾਪ ਮੁਕਤ ਹਨ।

'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕੇਵਲ ਟਾਈਟਲ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬੇਹਤਰੀਨ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸੇ ਮਾਨਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਦੁਖਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਅੰਦਰ ਮਚੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਰਬਕਾਲੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਹਿਰ ਮੌਤਾਂ ਤੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧੀਰਜ ਬੰਨ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ

ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੱਕ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਇਸਨੂੰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੰਜਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੰਜਮ ਇਉਂ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ—

“ਓ ਉੱਪਰ ਵਲਿਆ। ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿਰ ਕਮਾਇਆ।” ਭਾਈ ਜੀ ਦੁਹੱਥੜੀ ਮਾਰਕੇ ਲਾਸ਼ ਉਪਰ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਸਰਪੰਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਠਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਦੰਦਲ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟ ਰਹੀ। ਕੈਲੇ ਨੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮੁਸਕੜੀ ਦੇਖ ਲੁਕਵਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੰਗੀ ਡਿਗ ਪਈ ਹੈ।...ਪੁਲਸ ਵੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। (ਪੰਨਾ-60)

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਚੀਕੇਤਾ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵੱਲੋਂ ਆਦੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਯਮਰਾਜ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਯਮਰਾਜ ਤੋਂ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਭੇਦ ਜਾਣਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਉਸਦੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਵਜੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਚੀਕੇਤਾ ਤਾਂ ਯਮਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇਖਕੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ-ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਿਡੰਬਨਾ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਗੂਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਨਿਗੂਣਾ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ‘ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੋਲਦ’ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤਿਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਗੂਣਾਪਣ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ।

‘ਅੱਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਅੰਦਰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਧੀਆਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ‘ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰ-ਲਾਲਸਾ ਧੀਆਂ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ-ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅੰਤ ਆਤਮਘਾਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਧੀਆਂ ਨੇ ਸਮੂਹਕ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੱਚੀ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਉਂ ਬਦਲਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਵਿੱਡੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ

ਅਡਾਪਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੀੜਤ ਦਸ਼ਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰਵ-ਮਨੋਰਥ ਅਧੀਨ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਬੀ. ਐੱਡ. ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜਨਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਗਲਤ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਮਾਰਕੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਹਿਤਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪੈਂਤੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਡ’ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਆਸ਼ਕੀ ਨੂੰ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਅਪੀਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਕਾਮੁਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਧੀਨ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਗਾੜ ਉਲਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਿਮਾਰ ਮਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ-ਕਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪਰਦੇਸੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੁਆਲੇ ਕਹਾਣੀ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਚੱਲਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਸਾਧਾਂ-ਚੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਪਾਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਹਲੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਦ ਸੁਐਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਖੰਡਤ ਚੇਤਨਾ ਛੱਡਪਾ ਚਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਅੰਦਾਜ਼ ਚੇਤਨਾ-ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਛਾਲਾਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦਿਸਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਲੁਪਤ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਲਟਦੀ-ਪਲਟਦੀ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਰਲਗਡ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਧੱਕਾ-ਅਨਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਧੇ-ਪ੍ਰਬੰਧੇ ਪਰ ਕੁਰੱਪਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਗੋਲਮੋਰੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰਜ਼ਾ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਚੋਰਸ ਕਿੱਲ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਕਲੇਮ ਅਤੇ ਕਮਪਨਸੇਟ ਗਰਾਊਂਡ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰੱਪਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਰ ਥਾਂ ਅੜਿੱਕਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਝੁਕਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼

ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਦਾ ਵੀ ਬੇੜਾ ਬੈਠਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਪਾਤਰ ਚਾਣਕੀਆ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਣਕੀਏ ਹਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਮੁੱਖ ਨਾਇਕ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਖੋਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ-ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਲੇਖਕ ਆਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲ-ਦੂਜ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਕਲਾ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਲੜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਲੁਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਲਪੀ ਸੂਝ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗਲਪੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੱਸਕੇ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਆਸਰੇ ਖੱਪੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਬੋਹ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਗੌਰਖਣ' ਨੂੰ 'ਧੀ' ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਸਧਾਰਨ ਸੂਚਨਾਪਰਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਵਾਰਡ ਆਫ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਕੇ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਅਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਵਾਧੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ : ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਦਵੰਦ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਮਕਾਲੀ

ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਬਹੁ ਪਾਸਾਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ : ਮੁੱਢਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਕੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮਨੋਰਥਮਈ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਸਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਕੇ ਯਥਾਰਥ ਮੁੱਖ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿਧਾਂਤ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ : ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਲ ਸਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕੋ ਵਿਧੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ-ਮਿਲਾ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸਮਰੂਪਤਾ ਜਾਂ ਮੰਤਵਯੋਗਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੱਲ ਵੱਧ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਬੱਧ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਸਤਿੱਤਵ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਚੇਤਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਮਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ'

-ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ*

ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਸਤੂਗਤ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਥਾ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਮਿਅਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਕਥਾ-ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਅਭਾਸ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਿ-ਬਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਥਾ-ਪੈਟਰਨ/ਮਾਡਲ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲਗਤ ਪਾਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਭਰਦੇ ਨਵੇਂ ਝੁਕਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਮਾਨਯ ਗੀਤੀਆਂ/ਕਲਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਰਚਨਾ-ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਰਚਨਾ ਮਾਡਲ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਰਚਨਾ ਮਾਡਲ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰਵ ਵਰਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਇੱਕਦਮ ਕੱਟਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਕਥਾ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਭਰ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਕਥਾ-ਸਰੂਪ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਥਾਕਾਰ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੱਖਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇਪਨ ਨੂੰ ਸੂਤਰਕ ਆਧਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਟੈਕਸਟ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸੂਝ ਤੇ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਥਾ-ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਭਾਵ-ਬੋਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰੂਪ ਉਭਰਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਸਮਾਜਿਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਥਿਤੀ-ਸਾਪੇਖ ਸੱਚ ਦਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ

---

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਕਾਲਜ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਵਿਲੱਖਣ, ਸੱਜਰੇ ਤੇ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਵੀ ਭ੍ਰਮਗਤ ਚੇਤਨਾ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤਵ ਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਾਸਿਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਰਚਨਾ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥ-ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਕੋਡਾਂ/ਚੇਤਨਾਵਾਂ/ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਖਹਿ, ਅੰਤਰ ਕਿਰਿਆ, ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ, ਅੰਤਰਸਾਰ, ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਦਵੰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕੇ ਪਾਠ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਵਿਅਕਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ/ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਧ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਬਜਾਇ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੇਂਦਰ ਹੇਠ ਲਿਆਕੇ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਸੂਤਰ/ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਕਥਾ-ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਧੁਨੀਆਂ-ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀਆਂ, ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਨਵੇਂ ਕਥਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਇੱਕ ਪਛਾਣ ਇਸਦੇ ਬਹੁਸੁਰੀ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਿਅਕਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਥਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿੱਜਮੁਖੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ, ਤਮੰਨਾਵਾਂ, ਗੀਝਾਂ, ਸੁਪਨਿਆਂ, ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ, ਟਕਰਾਵਾਂ, ਤਣਾਵਾਂ ਤੇ ਦਵੰਦ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਰਚਨਾਵੀ ਫੋਕਸ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ, ਅਸਥੂਲਤਾ, ਤਰਲਤਾ, ਅਨਿਸ਼ਚਤਤਾ, ਚੰਚਲਤਾ, ਅਸਥਿਰਤਾ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਆਦਰਸ਼ਗੀਣਤਾ, ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਇਕੱਲਤਾ, ਅਲਗਾਵ, ਓਪਰਾਪਨ ਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਚੇਤਨ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਉਹ ਢੁਕਵੀਆਂ ਕਥਾਂ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਧੀਨ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜੁਗਤ, ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਦਵੰਦ, ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਪ੍ਰਤੀਕੀਕਰਨ, ਸੰਕੇਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦਾ ਗਲਪਨਿਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਜੁਗਤਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਵਸਤੂ-ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਥਾ-ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਢਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵ ਨਿੱਜਮੁਖੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਿੱਜਮੁਖਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਆਦਿ ਪਾਸਾਰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ

ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮੂਲ ਪ੍ਰੋਰਕ ਬਹੁਤ ਵਡੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੂਲ ਪ੍ਰੋਰਕ ਵਿਕਸਿਤ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ, ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ, ਮੰਡੀ ਕਲਚਰ, ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਤੇ ਮੀਡੀਏ ਦਾ ਬੇਬਹਾ ਪਾਸਾਰ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਮਾਡਲ ਦੀ ਵਿਫਲਤਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਉਭਾਰ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੈਕਟਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਨਿਰੋਲ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਨਿਰੋਲ ਦਲਿਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਥਾ-ਬਿੱਬ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਅਨੁਭਵ ਖੇਤਰ ਤੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਵਸਤੂ-ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗਲਪ-ਬਿੱਬ ਵਿੱਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਤੇ ਸੰਘਣਾਪਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਜਟਿਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਜਾਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ/ਸਮੂਹਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਿੜਕਾਅ ਜਾਂ ਦਲਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪੀੜਤ, ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਸੰਤ੍ਰਾਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵਡੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਰਚਨਾਵੀ ਵਸਤੂ-ਵਿਵੇਕ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਯਥਾਰਥ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਕਾਫ਼ੀ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਮਨ ਤੇ ਸਮਾਜ, ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸਮੂਹ, ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਲੁਕਵੀਆਂ ਪਰਤਾਂ, ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਗੰਢਾਂ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਚਰਿਤਰਗਤ ਤਹਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਚਿਰਾਂ ਤੱਕ ਵਸੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉੱਝ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ, ਕਥਾ-ਸੰਗਠਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਪਾਸਾਰੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਾਂ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦੂਸਰੀ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਅਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਵਿਧੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਰਤਾਰੇ, ਸੋਚ ਤੇ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਣਾਓਪੂਰਨ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਚਿੱਤਰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਅਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਰੋਧ, ਟਕਰਾਓ, ਤਣਾਓ, ਦਵੰਦ ਤੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਅਨੁਪਾਤਕ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਸਕੇ। ਮਗਰਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ

ਤੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ।

ਉਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿਛਲੇ ਡੇਢ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੂਰ ਉਭਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਤੇ ਵਸਤੂ-ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਤੀਜੀ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਲਾਤਮਿਕ ਵਿੱਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭਰਪੂਰ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੁਖਜੀਤ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਜਿੰਦਰ, ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ, ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਿੰਗ, ਸਰਵਮੀਤ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ, ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ, ਜਸਬੀਰ ਕਲਸ਼ੀ, ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ, ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ, ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ ਅਤੇ ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਕਥਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਵਸਤੂ-ਅਨੁਭਵ, ਰਚਨਾਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਚਰਚਿਤ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਥਾ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕਾਫ਼ੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਉਕਤ ਦੋਨਾਂ ਕਥਾ-ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਆਪਣੀਆਂ ਤਮਾਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਸਹਿਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਭ ਕਹਾਣੀਆਂ 1995 ਤੋਂ 1998 ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਨੋਟਿਸ ਵੀ ਸੰਜੀਦਾ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਲੋਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੌਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੰਧੂ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥ ਵਰਤੀਰਿਆਂ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਚੇਤਨੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ-ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਥਾਨਕੀ ਵਤੀਰਾ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ/ਵਿਸ਼ੇ/ਸੱਚ/ਸਮੱਸਿਆ/ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਕੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਭਾਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਅਵਚੇਤਨੀ ਧਰਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਪ੍ਰਤਿ ਵੱਧ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਤ ਮਾਨਵੀਂ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਤਰਕਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਜੀਤ,

ਜਿੰਦਰ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ। ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਵੱਖਰਾਪਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ/ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੂਤਰ ਹਾਜ਼ਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸਦੀ ਕਾਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਲੁਕਵਾਂ, ਅਪ੍ਰਗਟ ਤੇ ਬੋਮਾਲੂਮ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਦੀ ਹੋਂਦ ਰੜਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਮੂਲ ਥੀਮਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਏਨਾ ਰਹੱਸਪੂਰਨ ਤੇ ਗਾੜ੍ਹਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਹਨਾਂ ਸੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਜਰ ਦੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਮੂਲ ਥੀਮ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਜੁੜਵੇਂ ਤੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਪ ਥੀਮਾਂ, ਉਪ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਗੌਣ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਤਾਣਾ ਬੁਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਰਚਨਾਵੀ ਵਿਵੇਕ ਬਣਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਿੰਧੂ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਖਜੀਤ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੁਖਜੀਤ ਦੇ ਕਥਾ-ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਚਿੰਤਨੀ ਸੁਰ ਉਸ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਿੰਧੂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅਭਾਵ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਪ-ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਥੀਮਕ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਅਜਿਹੇ ਗਲਪੀ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਮਾਨਵੀ ਤਰਕ ਤੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਤਰਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੇਕਾਬੂ ਕਾਮ ਭੁੱਖ, ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਹਰ ਅਵੈਧ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ-ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤਾਪ ਆਦਿ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਬੇਹ, ਨਸੂਰ, ਪਿੱਠਭੂਮੀ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਘਿਨਾਉਣੇਪਨ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੀ 'ਗੌਰਜ਼ਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰਕ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ/ਰੱਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਨਿਰਪੇਖ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਢਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਉਪ-ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਤਾਰਕਿਕ ਸੰਗਠਨ ਤੋਂ ਇਹ ਭੇਦ ਖੁੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅੰਤਰੀਵ ਟੈਕਸਟ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ 'ਬੇਹ' ਜਾਗਰਾ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੇ ਚਰਚਿਤ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਕੇਵਲ ਵਰਜਿਤ ਕਾਮੁਨ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸਾਡੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਾਰਤਾ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ, ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ, ਭਈਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਰਥਚਾਰੇ/ਸਮਾਜਚਾਰੇ ਵਿੱਚ

ਭੂਮਿਕਾ, ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲਾ ਮਾਹੌਲ, ਦੂਸਰੇ ਮਿਆਰਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ, ਅਨੈਤਿਕ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਉਪਜੀ ਆਤਮ ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਕੁੜੀਆਂ-ਮੁੰਡੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲਿਲਕ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਸਤੂਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਇਹ ਕਥਾ-ਪੈਟਰਨ ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਕਤ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਬਹੁਪਰਤਤਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਥਾ-ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਧੁਨੀਆਂ/ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀਆਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ/ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਥਾਕਾਰ ਉਸਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਚੇਤ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਬਹੁਸੁਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅਨੇਕ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਰਮ ਮਾਡਲ ਉਸਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧਭਾਸੀ ਸਰੂਪ/ਸੁਭਾਅ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨਿਰਪੇਖ ਸੱਚ-ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ ਸਮਾਨਯ ਇਕਹਿਰੇ ਸੂਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਗਲਪ-ਵਿਵੇਕ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਟਿਲ ਵਿਰੋਧਭਾਸੀ ਸਰੂਪ ਉੱਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਕਹਾਣੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ, ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਤੇ ਕਰੂਰਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਥਾਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਪੇਖ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਥਿਤੀ-ਸਾਪੇਖ ਸੱਚ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਕਈ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿਧਾਂਤ-ਸੂਤਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਨ ਤੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸੁਰ ਬਰਾਬਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਥਾ-ਪਾਠ ਵਿਚਲੀ ਇਹ ਬਹੁਸੁਰੀ ਹੋਂਦ ਇੱਕਲੇ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਛਾਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦਲਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਰਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜਾਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ “ਗੌਰਜਾਂ” ਵਿਚਲਾ ਕਥਾ-ਵਿਵੇਕ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਡਲ ਵੀ। ਜੀਤੂ ਆਪਣੀ ‘ਮਿੱਗ ਖਾਣੀ ਚੂੜਿਆਂ ਦੀ ਜਾਤ’ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ (ਸਰਪੰਚੀ) ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ, ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਜੀਤੂ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਸੁਣਕੇ ਰੋਂਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧਭਾਸੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇੱਕ ਕਥਾ-ਜੁਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ‘ਨਸੂਰ’, ਪਿੱਠਭੂਮੀ’

‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’, ‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਤੇ ‘ਸਵਾਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਚੀਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮੂਲ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਵੇਗ ਦਾ ਸਾਰ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਅਤਾਰਕਿਕ, ਅਸਾਰਥਕ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਢੇਰੀ ਤਾਂ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪਾਸਾਰ ਦੀ ਟੈਕਸਟ ਵਿਚਲੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਾਲੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮਨੋਰਥਮਈ ਸੇਧ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਮਾਡਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਵਿਅਕਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲਹਿਕੇ ਉਸਦੀ ਆਂਤਕਿਰ ਪੀੜਾ, ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਸੰਤ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਅ ਕੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਚਨਾਵੀ ਤਰਕ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਕੋਣਾਂ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖਣ-ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਕਥਾਕਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫੋਕਸ ਸੰਕਟ ਗ੍ਰਸਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਮਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਤੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਲੇਖਕ ਅਨੇਕ ਕਥਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜੁਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਜਦੋਂ ਕਥਾ ਵਿਚਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਵਿੱਥ ਰੱਖਕੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਰੋਕਾਰ ਸਮੂਹਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲਾ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਭਾਰੂ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਜਮੁਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ/ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਥਾ-ਬਿੰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੇਤਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜੁਗਤ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ, ‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਜਾਂ ‘ਨੌ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਕਚਿਆਈ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਪਾਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਸਰੀ ਇਕੱਲਤਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ, ਬੇਗਾਨਗੀ, ਓਪਰਾਪਨ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਖੰਡਿਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਖੈਨਤਾ

ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਇਕਹਿਰੀ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਦਵੰਦ, ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਦਵੰਦ ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ 'ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੀਖਣ ਤੇ ਉਗਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਦਕਿ ਜਿੰਦਰ, ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਸੁਖਜੀਤ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਆਦਿ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਧੀਮੇ ਤੇ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸਥੂਲਤਾ, ਤਰਲਤਾ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, ਤੇ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕਥਾਕਾਰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁਗਤ ਬਣਾਕੇ ਜਟਿਲ ਬਹੁਅਰਥੀ/ਸੰਕੇਤਾਰਥੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਏਨੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਅਮੂਰਤੀਕਰਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਬਚਿੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੰਚਾਰਮੂਲਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਹੱਦ ਸੁਚੇਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਨਿਆਰੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕੁੱਝ ਇੱਕ ਜੁਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਬੱਲ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਚਾਰਮੁਖਤਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਉਦਲਾ ਤੇ ਅਮੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗਾੜ੍ਹਾ, ਸੰਘਣਾ ਤੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ, ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਉਚਿਤ ਹੈ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਦੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਥਾ-ਜੁਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੁਗਤ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਾਂ ਅਰਥ-ਵਿਸਤਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬੱਝਵੇਂ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਟੁੱਟਵੇਂ ਤੇ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਲਕੀਰੀ ਕ੍ਰਮਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਵਸਤੂ-ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘੜ-ਦੁਘੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਅਰਥ-ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਟੈਕਸਟ ਦੀ ਗਹਿਨ ਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਸਤੂ-

ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਝ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ ਰਚਿਤ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮਾਡਲ-ਚੇਤਨਾ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕੁੱਝ ਮੂਲ ਸਿਰਜਣ-ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸਗੋਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਵਰਤੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ‘ਤੇ ਨਵਾਂ ਕਥਾਕਾਰ ਦਿਸਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲੋਂ ਲੁਪਤ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਫਰੋਲਣ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਹੁਰੂਪਤਾ/ਬਹੁਰੰਗਤਾ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਸਰੂਪ ਸਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਜਿਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਿਆਰ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਜਟਿਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਮਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਵਚੇਤਨ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ‘ਬੋਹ’, ‘ਨਸੂਰ’, ‘ਪਿੱਠਭੂਮੀ’, ਤੇ ‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਉਪ-ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਵਸਤੂਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਤੇ ਜਮਾਤੀ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਪੀੜਤ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ-ਸਮਾਜਿਕ ਆਧਾਰ ਬਾਰੇ ਗਲਪੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ-ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਨਾਰੀ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਉਭਾਰ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ, ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੇਗਾਨਗੀ, ਉਪਰੋਪਨ ਤੇ ਅਲਗਾਵਤਾ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਤ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਵੀ ਇੱਕ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਚੁਨੌਤੀਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਕਥਾਕਾਰ ਵਸਤੂ-ਅਨੁਕੂਲ ਨਵੀਂ ਕਥਾ-ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬਾਰੇ ਫਿਲਹਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ

-ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚਰਚਿਤ ਕੁੱਝ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਫਰਿਹਸਤ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗਸਤ 1998 ਵਿੱਚ ਛਪੇ ਉਹਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨੌਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ 1995 ਤੋਂ 1998 ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਦਰਮਿਆਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੁੱਝ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਮੰਨਦਿਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਤਮਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਟੇਕ ਰਸਮੀ ਮੂੰਹ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਪੁਗਾਉਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਥਾਕਾਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੇ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤਰਕਵਿਗਿਆਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਰਚਨਾ ਜਦੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੁਲਾਂਕਣ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੇਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਅਜੋਕੇ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਸ਼ਾਚਿਤਤਵਾਦ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਕੌਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਣ, ਪਰਖਣ ਤੇ ਸੰਚਾਰਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਅਜੋਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਭਾਰੇ ਰੀਤੀਗਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਦਵੈਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਪੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧਾਂ, ਵਿਅਕਤੀ-ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਟਕਰਾਵਾਂ, ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦੇ ਦਮਨਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਆਦਿ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਸਬਾਲਟਰਨ ਕਲਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ

*ਆਰਕਸਵਾਦੀ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਇਸ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਯੁਗ ਕਹਿਕੇ ਆਦਰਸ਼ਿਆਇਆ ਵੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਭ ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿਚਲੀਆਂ ਕੁੱਝ ਚਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਾਮ-ਇੱਛਾ ਦੇ ਦਮਨ ਅਤੇ ਵਿਸਫੋਟ ਦੇ ਮਨੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਨਾਰੀ-ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਛੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਮੁਲਾਂਕਣੀ-ਸੰਦਰਭ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦੀ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਜੋੜਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਨਸੂਰ' ਅਤੇ 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਥਮ-ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਜੋਅ ਕੇ ਉਭਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਕਰਕੇ ਤੁਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਨਸੂਰ' ਇਸਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਕਦਾਰਨਾਥ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ-ਪੂਰਵ ਤੇ ਵਿਆਹ-ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ-ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਸੰਵਾਹਕ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਨਸੂਰ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਉਲਾਹਮੇ ਸ਼ਿਵ ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਦੇਣਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਯੁੱਧਨੀਤਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਜਿਸਮੀ

ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ “ਪਿੱਠਭੂਮੀ” ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਾਜਬ ਡਿਜ਼ਾਇਰ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪੁਨਰਸਿਰਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮਾਨਵੀ ਕਾਮ-ਇੱਛਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸੰਵਾਹਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੀ ਟਕਰਾ ਰਹੇ ਦਿਖਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਉਸਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕੇਂਦਰੀ-ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਜਾਇਜ਼ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ, ਦੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦਵੰਦਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਬਦਲਾਓ ਨਾਲ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸੰਯੋਗ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਲਈ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਆਪਣੀ ਜਯੋਤਿਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਮੰਗਲੀਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੇ ਵਰ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਵਲੋਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਉਹਦੀਆਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਜਿਨਸੀ ਲੋੜਾਂ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਦਾ ਪਿਓ ਬਣਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਵੀ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਾਮ-ਇੱਛਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੇ ਵਸਤੂਭਾਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰਿਆਂ ਹੈ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਉਸਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਕਾਮ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਅਸਮਾਜਿਕ ਰਸਤਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅੰਤਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦੀਆਂ। ਜਾਇਜ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸੁਖਾਵੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਉਭਰਦੀ/ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ‘ਬੋਹ’ ਕਾਮ-ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ

ਜਟਿਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਗਲਪ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਵੇਸਵਾ ਬਣੀ ਗੌਰਖਣ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮ-ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਗੌਰਖਣ ਦੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦੇ ਦੂਰ ਪਰਿਣਾਮਾ ਦਾ ਸਹੀ ਆਭਾਸ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹਦਾ ਜਵਾਈ ਖੁਦ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਦੀ ਧੀ ਤੇ ਦੋਹਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਜਵਾਈ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਹੇੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਗੌਰਖਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਖਲਤ-ਮਲਤ ਹੁੰਦੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਇਸ ਕਦਰ ਦੋਸ਼ ਭਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਕੀੜੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਦੇ ਜਿਸਮ ਤੇ ਗੰਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਭਈਏ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਭਾਓ ਦੀ ਇਕਹਿਰਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਔਰਤ-ਦਮਨ, ਵੇਸਵਾਚਾਰੀ ਦੇ ਸੰਤਾਪ, ਫੋਕੀ ਜਗੀਰੂ ਹੈਂਕੜ, ਕਾਮ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਾਂ, ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦੇ ਦੂਰ ਰਸ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਗਲਪੀ-ਸੰਕੇਤ ਉਸਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਮੁਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਦਮਨ ਦੇ ਮਨੋਰੋਗ ਵਿੱਚ ਵਟਣ ਅਤੇ ਅੰਤ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸਫੋਟਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਨਿਭਾਓ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਪਾਤਰ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਦਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਨਯਪੁਰਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਹਾਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਰਹੱਸ ਸਿਰਜਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਲੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਮਨੋਰੋਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਵੱਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਹਦੇ ਮਾਪੇ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿੱਚ ਫਸਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਧ ਦੀ ਆਪਣੀ ਥਿਊਰੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅਤਿਪਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਕਾਮ-ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਫੋਟ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਦਮਨ ਦੇ ਵਿਸਫੋਟ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਤਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਕਾਮਦਮਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅਣਵਿਆਹੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਤਰਕ ਉੱਤਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਕਲਾਤਮਿਕ ਸਮੁੱਚ

ਬਨਣ ਤੋਂ ਉਰੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਗੌਰਜਾਂ” ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦਾ ਗਲਪੀ ਚਿੱਤਰ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਜੀਤਾ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰੱਥੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਲਿਤ ਦੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਜੋਕੀ ਰਾਜਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਲਿਤ-ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵਰਤ ਤਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਉਥਾਨ ਉਸਦਾ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ। ਜੀਤੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਉਪਰੋਂ-ਉਪਰੋਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੀਤਾ ਇਸ ਆਪਣੀ ਵਸਾਈ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੋ ਗਿੱਠ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਉਹਦੇ ਲਈ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ ਤੇ ਗੌਰਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਵਸਾਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਦੁਨੀਆਂ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰੱਥੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਤ-ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੂ ਆਰਥਿਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਦਲਿਤ ਅੰਤਰਮੁਖਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਦ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤੇ ਸਰਪੰਚ ਬਣਨ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਖਵਾਉਣ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਾਲਾ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਗੌਰਜਾਂ ਅਤੇ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤਾਪ ਦਲਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨਹੀਂ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੀਤੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਆਭਾ ਮੰਡਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਖੀਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਤਿੜਕਦਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੀ ਵਡੇਰਾ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਲੈ ਰਹੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਕੁੜੀ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਦੱਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਰੀਤੂ ਬੀ. ਐੱਡ. ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਹੈ। ਉਹਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਵੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੀਤੂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮਾਪੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਲਈ ਗਰਭਵਰਤੀ ਹੋਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੈਮਿਨਿਨ ਹੋਂਦ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਕਟ ਦਾ ਜਦੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਗੋਦ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਮਸਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗਵਾਚ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਬੜੇ ਨਿਰ ਉਚੇਚ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਕੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵੈ-ਗਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਉੱਤਮ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਿਰਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ 'ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮਿੱਥ ਕਥਾ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਗਲਪ ਚਿੱਤਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਗਲਪ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ-ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵੇਰਾਗ ਦੇ ਆਰੋਪਿਤ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਨਿਗੂਣੇਪਨ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਕਰੜੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਭਾਈ ਜੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਪਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮਾਨਵੀ ਆਪਾ ਆਰੋਪਿਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਉਲਾਹਮੇ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋਭ ਨੂੰ ਲਿਪਟ-ਲਿਪਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਿਰੰਤਰ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਅਸੰਸਾਰਕ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਲੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੂਜੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਉਸਾਰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਬਿੰਬ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਲੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਤਾਰਕਿਕ ਜਾਪਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਬਜਾਇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਲਪੀ ਨਿਭਾਓ ਦੀ ਇਕਹਿਰਤਾ ਵੀ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਆਪਣੇ ਸਿਰਲੇਖ ਕਾਰਣ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਗਿਆਨਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅੰਤਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਰੋਹ ਦਾ ਕਥਾ ਚਿੱਤਰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਕਾਹਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਆਪਕ ਰਵਈਆਂ ਦੋਸ਼ਪੂਰਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਨਾਇਕ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਪਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਹੋਰ ਬਣਦੀ ਰਕਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦਾ ਜਦੋਂ ਰਾਜਬੀਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ, ਕਲਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁੱਥੜ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਔਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦਫ਼ਤਰ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਇੱਟ ਉਹਨੂੰ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਝ ਸਮੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਅਣਸੰਗਠਿਤ ਜਾਪਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ

ਨਾਲ ਸਚਿਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਅਰਥ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਅਤਾਰਕਿਕਤਾ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਅੱਕੇ-ਪੱਕੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਭਾਵਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਤੁਰ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਅਰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਾਲੇ ਚਿਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਹੁੰਚ, ਵਰਗ ਹਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ, ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਆਦਿ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਧੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕਤਾ, ਵਿਅੰਗ ਆਦਿ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ 'ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ' ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ-ਫਸਾਦਾਂ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਿਆਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਭਾਰਤੀ ਮੁੰਡਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਰੋਜ਼ਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲਈ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਤਲ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਕਹਾਣੀ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੌਹ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਬੇਵਿਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਓਪਰੇਪਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਕੁੱਝ ਪਾਠਗਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਕਾਰਣ ਇਹ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਧਾਰਨ ਰੁਮਾਂਸ ਤੋਂ ਵਡੇਰੇ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਅਰਥ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਕਥਾ ਲੜੀ ਦੀ ਬੁਣਤੀ ਸਮੇਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਇਕਹਿਰੇਪਣ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਇਆਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅੰਹ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾ ਬਣ ਕੇ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਮੋਸ਼ ਪਾਠ ਵਾਂਗ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਥਾਕਾਰ- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ

-ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪ ਕੇ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪਾਠਕੀ ਘੇਰਾ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਕਥਾ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਕਾਰਣ ਵੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਹਰ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਵੇਕਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਬਾਰੇ ਅਤਿਅੰਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਕ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਹਨ 'ਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਕੁੱਝ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਫੋਕਸ ਅਜੋਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਟਿਲ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਟਿਲ ਤੋਂ ਜਟਿਲਤਰ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਘਟਨਾ ਐਨੀ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਰਲ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਰਲ ਤੇ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ "ਰਹੱਸ" ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਘਟਨਾਵੀਂ ਵਿਊਂਤ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਚੱਕਰ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਕੁਰੇਦਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਤੀਬਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਿਵੇਕਲੀ ਰਾਇ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਹੈ ਜੀਵਨ ਸਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਮੁੜ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਦਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕਤਾ-ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਜੁਬੰਬ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਲੇਖਕ ਵਿੱਚ ਉਸ

*ਰਾਸ਼ੀਆ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ, ਕਵੀ, ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਯਥਾਰਥ ਭੂ-ਖੰਡ ਬਾਰੇ ਤੀਬਰ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ “ਗੌਰਜਾਂ”, “ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ”, “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਅਤੇ “ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ” ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਅਤਿ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਅਤੇ ਵਲਦਾਰ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪਾਸਾਰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ-ਅਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਰਜਿਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੱਚ ਇਕਹਿਰੀ ਯੁਕਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਰਕ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁੰਝਲ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਿਜਪਰਕ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬਾਲਮਨ ਉਮਰ 'ਚ ਪਿਆ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੰਕਟ ਵੀ ਇੱਕ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਵਜੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਉਂਤੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦੇਸ਼-ਮੁੱਖ ਸੁਭਾਅ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ, ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ, ਸੱਚ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਵਹਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਅਕਰਸ਼ਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਸਵੈ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। “ਨਸੂਰ” ਅਤੇ “ਪਿੱਠਭੂਮੀ” ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸਾਰ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਤ ਯਥਾਰਥ ਭੂ-ਖੰਡ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। “ਬੋਹ” ਅਤੇ “ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ” ਵੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਰਜਿਤ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ “ਗੌਰਜਾਂ”, “ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ”, “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਕਹਾਣੀ “ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ” ਚਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਤਿ ਸੰਕਟੀ, ਅੰਚਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਮ ਤੋਂ ਖਾਸ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਕਾਰਜ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਪਾਸਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਵਿਕਰਾਲ, ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਏਨਾ ਵਡੇਰਾ, ਏਨਾ ਅਛੋਹ, ਲੁਪਤ, ਖਤਰਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਥੀਮ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸੋਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਅਚੇਤ ਹੀ ਉਹ

ਇਸ ਲੁਭਾਉਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭੁਲਾਂਦਰੇ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਮਿੱਥਾਂ ਸਿਰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਵੈ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਟਕਰਾਅ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰੂਰ ਸੱਚ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪੱਥਰਨੁਮਾ ਦਿਵਾਰਾਂ ਗਿੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ” ਦਾ ਨਾਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਥੀਮ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਯੁਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵੀਂ ਵਿਊੱਤ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂਨਤਰ ਘਟਨਾਵੀਂ ਵਿਊੱਤ ਦੁਹਰਾਓ ਯੁਕਤ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ-ਅੰਤਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋੜਿਆ-ਬੀੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥ-ਖੇਤਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦੀ ਬਾਹਰੀ/ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਤੀਬਰ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਜੋਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਮੂਡ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਯਥਾਰਥ ਅਥਵਾ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਵਾਪਰਨ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਲ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ, ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਨਅੰਤਰ ਘਟਨਾਵੀਂ ਵਿਊੱਤ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੁਗਤ ਵਧੇਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਵਿੱਖ-ਮੁਖੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਲੋਚਾ ਤਹਿਤ, ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਾਂ ਵਲਦਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਉਭਰ ਕੇ ਅੰਚਭਿਤ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਧਰੇ ਅੰਝੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਇਸ ਕਾਰਣ ਵਧੇਰੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ ਮੂਲਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਸੰਕਟੀ ਪਾਸਾਰਾਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਆਰਥਿਕ ਤਰਾਸਦੀਆਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਨਿਜਪਰਕ-ਕਾਮ ਉਲਝਣਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ 'ਚ ਢਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਸਾਰ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਉਗਮਦੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿਜਮੁਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਜਾਤਪਾਤੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਚ ਉਲਝੇ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਸੰਵਾਹਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫੈਲਦੀਆਂ, ਸਿਮਟਦੀਆਂ ਖਤਰਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ

ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਨੁਮਾ ਖੁੰਘਾਰ ਸਮਾਜ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪਾਸਾਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਲਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਗੌਰਜਾਂ” ਪਰੰਪਰਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ‘ਚੋਂ ਵਿਗਸਦੀ ਤੇ ਨਾਇਕ ਮੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ, ਸੰਗਤੀਆਂ-ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਗੌਲਣਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਅਮਾਨਵੀਪੁਣੇ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਵਿੱਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲਾਂ, ਸਾਡੀ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਾਡੀ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਦੋਹਰੀ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖੁੰਘਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। “ਗੌਰਜਾਂ” ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਾਡਾ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਿੱਧਰੇ ਵਧੀਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਵਤੀਰਾ “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਵਿੱਚ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਯਾਤਨਾਵਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। “ਗੌਰਜਾਂ” ਵਿੱਚ ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਸਿਕ ਦਰਿਦਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਸਭਿਅਕ, ਸਾਊ, ਈਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੇ ਜ਼ਾਵੀਏ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣੇ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਹੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ‘ਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਧਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਰਹੀ ਬਿਮਾਰ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇੱਕ ਵਿਸਫੋਟ ਵਾਂਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਬਣਨ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਆਖਰ ‘ਚ ਹੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

“ਨੀ ਧੰਨੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਐ। ਆਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਉਣਾ।”

“ਕਾਹਨੂੰ ਚਿੰਤੀਏ। ਅੱਜ ਗੌਰਜਾਂ...ਸਮਝੀ ਨੂੰ। ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਲਗਾ ਐ।” ਗੌਰਜਾਂ.....ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਉਸਰੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ, “ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ” ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਬਾਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਅਥਵਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸੰਬੰਧੀ ਅਮਾਨਵੀਪੁਣੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਤਨੀ ਸਾਸ਼ਕਤ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੇ ਗਹਿਰ,

ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਲ-ਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਮਹੀਨ ਤੋਂ ਮਹੀਨ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਹਿਜ ਸਰਵੇ ਨੁਮਾ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਪ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਥੀਮ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਭਰਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਗਰਭਵਰਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਯਾਤਨਾਵਾਂ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਕੇ ਜਾਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਭੁਲਾਵੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਅਣਗੋਲਿਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗੁਫਤਗੂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਥਾਕਾਰ ਬੜੇ ਹੀ ਸਹਿਜ ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਲੜਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਯਥਾਰਥ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਚੂਲ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫਟ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਾਦੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ—“ਨੀ ਵਿਨੋਂਦ ਨੂੰ ਆਇਆ ਕੁੜੀਓ!”

“ਮਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਤੇ ਮੰਮਾ ਕੋਲ ਗਏ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ/ਮੰਮਾ ਦੇ..।”

“ਅੱਛਾ, ਉਹ ਨੀਲਮ ਆਈ ਨੂੰ। ਮੁੰਡਾ ਮਿਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀਹ ਦਿਨ ਹੋ ਚਲੇ ਨੇ।” ਦਾਦੀ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਇਸ ਸਹਿਜ ਜਹੀ ਗੱਲ ਨੇ ਹੀ ਘਰ 'ਚ ਤੁਫਾਨ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚਾ ਗੋਦ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੀ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਬਾਰੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਤੇ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ 'ਚ ਛੁਪੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜਾਂ, ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਤਣਾਅ ਯੁਕਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, ਇਸ ਦੀ ਲਚਕੀਲੀ ਸੰਵਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਾਨਸਿਕ ਟੁੱਟ ਭੱਜ, ਜੋੜ ਤੋੜ ਨੂੰ ਉਲਟਵੇਂ-ਪਲਟਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਲੁਕਵੀਆਂ, ਅਲੱਭ ਅਤੇ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਤੌਖਲਾ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਪਾਤਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੌਸ਼ਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੌਰਜਾਂ ਦਾ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ, 'ਦ ਸੁਔਰਫ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਨਾਇਕ, ਨਸੂਰ ਅਤੇ ਪਿੰਨਭੂਮੀ ਦਾ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਮਾਜਿਕ-ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕਸਾਰ ਚਰਿਤਰ ਦੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਚਰਿਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ, ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਚਰਿਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ, ਬਦਲਵੇਂ ਦਵੰਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਤਬਦੀਲੀ 'ਚ ਰਲਗੱਡ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਥਾਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕਵੇਂ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥਕ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤਣਾਅ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਇਹੋ ਤਣਾਅ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸਫੋਟ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। "ਦ ਸੁਔਰਫ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ" ਇਸੇ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਭਰਵਾਂ ਸੰਵਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਵਿਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਆਂਤਰਿਕ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ, ਮਾਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਖੋਜ ਮੂਲਕ ਜਗਿਆਸਾ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫੈਲਦੇ ਬਿਗਸਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾਸਾਰ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੁੰਦੀ ਤੀਬਰ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ, ਉਪ-ਵਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਚਰਿਤਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਤਾਂਘਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਦਮਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ, ਸਵਾਰਥੀ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕੱਟੜ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਪੇਚੀਦਾ ਮਸਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਮ ਵਰਤਾਰੇ 'ਚੋਂ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ 'ਚ ਸਮੇਟ ਕੇ

ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਵਰਤਾਰੇ, ਨਾਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਆਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਹ ਕਥਾਕਾਰ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਵਾਧਾ ਵੀ ਹੈ।

ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ : ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ

-ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦਾ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ ਨਵੇਂ ਪੌਚ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਅਣਛੋਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਸੰਘਣੀ ਬੁਣਤ ਬੁਣਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸੱਚ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਘਾੜਤ-ਬੀੜਤ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਗੋਲਾ ਉਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘੂ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪੰਕਚਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਹੱਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘੂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਹਨੇਰ ਖੂੰਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਵਿਹਾਰ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪਰਤਾਂ ਹੇਠ ਛੁਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੰਘੂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਹਨਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਉਧੇੜਨ ਜਾਂ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਘੋਰੇ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਚਾਹੇ ਕਾਮੁਕ ਦਬਾਉ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ (ਨਸੂਰ, ਪਿੱਠਭੂਮੀ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਥੇਹ) ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਹੋਣ (ਗੌਰਜਾ, ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ, ਨੌ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ, ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ)। ਉਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਡੂੰਘੇ ਵਹਿਣਾ ਵੱਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਹਾਰਾਂ ਮੋੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹੱਸਮਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਰਹੱਸ ਦੀ ਜਕੜ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਉਪ-ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਥੇਹ' ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਖੋਫਨਾਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਾਮੁਕ ਦਬਾਉ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਲਈ ਗੌਰਖਣ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਨਜਾਇਜ਼ ਜਿਣਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਈ ਜਸਪਿੰਦਰ ਨੂੰ ਪਤੀ ਤੋਂ ਇਹ 'ਸੌਗਾਤ' ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਏਡਜ਼ ਜਿਹੀ ਨਾ-ਮੁਰਾਦ, ਖੋਫਨਾਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਲੀਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਕਈ ਉੱਪ-ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਰਨੈਲ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁਝਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ

* ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਕਪੂਰਥਲਾ

ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਬਹੁ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵੇ ਦੇਣਾ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਰਭਿੰਦਰ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ, ਕਰਤਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ, ਗੋਰਖਣ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਮੂਲ ਕਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਉਪ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਜਿੱਥੇ ਕਥਾ-ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਓ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੂਲ-ਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੌਰਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀਵਾਦ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਧਰਾਤਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ 'ਜੀਤਾ' ਜਾਂ 'ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ' ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਉਪਰੀ ਸਤਹ ਤੇ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀਗਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਇਸ ਕਦਰ ਪੱਕਾ ਅਤੇ ਤਰਕ ਵਿਗੁਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਿਹਨਤ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਇਸ ਸਾਹਮਣੇ ਭੁੱਬਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ।

'ਨਸੂਰ' ਅਤੇ 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਕੋਣਾ ਤੋਂ ਫੋਕਸੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਨਸੂਰ' ਸ਼ਿਵ ਦੁਆਰਾ ਫੋਕਸੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਜਾਇਜ਼ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਸਮਾਜ ਚੁਰੰਜੀ, ਗੁਆਂਢੀ ਬੰਗੜ, ਕਰਿਆਨੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਭੂ, ਰਾਕੇਸ਼, ਜੁਲਕਾ ਅਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬੇ-ਪਹਿਚਾਣ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖਲਬਲੀ ਮਚੀ ਪਈ ਹੈ।

ਨਸੂਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਰਾਹੀਂ ਫੋਕਸੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉੱਥੇ 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਮੰਮੀ' ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਜਾਇਜ਼ ਜਾਪਦੇ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਮੰਮੀ ਨਿੱਤ ਅੱਗ ਦੇ ਆਵੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਕਸ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰਾਵਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਗੈਰ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਿਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਹਰ ਹਾਦਸੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸੁਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਨਾਲ ਡਿਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਢਾਸਣਾ ਬਣਦੇ ਹੋਏ ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਦੀ ਅਮੋੜਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ 'ਜਿੰਦਰ' ਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਵੱਜਣ ਕਾਰਨ ਅਚਾਨਕ

ਹੋਈ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਅਚੇਤ ਹੀ ਬੁੜ-ਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹਨ, “ਓ ਉੱਪਰ ਵਾਲਿਆ! ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਕਮਾਇਆ।” ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਅਤੇ ਪਈ ਦੰਦਲ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੋਫਾੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਪੁਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਉਕਰੀ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਧੀਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬੋਹਰਮਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਜੋਂ ਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੋਗਮਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਮੂਲ ਥੀਮਿਕ ਇਕਾਈ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਅੰਬਰ ਉੱਠੇ ਹੱਥ ਇਹ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਕਿਸ ਕਦਰ ਖੰਫਨਾਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

“ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ” ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨਿਰਛਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਾਰੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੂਲ ਧੁਨੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਅਜੇ ਭਾਵੁਕ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹਨ, ਯਥਾਰਥ ਧਾਰਤਲ ਦੇ ਇਸ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਫਰਜ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਾਲ-ਕੋਠਰੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ,

‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਕਹਾਣੀ ਕਾਮੁਕ ਦਬਾਓ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਲ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਬਾਓ ਏਨਾ ਭਿਆਂਕਰ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰੜੀ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ‘ਬਲਾਤਕਾਰੀ’ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਨਿਵੇਕਲੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ‘ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਇਤਿਹਾਸ’ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਹੀਨ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੱਲੋਜੋਰੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਪੂਰਨ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਗਹਿਰੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧੂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਣ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥੀਂ ਲੈਣ ਦੇ ਭਾਵ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵੀ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਹੋ ਗਏ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਕੀਰੀ ਪਾਸਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਿਰਤਾਂਤ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਗੋਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਧੀਮੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ’ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੜਾਅ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਡੂੰਘਾਈ ਰੁਖ ਫੈਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ

ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਅਜਿਹੇ ਦਾਇਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਘਣੀ ਬੁਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੀੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾਇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਦਰ ਫਸੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘਣਾ ਅਤੇ ਬੱਝਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮਾਡਲ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਉਪ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕਦਿਆਂ ਜਿਹੜੀ ਸਮਗਰੀ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਰਹੱਸਮਈ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੈਂਤੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਘਾੜਤ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲਝਾਤ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਾਨਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਪੁਰ-ਥਾਂ ਸੰਕੇਤ ਖਿੱਲਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜਲੋਅ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਪਦੇ ਕਈ ਵੇਰਵੇ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਤੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਧੂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੋ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਦੀ ਬਜਾਇ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਨਸੂਰ, ਪਿੱਠਭੂਮੀ) ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਕਨੀਕ ਜਿੱਥੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗਹਿਨ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਰਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਨੀਰਸਤਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੇਂ ਪੌਚ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਿਆ ਮਾਣਯੋਗ, ਗੌਲਣਯੋਗ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ।

ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ : ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ

-ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰ*

ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਾਥੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਭੱਜ ਦੌੜ 'ਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਵੈਟਨਰੀ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸਦਕਾ ਸੇਖੋਂ, ਦੁੱਗਲ, ਗੁਰਬਚਨ ਭੁੱਲਰ, ਵਿਰਕ, ਸੰਧੂ, ਵੀਨਾ, ਵਰਮਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗਾਰਗੀ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਸੁਖਜੀਤ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਸਮੇਤ ਲਗਭਗ ਦੋ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠਕ ਬਣਿਆ। ਹਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਹਲੂਣਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਨੇ ਚੰਗੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ।

ਮੈਂ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਦੋਆਬੀ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਪਾਠਕ ਬਦਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਟੁੱਟਦੀ ਨਹੀਂ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕ-ਨੈਤਿਕਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਜੁਬਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਨਿਭਾਅ, ਪਿੱਛਲਝਾਤ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਖਰ, ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੁਰ, ਹਲੂਣਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਸਦਿਨ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਲਾਤਮਿਕ ਛੋਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 9 ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਸਾਰ ਉਭਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਦਵੰਧ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ

*ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਵੈਟਨਰੀ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ

ਤਾਂ ਰੌਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ 'ਬੇਹ' ਵਿੱਚ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ 'ਤੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਏਡਜ਼ ਦੇ ਰੋਗੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀਂ ਗੁਲ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵਤਨੀਂ ਗੁਲ ਰਹੇ ਟੱਬਰਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਗੌਰਜਾਂ' ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ, ਘ੍ਰਿਣਾ ਨੂੰ ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। 'ਨਸੂਰ' ਅਤੇ ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਵਿਗਾੜਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਈਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਟਾਈਟਲ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਬੇਹਤਰੀਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਾਨਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੁਖਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਗੂਣਾਪਨ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਭ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇ ਚੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰਬਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਦੁੱਗਲ, ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਵਿਰਕ ਜਿਹੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜੋ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਉਪ-ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਸਮੋਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਫੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ 'ਗੌਰਜਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਜਾਤਪਾਤ, ਪ੍ਰਵਾਸ, ਨਸਲਵਾਦ, ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਆਦਿ ਉਪ-ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸਮੇਤ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ, 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ', 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਤੇ 'ਡਾਇਨਾਸੌਰ' ਆਦਿ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਵੱਡੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹਰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਭਾਗ ਦੂਜਾ : ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ
(ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2004**

ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਪੁਠਪੈਰੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ

-ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅੰਕੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਉਘਾੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸੱਜਰੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦਾ ਮੌਤ' ਸਾਲ 1998 ਵਿੱਚ ਛਪ ਕੇ ਚਰਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੂੰ 2000 ਸੰਨ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵਾਰਤਕ-ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ (2003) ਰਾਹੀਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਖੋਜੀ ਬਿਰਤੀ, ਬੌਧਿਕ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਗਲਪਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੰਧ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਮੰਨ ਕੇ ਵਾਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਤ ਹੀ ਇਹ ਬੋਧ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਲੱਥ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਨਾਅਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਕੌਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਸੂਝ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਉਸ ਗੁੰਝਲ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪਛਾਣ-ਯੁਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਪਸਾਰਾਂ ਸਾਹਿਤ ਕਹਾਣੀ ਵਰਗੇ ਸੰਕੋਚ ਸਪੇਸ ਵਾਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸਕਣਾ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਤੀ ਕਠਿਨ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੂ ਉਸ ਗੁੰਝਲ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਚਿਹਨ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਢਾਹੁਣ ਲਈ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਿੱਸੇ ਦੁੱਲੇ-ਭੱਟੀ ਦਾ ਰਾਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ-ਪੱਧਰਾ ਅਤੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਲੋਕ-ਬੋਧ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਤ

ਸੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿਥਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਗੁੰਝਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਤਵ (ਡਾਇਨਾਸੋਰ), ਜਾਤ-ਪਾਤ ਜਾਂ ਗੋਤ ਆਧਾਰਿਤ ਦਰਜੇਬੰਦੀ (ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ), ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਦਮਨ (ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ), ਵਿਵਹਾਰਵਾਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ), ਲੁੰਪਨ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ (ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ), ਪੁਲਸ ਤਖ਼ੱਦਦ (ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ), ਭਰਮ-ਲੋਕ (ਹੈਲੋ ਡੈਂਗ) ਆਦਿ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਉਲਘ ਕੇ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤੁਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਇਨਕਲਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਗੁਆਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਕੁੱਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਦਾ ਵਕੀਲ ਮਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਂਭੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀਣ-ਭਾਵ 'ਚੋਂ ਹੀ ਆਖਦਾ ਹੈ 'ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਕੁੱਤਾ ਚੰਗਾ ਐ।' "ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕੁੱਤੇ ਜਿੰਨੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ।" ਵਕੀਲ ਕਦੇ "ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ" ਸੀ ਅਤੇ "ਜ਼ਮੀਰ" ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਰ ਤਾਂ ਕੀ ਬਚਣੀ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਵਾਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ "ਚੌਧਰ" ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਬੋਲ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, "ਚੰਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਨੇਰਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀ ਆਂ। ਹੋਰੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਮਾਂ।" ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਹੀ ਭਾਂਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। "ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ" ਆਪਣੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਖਾਤਰ ਇੱਕ ਉਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੇ ਪੁਨਰ-ਵਸੋਬੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਭਰ ਰੰਡੇਪਾ ਕੱਟਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਪੌਤਰੀ ਰੁਪਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਦ ਉਸ ਵਰਗੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁਪਾਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ-ਇੱਛਿਤ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਲਈ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਦਮਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦਾਦੀ-ਪੌਤੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੱਲ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤ ਜਮੀਲਾ

ਨੂੰ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਦੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੌਰਾਨ ਖੌਕੇ ਨਾਲ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਵੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਕਾ-ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵੀ ਸਾਹਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੋਟਿਫਾ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹੇ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਡਾਇਨਾਸੋਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਵੱਲ ਭਰਵਾਂ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਮੰਤਰੀ ਘਣਸ਼ਿਆਮ ਜੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਕਲਾਕਾਰ ਐਸ. ਕੇ. ਦੱਤਾ “ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ” ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੰਦੂਤਵ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹਿੰਦੂ-ਵਰਗ ਦੇ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਤਵ ਦੇ ਡਾਇਨਾਸੋਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਵਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਹਰਤੇਸ਼ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਾਨਾ ਵਰਗੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਭਾਵੇਂ “ਬੇਬੱਸ” ਅਤੇ “ਬੇਗਾਨੇ” ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ “ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਪਿੱਛਲਖੁਰੀ ਤੌਰਨ” ਦੇ ਉਲਟ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਵਾਰਸ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੇ ਫਾਸ਼ੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਯਥਾਰਥ ਧਰਾਤਲ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਧਰਾਤਲ ਦੀ ਠੀਕ ਪਛਾਣ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਹੈਲੋ ਡੌਗ’ ਦਾ ਜਸਦੀਪ ਉਰਫ ਡਿਪਟੀ ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਤੋਂ ਥਿੜਕ ਕੇ ਭਰਮ-ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜਸਦੀਪ ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਪਨਈ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਲਰਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਿਪਟੀ ਹੋਣ ਦੇ ਭਰਮ-ਲੋਕ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਦੇ ਭਰਮ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨ-ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੰਗੋਤਰ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ। ਡਾਰਲਿੰਗ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਬੁਲਾ ਲੈ। ਇੱਥੇ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਘੁਟਦੈ।” ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਸੁਪਨ-ਲੋਕ ਦੀ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਦੇ ਵਕੀਲ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ

ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੱਖ ਸਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪਲਾਇਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਸਾਲਮ-ਸਬੂਤ ਰੱਖ ਸਕਣ ਦਾ ਭਰਮ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ ਦੇ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਢਦਾ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬੁਰਜ਼ੁਆ ਸਿਸਟਮ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਟੇਟ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਵੀ ਝਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਥਿੜਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ 'ਚ ਵਸੀ "ਸਰਦਾਰੀ" ਅਤੇ "ਅਫ਼ਸਰੀ" ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਿਦਰੋਹ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੁੰਪਨ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰ ਯੁੱਧਵੀਰ ਨਾਲ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਕਹਾਣੀ 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਬਨਾਮ ਕਾਮਰੇਡ ਯੋਧਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। "ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੀਸ ਕਟਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਵਿਕਦੇ ਨੂੰ" ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਹਰੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਤਸੱਦਦ ਸਹਾਰ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਜੀਨਜ਼ ਇੱਕ ਪੁਲਸ ਸੂਹੀਏ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਨਿੰਮਾ ਅੰਦਰ ਪਾ ਕੇ ਭੇਤ ਕੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੰਮਾ ਵੀ ਸੂਹੀਏ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਗੀ-ਸੂਰ 'ਚ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਖਿੰਝ ਕੇ ਪੁਲਸ ਅਫ਼ਸਰ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਗੀ ਬੋਲ ਅਧਵਾਟੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ "ਹਰ ਜਿਉਂਦਾ ਦਿਲ ਬਾਗੀ ਹੋਊ। ਹਰ ਬਾਗੀ....।" ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਸਾਬਤ-ਸਬੂਤੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਵਿਅਕਤੀ-ਵਿਦਰੋਹ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਏਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੁਆਲੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ, ਵਿਵਹਾਰਵਾਦ, ਪਲਾਇਣਵਾਦ, ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਤਸੱਦਦ ਆਦਿ ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਇਸ ਕਦਰ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੁੰਦਲਦਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖੀ ਰੂਪਕ ਨੂੰ ਡੀਕੋਡ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੱਡਾਂ ਉਲਟੇ ਰੁਖ ਗਿੜ ਰਹੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਖੜ-ਖੜ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹੁੰਪੁਕਾਰੇ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਦਾ ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਲੁੰਪਨਵਾਦ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪੁਨਪੈਰਾ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ

ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਵੀ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਕਰੀਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ “ਰੇਅਜ਼ ਅਟੈਕ” ਨਾਲ “ਦੁਸ਼ਮਣ” ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵੀ ਜਨ-ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਿੰਸਕ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁਠਪੈਰੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਉੱਤੇ ਕੱਛਾਂ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਗਹਿਰੀ ਹੈ, ਭੇਖੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਓਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭੇਖ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਉਹ ਫੈਂਟਸੀ ਜੁਗਤ ਵਾਲੇ ਨਸ਼ਤਰੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਕਿਸੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਰਜਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭਰਪੂਰ ਟੈਕਸਟ ਹੈ।

ਗਰਜ਼-ਮੂਲਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ : ਹੈਲੋ ਡੌਗ

-ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚਰਚਿਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998) ਨੇ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਪੀੜਤ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੀੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਵੀ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿੰਭਿਨਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਉਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਮਨੋਰੋਗੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਗਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਸਦੀਪ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਓ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਜਸਦੀਪ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਦਾ ਪਿਓ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਸਦੀਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤਾਰ ਮਾਸੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰਮਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਸਦੀਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਰਨਜੀਤ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਸਦੀਪ ਘਰ ਤੋਂ ਦਰ-ਕਿਨਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੈੱਟ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਾਰਾ ਨੂੰ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਤ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਦੀ ਖਾਰਜੀਕਿਰਤ ਵਿਧਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਧੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ, ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਾਤਰਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਰੁਖ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਜੇ ਮਨੋਲਾਗ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਚਨਾ ਦਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਸੰਵਾਦ ਛੇੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਚਨਾ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਮੇਤ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੋਵੇਂ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਸਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗਰਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਮਾਨਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਚ ਇੱਕ ਗਰਜ਼ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਉਭਾਰਦਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੱਬਵੀਂ ਜਿਹੀ ਧੁਨੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਮਜੇਰ ਸਿੱਧੂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਪੱਤਰ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਧਿਰ ਕਲਪਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸੰਬੋਧਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜ ਪੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚਾਰ ਪੱਤਰ ਵਿਸਤਰਿਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਧਿਰ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਕ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ ਸਿਰਜ ਕੇ ਰਹੱਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਥੱਕ ਜਾਨਾਂ, ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦਾ, ਕਮਾਲ ਦਾ ਬੰਦਾ ਆ।” ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਪੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮਰਦ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਧਿਰ ‘ਸਾਰਾ’ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਸਾਰਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਇਤਸਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ।

ਇਸ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਸਦੀਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਸਦੀਪ ਜਿਸ ਸਾਰਾ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਲਪਿਤ ਉਹ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਜਸਦੀਪ ਲਈ ਇਹ ਕੈਨੇਡਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਬੋਧਨੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨੀ ਤਰਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਸਦੀਪ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਅਸੰਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮੁੱਢਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਟੋਟੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਭਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। “ਉਮੀਦ ਹੈ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਏਗੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਗਈ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਇਹ ਸਾਲ ਸਦੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਤੈਥੋਂ ਬਗੈਰ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਪਾਣੀਓਂ ਬਗੈਰ ਮੱਛੀ ਵਰਗੀ ਆ। ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਸਨ ਹੁਣ ਤੇ ਚੱਤੋ ਪਹਿਰ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਸਤਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ। ਕਾਸ਼ ਉੱਡ ਕੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂ।”

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਮੈਟਾਫਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤੇ ਡਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਫਾਲਤੂ ਜਾਂ ਅਣਗੌਲੇ ਹੋਣ ਦਾ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭੂਤ ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਭੂਤ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਤਰਕ ਵੀ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਲਪਿਤ ਸਾਰਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਵੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬੀਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਸਵੀਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਮਨੋਗ੍ਰੰਥੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਮਨੋਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਤਰਕ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। “ਸਾਰਾ! ਚਿੱਠੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਡਰਾਵਣਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਨਿੱਘਾ ਜਾਂ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਨਵਰ, ਅੱਥਰੂਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਨਵਰ ਇੱਥੋਂ ਕਹਾਣੀ ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਆਂ, ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਤੋਹ ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਉਂਦਾ। ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਗਲਾਸ ਵੀ ਚੌਕੇ 'ਚ ਨਾ ਰੱਖਿਆ। ਕਦੇ ਖੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਹਿੰਦਾ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਫੱਟਾ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਦਾ। ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੇ ਆਏ 'ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਫੱਟਾ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਇੱਟ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਾ। ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਤੋਹ ਕਰਦੇ। ਅਜੇ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਝੱਟ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਰਡਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।” ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਟੋਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਅਤੇ ਵਸਤੂਗਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਟਕਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪਾਸਾਰ ਕਿਸੇ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਦਰੋਹ ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਪਿਓ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ, “ਆਹੋ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਡਿਪਟੀ ਬਣ। ਨਾਲੇ ਤੇਰੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜੂ।” ਭਾਪੇ ਨੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਜਚਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਪੇ ਦੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮਾਮੇ ਨਾਲ ਕਦੀ ਬਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਪਾ ਉਹਨੂੰ ਸਾਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੋਹਰੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਟੱਕਰਦਾ...ਨਾਨਕੀਂ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਦੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੱਕਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਮਾਮਾ ਅਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਮਾਸੜ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰੀ ਰੱਖਦੇ।” ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਾਣੀ ਨਵੇਂ ਮੌੜ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੌੜ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਮੌੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉੱਭਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮੌੜ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਪਾਤਰ ਤੋਚੀ ਆ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਤੋਚੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਸਦੀਪ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇੱਥੇ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ

ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ ਰੂੜੀ ਦੀ ਘਟਨਾਕਰਮੀ ਜਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਜੇਠ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ 'ਤੇ ਬੁੜੀ ਦਾ ਗੂਠਾ ਲੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਝਗੜੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪਈ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਸਦੀਪ ਵੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇੱਥੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਗੂੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਪਿਓ ਦੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਮੌੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਧਰ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਵੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਸਦੀਪ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਇੱਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਾਟਵੇਂ ਰੂਪ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਸਦੀਪ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੱਤਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਾਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਤੋਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲਹਿਰੀਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਉੱਜੜ ਚੁੱਕੇ ਘਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਗਲਪੀ ਤਰਕ ਸਿਰਜ ਕੇ ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ, ਉਸ ਦੀ ਸੌਸ, ਰਮਿੰਦਰ, ਗੋਪੀ ਅਤੇ ਜਸਦੀਪ ਹਨ, ਜਸਦੀਪ ਬੈਂਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ। ਪਿਓ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਬਿਖਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਜਸਦੀਪ ਦਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਕਾਕਾ, ਕਰ ਚਾਹੇ ਨਾ ਕਰ। ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਓਨਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਜਦ ਤੱਕ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”

ਮਾਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹਉਂਕਾ ਲੈਂਦਾ, ਮੇਰੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸੀਰੀਆਂ।

“ਕਿਉਂ ਇਹ ਛੜਾ ਰੱਖਣਾ?” ਦੀਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਤਾਉਂਦੀ।

“ਇਹ ਇਹਦਾ ਘਰ ਆ, ਚਾਹੇ ਛੜਾ ਰਹੇ, ਚਾਹੇ ਵਿਆਹ ਲਿਆਵੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰੇ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਹਦਾ ਕਰੂੰ।” ਮਾਸੀ ਹਿੱਕ ਠੋਕ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਸੀ ਜਸਦੀਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੂੜੀ ਕਿਸੇ ਅਗਾਉਂ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸੰਕੇਤ

ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਜੁਗਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਘਣਤਾ ਨੂੰ ਗੂਹੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਗੂੜਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਿਪਰਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੰਕਟ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਸੰਘਣੇਪਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ, “ਡਿਪਟੀ, ਘਰ ਜੁਆਈ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਨੀਂ। ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਕੇ ਘਰ ਤੋਰੀਏ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਹਿਣ। ਅਗਾਂਹ ਦੇਖੀ ਜਾਊ। ਬਾਕੀ ਤੈਨੂੰ ਅਡੈਪਟ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਆਂ, ਜਿਹਨੂੰ ਪਲਿਆ ਪਲਾਇਆ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗਿਆ ਪੁੱਤ ਮਿਲ ਗਿਆ।” ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਵੀ। ਘਰ ਆਉਣਾ ਮਾਸੀ ਨੇ ਕਹਿਣਾ, “ਕੋਰਟ ਜਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਲਿਆ...ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਸਮਝਦੇ ਓ?...ਫਿਰ ਫਾਰਮੇਲਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ। ਪੁੱਤ ਨੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਰਹਿਣਾ। ਕਾਗਜ਼ੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਿਲੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ।”

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾਮਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, “ਪੁੱਤ, ਘਰ ਆ ਜਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਈ। ਜਿੰਦਣ ਘਰ ਹੁੰਨਾਂ, ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਣੀਂਦਾ।” ਮੈਂ ਰਾਤ ਲੇਟ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਭੁੱਖੀਆਂ ਭਾਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣੀਆਂ।

ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰੋ।

“ਢਕਿਆ ਰਹਿ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਜੇ ਆ, ਦੋ ਵਜੇ ਆ ਰੋਟੀ ਇੱਕਠੇ ਖਾਵਾਂਗੇ।”

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਖਾਵੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਰੂੜੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੌਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੋੜ ਦੇਣ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹਨ। ਤੋਚੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਲਦੀਪ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸਦੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਸਦੀਪ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਬਲੱਡ ਇਜ਼ ਥਿਕਰ ਦੈਨ ਵਾਟਰ’ ਕੁਲਦੀਪ ਅਕਸਰ ਇਹ ਫਿਲਾਸਫੀ ਝਾੜਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਖੂਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਕਵਾਸ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਬੀ ਗੁਰਜੀਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁਣ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਔਲੇ ਦਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਦੇ ਕਹੇ ਦਾ ਮਗਰੋਂ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦੈ। ਜਦੋਂ ਵੇਖੋ ਮਾਸੀ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਹ ਕਰਨਾ। ਉਹ ਕਰਨਾ। ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਲੈ ਭਰਾਵਾ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਲੋੜਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ। ਏਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਬੰਦੇ ਦੀ ਗਰਜ਼, ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਦੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਜੀਤ ਭਾਬੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਕਾਰਜੀ ਰੂਪ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਪਤੀ ਚਰਨਜੀਤ ਹੈ। ਚਰਨਜੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ

ਜਸਦੀਪ ਦੀ ਲੋੜ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। “ਰੋਮੀ ਘਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਧ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਵੀ। ਟਾਈਗਰ ਵਿਚਾਰੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਬਚੀ-ਖੁਚੀ ਰੋਟੀ ਆਉਂਦੀ। ਰਮਿੰਦਰ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਡੰਡਾਂ ਵਾਹ ਦਿੰਦੀ। ਉਹ ਡੰਡੇ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਘਰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।”

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਭਾਰੂ ਰੂੜੀ ਵਿੱਚ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਕੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਤੌਰਨਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਨੇਕੀ ਦੀ ਧਿਰ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਨੇਕੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਬਦੀ ਨਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ (ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵਿਰੋਧੀ) ਨੂੰ ਸਰਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

‘ਬਈ ਡਿਪਟੀ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਿਕੰਮਾ ਬੰਦਾ, ਚਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰੋ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਸਾਡੇ ਕਹਿਣੇ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।’ ਮਾਸੀ ਉਹਦੀ ਗੁੱਬ ਕੇ ਸਿਫਤ ਕਰਦੀ।

“ਇਹਦਾ ਹਾਲ ਤਾਂ....।” ਹਰਿੰਦਰ ਅੱਗੇ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ।

“ਇਹਦਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਟਾਈਗਰ ਵਰਗਾ।”

ਮੈਂ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਮੇਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਤਿੱਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਦੇਖ, ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਰਨਾ। ਵਿਚੋਲਣ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ ਕਰੇ। ਐਵੇਂ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਪੁੱਛੇਗਾ ਇਹ ਕੌਣ ਆ?...। ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਮਾਸੀ ਤੇ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਸੀ।”

ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਕੈਨਿਕਸ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਦਲੀ ਮਕੈਨਿਕਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਤੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫੈਸਲਕੁਨ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਗੋਪੀ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਰੋਟੀ ਨਾ ਲਾਹੀ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰਮਿੰਦਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਫਸ ਪਈ। ਵਿਚਾਰੀ ਕੁੜੀ ਢਾਹ ਲਈ ਸੁਦੈਣ ਨੇ। ਮੈਂ ਛੁਡਾਉਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੈਂ ਤੇ ਵਰ੍ਹ ਪਈ।”

“ਤੂੰ ਇਹ ਕੁੜੀ ਵਿਗਾੜੀ ਆਂ। ਦੇਖ ਇਹਦੀ ਜੁਬਾਨ ਕਿੱਦਾਂ ਚੱਲਦੀ ਆ। ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ’ਤੇ ਹੋ ਰਿਹੈ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੂੰ ਏਨਾ ਬੇਈਮਾਨ ਨਿਕਲੇਂਗਾ,

ਮੇਰੀ ਭੋਲੀ ਜਿਹੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾਏਂਗਾ, ਜਾਹ ਦੁਸ਼ਟਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਹਾਨ ਢੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ।” ਜਗਤਾਰ ਬਿਫਰੀ ਪਈ ਸੀ।

ਇਹ ਜਸਦੀਪ ਲਈ ਸੰਕਟ-ਗੁਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਵੈਸਿਰਜਿਤ ਆਦਰਸ਼ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਝਟਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੋਰੋਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਵਾਲਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੋਰੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਵੈ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਵੈ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਰਲਗੱਡ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਭੇਤ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਕੁਲਦੀਪ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਕੁਲਦੀਪ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। “ਦਰਅਸਲ ਕੁਲਦੀਪ ਮੇਰਾ ਨਾਂਅ ਆ। ਡਿਪਟੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਰਿਲੈਕਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬੈਂਕ ਦਾ ਕੰਮ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਕਰਦਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੜਬੜ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ....ਚੱਲੋ, ਲਿਖ ਕੇ ਤਾਂ ਸੌਂਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਰੋਣਾ ਆਉਂਦਾ.....ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵੱਲੋਂ ਡਿਪਟੀ ਦੇ ਨਾਂਅ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵੀ ਆਪ ਲਿਖਦੈ। ਹੋਰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਤੋਂ ਪੋਸਟ ਕਰਦੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦਾ। ਹੋਰ ਦਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ।”

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਬਦਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਿੱਦਤਮਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਆਰੀ ਸਾਰਾ ਡਾਰਲਿੰਗ, ਮੇਰੀ ਨਾਈਟ ਐਂਗਲ, ਮੇਰੀ ਹੀਰ ਸਲੇਟੀ ਅਤੇ ਡੀਅਰ ਸਾਰਾ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿੱਥ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਰਹੱਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰੀ ਦੇ ਦਬਾਅ ਬਿੰਦੂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰੀਆਂ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਗੌਣ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਠੋਸਦਾ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੰਦ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਤ ਪਾਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੀ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੈ।

ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ

-ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੌਲਣਯੋਗ ਨਾਂ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਜੁਗਤਾਂ, ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਵਲੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਥਾਪਦੀ ਹੈ। ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਟਿਲ, ਸਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇੱਕ ਸਜੱਗ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਦੇ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝੇ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਤਰ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਅੰਦਰਮਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ ਯੁੱਧ, ਅਵਚੇਤਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰੰਤਰ ਜਟਿਲ, ਸੰਘਣਾ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਪੇਚੀਦਾ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਬਣਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜੀ ਯਥਾਰਥ ਬਹੁਪਰਤੀ, ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਸੰਘਣਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਣੇਪਨ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਇਕਹਿਰੇਪਣ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਟਿਲਤਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰਵਾਹਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਦਬਾਵਾਂ, ਤਣਾਵਾਂ, ਦਵੰਦਾਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਭੰਨੇ-ਤੋੜੇ, ਕੁਚਲੇ-ਦਰੜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮਾਜੀ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਮਾਡਲ, ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੀ ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਗਲਪ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਤੀਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ, ਪਰੰਪਰਕ ਗਲਪ ਵਾਂਗ ਸਮਝਿਆ-ਉਸਾਰਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਹਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਜੋ ਰੀਵਰਸੀਬਲ ਬਿਤਾਂਤਕੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇੱਕ ਡਿਸਆਰਡਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਿਰਫ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਇੱਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਵੀ

* ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਵਧੇਰੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਨਣ ਨਾਲੋਂ ਜਾਨਣ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਨਾਲੋਂ ਬੁੱਧ-ਵਿਵੇਕ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਹਿਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ-ਬੋਧ ਅਤੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮਾਜੀ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ, ਦਬਾਓ ਜਾਂ ਦਮਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਓ ਹੇਠ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਬਾਓ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਮਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਵੀ ਦਬਾਓ ਹੇਠ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਦਬਾਓ ਦੀ ਪਰਤ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ ਉਲਟੇ ਰੂਪ ਵੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਕਰਕੇ ਮਨੋ-ਰੋਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚੋਂ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹਨਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਦਮਨਕ੍ਰਿਤ ਬਿਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੋਚਣ-ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਇਹ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਬਾਓ ਦੀ ਦਬੇਲ ਧਿਰ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਕੇ ਦਮਨਕ੍ਰਿਤ ਧਿਰ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਕਾਲਤ ਦੇ ਗਹਿਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਕ ਸੰਵਾਦ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੁਆਲ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਜਮੀਲਾ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਤਾਪੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਮੀਲਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸਰਾਹਲ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਵੀ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਬੀਜ ਵੀ ਪਏ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਸਵੀਕਾਰ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨ-ਚਿੱਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਜਮੇਰ ਕਈ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਅਸਵੀਕਾਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਅਤੇ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ

ਵਿਡੰਬਨਾ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ-ਬੋਧ ਨੂੰ ਜਟਿਲ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸੁਲਗਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਮੱਚਣ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਢਾਡੀ ਸਾਕਾ ਸਰਹੰਦ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਬਥੇਰੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਬਦਲ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸ਼ਮ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਸਿਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਦਲਾਂਗੇ।....ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਹੀਂ ਆਣ ਦਿੱਤੀ।” ਜਮੀਲਾ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੱਢੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਵੱਢੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਉਸ ਦੇ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਵਿਡੰਬਨਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜ਼ਬਰ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸਲਾਮ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਜੋ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਰਾਇਵਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਰੋਜ਼ੇ ਫ਼ਕੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ‘ਦਾਦੂਸ਼ਾਹ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਣਨ ਤੇ ਜਮੀਲਾ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ।’ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਹ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਦਬਾਵਾਂ, ਦਮਨ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਸਰਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਕਬੀਲੇ, ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਧਰਮ, ਜਾਤ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਜਿੱਥੇ ਦਮਨ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਲਵੀਰ ਦੇ ਦਾਦੂਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਮਸਲਾ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਪਛਾਣ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਬੇਪਛਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਦੂਸਰਾ ਗੰਭੀਰ ਸਰੋਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਵੰਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ।

ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੀ ਉਹ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਹਿੰਸਾ, ਅਕਾਂਖਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਵਾਰਾ ਅਤੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਜੋ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨਕਸਲੀ ਲਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਸਦਕਾ ਅਕਾਂਖਿਕ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੋਮਾਂਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਧਨਵਾਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ 'ਚੋਂ ਉਹ ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਬਣਿਆ ਦੇਖਣ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਈ, ਰੰਡੀਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਤੱਕ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਦਬਾਓ ਅਤੇ ਅਕਾਂਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਮੱਧਵਰਗੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਸਾਂ-ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਵਿੱਚ ਕੁਰੱਪਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਮਰੇਡ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਡੰਬਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਾਮਰੇਡ ਜੋ ਕਿਰਦਾਰ ਵਜੋਂ ਮੱਧਵਰਗੀ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਦੂਸਰੇ ਉੱਪਰ ਥੋਪਦੇ ਹਨ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਮੈਂ ਪਾਰਟ ਵੰਨ ਵੇਲੇ ਕਾਲਜ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਔਖੀ ਦੂਜਾ ਕਾਮਰੇਡ ਕੱਬਾ। ਮੇਰੇ ਨਸ਼ੇ ਵਧ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਮਰੇਡ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੰਗਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਭੈਣ ਦਾ ਨਾਂ ਮਲਕਾ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਲਿਆ।" ਦਰਅਸਲ ਯੁੱਧਵੀਰ ਅਤੇ ਮਲਕਾ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚਿਹਨ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਤੀਖਣ ਅਹਿਸਾਸ ਕਾਮਰੇਡ ਰਛਪਾਲ, ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, "ਨੌਕਰੀ ਲਹਿਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ। ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਲਈ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਲਹਿਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੇਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਣਨ ਆਏ ਸੀ। ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੈਂਟ ਬੈਕ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਜਾ ਵੜੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਕਾਮਰੇਡ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਲੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਆ ਤੇ ਤੇਰਾ ਪਿਉ.....।"

ਇਉਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਬਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਧਵਰਗ ਦੀ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਮੁੱਖ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਬੇਲ ਬਣੀ ਧਿਰ ਮਨੋਰੋਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸਗੋਂ ਅਣਮਨੁੱਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਦਲਾ ਵੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਰਿਪੂਦਮਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਰੱਖਣਾ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਮਰੇਡ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਿਸਟਰੀ ਅਤੇ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ, ਕੁੜੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਣਾ ਆਦਿਕ ਵੇਰਵੇ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ, ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ।

‘ਹੈਲੋ ਡੌਰਾ’ ਕਹਾਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਰਤ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਸਦੀਪ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਧੂ ਸਮਝ ਕੇ ‘ਟਾਈਗਰ’ ਵਾਂਗ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ‘ਚ ਮਨੋਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਰੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਆਈ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਲਪਿਤ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਬਾਓ ਨੂੰ ਗੀਲੀਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ‘ਹੈਲੋ ਡੌਰਾ’ ਵਿੱਚ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚਿਹਨ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਬਾਰੇ ਭਰਮ-ਮੂਲਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਰਥਿਕਤਾ, ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ‘ਚੋਂ ਹੀ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਮਾਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜਮਾਤੀ ਤਰਜ਼ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਨਪਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਵਜੋਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਅਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਸ ਜਸਦੀਪ, ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਦੁਰਘਟਨਾਗ੍ਰਸਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਰਮਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਸਹਿਤ ਉਹ ‘ਮਾਸੀ ਬਣਾ ਕੇ’ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ‘ਮਾਸੀ’ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੀ ਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਪਤੀ ਚਰਨਜੀਤ ਵੀ ਇੱਕ ਖਲਜਗਣ ‘ਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜਸਦੀਪ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੱਮੀ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਦੇਸੀ ਟਾਈਗਰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਹੀ ਚਰਨਜੀਤ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਜਸਦੀਪ ਵੀ ਬੇਲੋੜਾ ਬਣਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੱਕ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੋਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਤਰਕ ਜਮਾਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭਰਮ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਿੱਘ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਯਥਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ‘ਚੋਂ ਦੁਖਾਂਤ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਚਰਨ ਸੀਮਾ ਹੈ ਕਿ ਜਸਦੀਪ ਵਰਗੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕੀ ਧਰਮ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤ ਦਹਿਸ਼ਤਜ਼ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕਟਾਖ਼ਸ਼ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜਮਾਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਮਨਕ੍ਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦੈ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹੈ।

‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਵੀਕਲ ਹੋ, ਜੋ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਉਸ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦੀ ਗੰਢ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਹੱਥੋਂ ਜਦੋਂ ਮਰਦਾਵੀਂ ਸੱਤਾ ਖਿਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ “ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ’ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਰਦ ਜਾਤ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਬੰਦਾ ਵੀ ਇਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆ।” ਵਕੀਲ ਦੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਹਰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ’ ਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ’ਚ ਮਰਦਾਵੀਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖਿਸਕਣ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਵੇਕ ਹੈ। ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣਨ ’ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ’ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ-ਆਦਿਕ ਵਰੇਵੇ ਮਰਦ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਵਿਚਕਾਰ ਦਵੰਦ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਰਤ ਦੇ ਵਡੱਪਣ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ- “ਔਰਤ-ਮਰਦ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਲਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇ। ਔਰਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਰਦ ਵੱਡਾ, ਜੇ ਔਰਤ ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਡੂ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਰ ਔਰਤ ਕਮੀਨੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਉ।”-ਇਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਭਾਵ ਔਰਤ ਦੀ ਮਹਿਦੂਦ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਭਾਵ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸੁਆਲ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਪਰਪੱਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦਮਨ, ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਜਬਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ.... ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਰਤ ਦੀ ਮਰਦਾਵੀਂ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਵਿਦਰੋਹ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦਾ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੋਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪਾਲੀ ਦੇ ਰੰਡੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੋਏ ਔਰਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਸ਼ਣ ਸਿਰਫ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਪਰਤੰਤਰ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਤੰਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਰ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਫੌਜੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਔਰਤਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਔਰਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰੂੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਦਮਨਕ੍ਰਿਤ ਧਿਰ ਦੀਆਂ ਖੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਖੋਖਲੇਪਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਜੋ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਤੇ ਨੰਤੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜੈਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਜੋ ਰੂਪਾਲੀ ਬਾਰੇ ਦੀਦਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਦਬਾਓ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਡਾਇਨਾਸੋਰ' ਅਤੇ 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੁਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾਇਨਾਸੋਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਮੂਲਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ ਪਰ ਘੱਟ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ-ਸੂਤਰ ਹਨ। 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਵਿੱਚ ਨਕਸਲੀ ਨਾਇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਜੀਵਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਾਰੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਰੀਪਲੇਸਮੈਂਟ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਆਦਿ ਦੇ ਨੇਮ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਹਰ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ, ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਥਾ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ 'ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ' ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਵੇਕ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਮੂਡ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਅਤ ਰਾਹੀਂ ਉਦੈ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਾਤਰ ਅਸਤਿਤਵੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਉਦੈ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਦਾ ਜਸਦੀਪ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਕਥਾਰਸਿਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਜਮੀਲਾ ਅਤੀਤ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤੱਕਦੀ ਹੈ। 'ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਦਾ ਵਕੀਲ

ਮਨੋਰੋਗਤਾ 'ਚੋਂ ਉੱਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਆਦਿਕ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਮਨੋਰੋਗਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਸਥਿਰ-ਚੇਤਨਾ' ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਲਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਆਰਡਰ ਇੱਕ-ਦੂਸਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਐਬਸਰਡ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਅਸਤਿਤਵਕ ਡਿਸਆਰਡਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘੂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਹ ਪਾਸਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਸੰਘਣਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਓ ਦੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋਰ ਫੈਲਦੀ ਹੈ।

ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਫਰ : ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ

-ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿਘ*

‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੱਥ ਅਤੇ ਵੱਥ ਦੀ ਇੱਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਚਾਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਹੀ ਨਿਭਾਅ ਹੈ। ਕੱਥ ਅਤੇ ਵੱਥ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ, ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਅਤੇ ਮਾਨਵ-ਵਿਰੋਧੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਥਾ ਸੰਦਰਭ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿਤਾੜੀ ਗਈ ਔਰਤ ਦਾ ‘ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ’ ਹੈ। ਇਸ ‘ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ’ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਚਾਰ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਪਿੰਜਰ’, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਖੱਬਲ’ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਮੱਲੂਮ’। ਇਹ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਇਸ ‘ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ’ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਪਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿੱਲਖਣਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੈਲੀ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਅਰਥ ਮੇਰੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਜਮੀਲਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਥੋਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਇਸ ਆਰੋਪਿਤ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ-ਇਕਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਖੱਬਲ’ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ, ‘ਮੱਲੂਮ’ ਵਿਚਲੀ ਨਫੀਸਾਂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ‘ਪਿੰਜਰ’ ਵਿਚਲੀ ‘ਪੂਰੋ’ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪੈਟਰਨ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਾਬਰੀ, ਅਸਹਿਮਤੀ, ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤਿ ਦੇ ਦਮਨਕਾਰੀ ਹਾਲਾਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਪੇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ‘ਚ ਆਏ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ, ਦੇਹ ਉੱਤੇ ਸੱਤਾ ਦੀ ਧੌਂਸ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਉੱਕਰਣ ਦਿੰਦੇ, ਦੂਜਾ ਅੰਤਰਕਰਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਇਸ ਧੌਂਸ ਦੇ ਸੱਤਾਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਨੂੰ

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਹ ਲੋਕ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਜਾਂ ਬਦਲਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੂਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਪਣੀ ਵਰਮਾਨ-ਵਿਕਰਾਲ ਭਾਰੂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਦੇ ਹਨ, ਖਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇੱਕ ਡਾਈਸੈਂਟ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧ, ਰੋਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਵਸੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਮਾਣਿਕ ਆਪਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਪੇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਉਸ ਮਿਲੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਆਪਣੇ 'ਹੋਣ' ਦੀ ਸਪੇਸ ਵੱਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਥਾ-ਕਲਾ ਦਾ ਇਹ 'ਪੈਟਰਨ' ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿਰਤੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਖੱਬਲ, ਮੱਲੂਮ ਅਤੇ ਪਿੰਜਰ ਵਰਗੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵਸ ਹੋ ਕੇ 'ਹੋਂਦ' ਬਚਾਉਣ ਲਈ 'ਸਹਿਮਤੀਆਂ' ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਜਮੀਲਾ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ) ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉਸ ਗਰਭਵਤੀ ਕੁੜੀ ਜਿਸ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਕਿਰਪਾਨ ਖੁਭੋ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਾਏ ਦੀ ਧੀ ਸੁਲਤਾਨਾ ਵਾਂਗ ਵੱਢੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਜਮੀਲਾ ਇਸ ਵੱਢੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਣ ਕਰਕੇ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜਿਉਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਘਰ ਤਲਾਸ਼ਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪੈਂਤੜਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਪੈਂਤੜੇ ਦੀ ਹੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਫੋਕਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਵਾਂਪਣ ਅਤੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੈਂਤੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਬੀਤੇ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ਖਮੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਦਰਭ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੀਤੇ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ-ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ 'ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ' ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਘਾਟ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲੂਣਾ, ਸਹਿਬਾ, ਮਹਾਂਗਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਆਦਿ ਉੱਚ ਤਬਕੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਹੀ 47 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਆਮ ਉਧਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁੱਝ ਖਾਮੋਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਖੱਪੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਸ ਕਰਨਾ, ਬੋਲ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਅਤੇ

ਸਮਾਂਤਰ ਪਏ ਵੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ-ਮਾਡਲਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵੇਗ ਅੱਗੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰਿਪੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀ 'ਖੱਬਲ' ਦੀ ਰੂਪ ਕੀ ਰੂੜੀ ਸਿਰਜੀ ਸੀ (ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ, ਹਾਂ ਮੁਖੀ ਹੈ, ਬੇਪਛਾਣੀ-ਲਾਚਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ) ਉਸ 'ਖੱਬਲ' ਵਰਗੇ ਮੈਟਾਫਰ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਹ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ 'ਖੱਬਲ' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਔਰਤ 'ਨਨਾਣ' ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੀ 'ਸਾਂਝ' ਵੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਅਣਗੌਲੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਅਵਚੇਤਨੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਤੇ ਅਣਗੌਲੇ ਪੱਖ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਟਨਾ/ਵਾਪਰਣ ਨਾਲ ਜੋ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਮਾਨਵੀ ਹੁੰਗਾਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਭੇੜ ਅਤੇ ਤਨਾਉ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਕਰਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਅਕਰਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਕਰਮਕਤਾ-ਸਕਰਮਕਤਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਣੀ ਖਾਮੋਸੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤੋੜਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ Given Order ਡਿਸਆਰਡਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। "ਇਕਬਾਲ ਹੂਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ" ਖੱਬਲ ਦੀ ਉਸ ਬੇਪਛਾਣ ਹੋਈ ਔਰਤ-ਸੰਵੇਦਨਾ, ਜੋ ਨਨਾਣ ਰਾਹੀਂ ਸਾਂਝ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਔਰਤ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਹਿੰਸਾ ਵਾਪਰੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਸਕੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਹੁੰਗਾਰੇ, ਸਹਿਮਤੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਟਾਂ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਜਮੀਲਾ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਚਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬੇਪਛਾਣ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਕੇ 'ਘਰ' ਅਤੇ 'ਜੜਾਂ' ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ 'ਖੱਬਲ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ 'ਅੰਤ' ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ 'ਆਰੰਭ' ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ, ਵਾਤਾਵਰਣ, ਘਟਨਾ, ਸਥਾਨ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਔਡ-ਔਡ ਹੈ। ਖੱਬਲ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ, ਉਜਾੜਾ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਸਹਿਮਤੀ, ਬਦਲਾ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਫੈਲਾਉ ਹੈ। 'ਖੱਬਲ' ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੱਲੂਮ' ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਨਫੀਸਾਂ ਜੋ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿੰਦਰ ਜੋ ਨਫੀਸਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਇਆ, ਇਹ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਲੁੱਟੀਆਂ ਸ਼ੈਆਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਹੀ ਵਫਾ ਕੀਤੀ ਆ।' ਅਤੇ ਨਫੀਸਾਂ ਵੀ ਮਿੰਦਰ ਬਾਰੇ 'ਫਜ਼ਲੇ' ਕੋਲ ਹੁੰਗਾਰਾ ਇਹ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫੇਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ ਵੀਰਾ। ਥਾਂ ਕੁ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰੋਲਿਆ।' ਇੱਕ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਫੀਸਾਂ-ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ-ਪਸਾਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਹਾਣੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਧੂ

ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਜਮੀਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੱਤ ਦੀ ਜੁੱਡਲੀ ਨੇ ਉਧਾਲਿਆ, ਖੇਹ ਖਰਾਬੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਬੇਪੱਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬੁੜੇ ਟੁੱਟੇ ਛੜਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਜਮੀਲਾ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਮੀਲਾ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਨਾ ਉਹ ਉਧਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਖੇਹ-ਖਰਾਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਫੀਸਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਲਣ ਅਤੇ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਿੰਦਰ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਠੋਸ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਵੱਖਰਤਾਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਾਮੀ ਦੀ 'ਨਫੀਸਾਂ' ਇਸ ਮਿੱਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਹੋਰ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿੱਥ ਵਿੱਚ ਪਏ ਅਣਕਹੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਕੀ ਪਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਬੇਪਛਾਣ ਅਤੇ ਮਧੋਲੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਛਾਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਉਸਾਰਦੀ ਅਤੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਛਾਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਇਕਾਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ।

1. ਮੈਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦਾ ਅਸੁਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗਾਲੀ-ਗਲੋਚ ਭਰਿਆ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ।

2. ਮੈਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦਾ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੁਣ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

3. ਮੈਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਸਦੀ ਵੰਸ਼ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਅੜਿੱਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਾ ਮਨ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਫਰਤ, ਬਦਲਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਘੁਲਣ-ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਧਿਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਿਰ ਬਣਨ ਲਈ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ, ਯਾਦਾਂ, ਬਚਪਨ, ਦਾਦੇ, ਪਿੰਡ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਠਾਹਰ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

4. ਚੌਥੀ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੈਂ ਜਮੀਲਾ ਜੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਮੁੰਡੇ ਬਲਵੀਰ ਨਾਲ ਰੁਸ ਕੇ ਬਚਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ, ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੋਜ਼ੇ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਗੋੜੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਣਾ ਹੈ। ਦਾਦੇ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਦਾ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧੱਕੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਤੋਂ ਜਮੀਲਾ ਵੱਲ ਪਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ 'ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ' ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਮੁੰਡੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਰੋਜ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ।

5. ਮੈਂ ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਨੌਸੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਬਲਬੀਰ ਤੋਂ ਫਕੀਰ ਨੁਸਰਤ ਖਾਂ ਦਾ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਬਣਿਆ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਆਜੇ ਵਾਲਾ ਪੀਰ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਅਤੇ ਉਭਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦਾ ਨਸਲੀ ਜਾਤੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦਬ ਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਦਾਦਾ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਤਲੇਆਮ 'ਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਜਮੀਲਾ ਰਾਹੀਂ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਆਰੰਭਲੇ ਕਹਾਣੀ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਅਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਥਾਂ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਧਿਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਜੋ ਧਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਹਾਰ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਫੈਲਾਉ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਿਰ ਜਿਵੇਂ ਦੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਮਨ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਧਿਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ (ਪੁੱਤਰ) ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਵਾਲੇ ਧਰਮ, ਘਰ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਵਿਲੀਮੀਕਾਕ ਰਾਹੀਂ ਘਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰ ਨਾਲ ਜਮੀਲਾ ਦੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਅਤੇ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਕਤੀ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਹਿ ਹੇਠਲਾ ਮਾਨਵੀ ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਦੇ ਇਸ ਅਵਚੇਤਨੀ ਮਨ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾ, ਅਵਚੇਤਨ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਅਬਦਲ ਹੈ, ਸਥਿਰ ਹੈ। ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਅਵਚੇਤਨੀ-ਮੈਂ ਇੱਕ 'ਅਦਰ' ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ Exit ਦੇ ਨਾਲ in-exits ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੀਲੋਂਗਿੰਗ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਬਿਗਨਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਮਾਣਿਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਹੋਣ ਅਮਲ ਅਧੂਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਬਜੈਕਟ ਅਤੇ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਅੰਤਰ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਬਜੈਕਟ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਬਜੈਕਟ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਮਿੱਥ ਮੂਲਕ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਸਲਾਮੀ-ਅਵਚੇਤਨ ਅਤੇ ਔਰਤਮੁਖੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਆਲ ਇਸ ਸਬਜੈਕਟ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹੋਰ 'ਅੰਦਰ' ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਨਾਬਰੀ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੋ-ਧਰੁਵੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿਮਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋ-ਧਰੁਵੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੂਰਬਵਾਦ-ਪੱਛਮਵਾਦ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਪੂਰਬਵਾਦ ਵਿਚਲੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਪੂਰਵਾਦ ਹਨ,

ਅਜਿਹਾ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਵੇਚਤਨ ਨੂੰ ਨਗੇਟ ਨਾਲੋਂ ਨੈਗੇਸ਼ੀਏਸ਼ਨੀ ਅਮਲ ਅਤੇ ਟਰੇਸ ਵਿੱਚ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਜਰ ਅਤੇ ਮੱਲੂਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਰਕੇ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਅਵਚੇਤਨ ਮੈਂ-ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਦੀ ਬਿਲੌਂਗਿੰਗ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਟੀਆਂ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਅਚੇਤ ਰੂੜੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਆਪਣਾ ਮਾਰੂ ਤਾਂ ਛਾਵੇਂ ਤਾਂ ਸਿੱਟੂ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੱਚ, ਨਿਆਏਂ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਾਨਵੀ ਨਾਲੋਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਪੌਸ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਮੀਲਾ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿੱਜੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਮੀਲਾ ਦੀਆਂ ਅਸਹਿਮਤੀਆਂ, ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਤਾਂ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹਨ, ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਫੋਕਸ ਵੀ ਯੋਗ ਹੈ, ਭਾਵੁਕ ਵੀ ਹੈ, ਕੀਲਣਯੋਗ ਨਾਟਕੀ ਜੁਗਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਦੋ-ਧਰੁਵੀ ਮੈਂ ਤੂੰ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਵ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਇੱਕ Given Order ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੱਚ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਮੰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਬਾਰੀਕ ਛੋਟਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸਾਕੇ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕਹਿਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਹੋਰ ਭੇਦ ਉਜਾਗਰ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵਿਅੰਗ ਤੱਕ ਹੀ ਸਿਮਟ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਅਮਲ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੱਲੂਮ ਕਹਾਣੀ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਹੀ ਰੇਖਾਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ 'ਮੈਂ' ਅਤੇ 'ਅਦਰ' ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਸਥਿਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਗਨਿੰਗ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਲਿਤਾੜੀ ਹੋਂਦ ਜਦੋਂ ਹੋਣ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ-ਗੋੜਾ ਦੇਣ ਵੱਲ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਏ ਖੱਪੇ ਅਤੇ ਅਣਗੌਲੇ ਪਾਸਾਰ ਤਾਂ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਏ ਅਦਰ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਘਾਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਹਾਣੀ ਬੀਮ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਹਾਣੀ, ਇੱਕ ਮਾਨਸ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕਹਾਣੀ, ਇੱਕ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕਸਾਰੇ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਇਸ ਔਰਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਾਬਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਲੀਆਮੇਟ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮਿਟਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਰਗ ਅਤੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਜਦੋਂ,

ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਸੋ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਬੜੇ ਟੇਡੇ ਮਸਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਧੌਂਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮਤੀਆਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਅਸਹਿਮਤੀਆਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਅਤੇ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਤਾ ਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋਈ ਦੇਹ ਉੱਤੇ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਧੌਂਸ ਵਾਲੀ ਲਿੱਪੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਸੀਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਉਧਾਲੇ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਔਰਤ ਦੇਹ ਦਾ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਧੌਂਸ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਾਸਾਰ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਵੀ ਬੋਲ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਵੱਖਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਚਾਰ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

-ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਭਾਵੇਂ 1998 ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਤੇ 2004 ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਬੜਾ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਛਪਦੇ ਹੀ ਚਰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਏ ਹਨ।

'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਧਾਰਾਵੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਜਮੇਰ ਉਸ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ, ਗੁੱਝੇ ਭੇਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾਸਾ ਕਰ ਉਸ ਨਕਾਰਾਤਮਕਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗੁਣ ਕੱਢ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਲਿਆ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਉਪਰੀ ਪਰਤ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਾਠਕ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਗਹਿਰੇ ਜੁੜੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਮੇਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਧਾਰਣ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸਾਧਾਰਣ ਬਣ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਵੇਂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਦੇ 'ਰਣਯੋਧ' ਵਰਗੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਾਗੀ ਬਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੂੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਗੀ ਤੇ ਅੱਥਰੇ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਥਰੇਪਨ ਵਿੱਚ ਅਚੇਤ ਹੀ ਵਾਧੂ ਹਿੰਸਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਿਚਲੀ ਜਮੀਲਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ, ਗਲ ਗਾਤਰਾ ਪੁਆਉਣ ਤੇ ਵੀ ਕਦੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀ-ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਕਦੇ ਵੀ ਜਬਰੀ ਬਣੇ ਖਸਮ ਨੂੰ ਪਤੀ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਅਪਣਾ ਸਕੀ ਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕੀ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਉਦੋਂ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੰਮਿਆ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਪੀਰ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੱਦੀਨਸ਼ੀਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਜਮੀਲਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਇਤਕਾਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ

*ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕਾ

ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮਕਸਦ ਵੀ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਲੇ ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਤੇ ਮਨਬਚਨੀ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਦੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅਲੂੜ ਉਮਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਕੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਤਾਰਨੀ ਪਈ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦੀ ਲਾਹਨਤਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਢੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਤੜਫਣ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਇਕੱਲਾਪਨ, ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ‘ਚੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਵੇਲੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਦੇਖੇ ਪਰ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪੱਕਾ, ਡਾਢੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਂ ਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਫਿਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਵਾਨ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਰੂਪਾਲੀ ਜਦੋਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ, ਹਫੀ ਹੋਈ ਬੁੱਢੀ ਦਾਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਅਜਮੇਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ, ਰਣਜੋਧ ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਬਿਗਾਨੀ ਮਾਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਂਦਾ ਡਿਪਟੀ ਆਪ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਥਿਕ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਹਾਣੀ ‘ਹੈਲੋ ਡੌਰ’। ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਆਵਾਰਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਡਿਪਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਿਗਾਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਬੋਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਅਣਖ, ਦਲੇਰੀ, ਵਿਦਰੋਹ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਜਿਹੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਤੇ ਕਰੂਰ ਮਾਰ ਨਾ ਦਬਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਬਦਲ ਹੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੈਂ ਜਤਨ ਕਰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ-ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ। ਡੰਡੇ ਟੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਫੇਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਿਰ ਤੇ ਕਫਨ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜਾਨ ਦੇਣ ਨਿਕਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ। ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਕਸਲੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ

ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ 'ਡਾਇਨਾਸੌਰ' ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀਆਂ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਅਣ-ਦੇਖਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੇਧ ਲੈਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਕੇ ਪਈ ਲੀਕ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੁਨੀਆਂ ਮੱਛਰਾਂ ਦੇ ਖੂਨ 'ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਡੀ. ਐਨ. ਏ. ਟੈਸਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਮਿਲਿਅਨ ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਅ ਡਾਇਨਾਸੌਰ ਦਾ ਖੋਜ ਖੁਰਾ ਲੱਭਣ ਯੋਗ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅੰਗ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਡਾਇਨਾਸੌਰ ਦਾ ਜਬਾੜਾ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਮਾਉਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੁਲਾਸੇ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਫੈਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਤੋੜ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਪਾਤਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਫਰੋਲ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਲੱਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ, ਸਿਰਫ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਹੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਾਲੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਸਮਾਜ ਪੂਰਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ। ਅਜਮੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਬਾਤਾਂ, ਮਿੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਰੱਕੀ ਆਦਿ ਦਾ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੀੜਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਅਤ੍ਰਪਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ : ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ

-ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ*

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇੱਕ ਚਰਚਿਤ ਨਾਮ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਲਮ-ਅਜ਼ਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਗੌਲਣਯੋਗ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਪਰਾਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਟਵੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਭਾਂਤ ਤਜਰਬੇ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਉਪਰੰਤ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੋਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਨ, ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਫਿਰ ਉੱਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣਾ ਕੋਈ ਸਰਲ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜਮੀਲਾ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੂਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। 1947 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਧਾਲੀ ਗਈ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਜਮੀਲਾ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਵੰਦਮਈ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਦਾਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਮੀਲਾ ਜਿਸਨੂੰ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਹੀ ਮਨੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ।

ਜਮੀਲਾ ਉਰਫ਼ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ

---

*ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਬਠਿੰਡਾ

ਭੁਲਾਇਆ ਸਗੋਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿੱਕ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਢਾਡੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸੁਣਾਏ ਗਏ ਸਾਕਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰੋਜ਼ੇ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਕੀਰ ਨੁਸਰਤ ਖਾਂ ਦਾ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਦਾਦੇ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਉਰਫ਼ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਅਜਿਹੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦਬਾਏ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਉੱਪਰ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਮਈ ਕਹਾਣੀ ‘ਡਾਇਨਾਸੌਰ’ ’ਚੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਸਮੇਂ ਹਵਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਹਵਨ’ ਆਦਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਗਲਬਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਾਵੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕੀਤੇ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਦਵੰਦਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਇਸ ਧਿਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦਾ ਹਠ, ਅਖੌਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੋਰ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’, ‘ਹੈਲੋ ਡੌਗ’ ਅਤੇ ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਵਾ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖਾਨਦਾਨ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਣ-ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ’ਚੋਂ ਉਹ ਅਰਧ ਮਨੋਰੋਗੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਪੜੇ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਔਗ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਉਸਦੀਆਂ ਅਪੂਰਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ’ਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅਪੂਰਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੌਤਰੀ ਰੂਪਾਲੀ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਪੂਰਤ ਕਰ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਹੈਲੋ ਡੌਗ’ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਸਦੀਪ ਉਰਫ਼ ਡਿਪਟੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਉਹ ਮੂੰਹ ਬੋਲੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਆਪਣੀ ਕਲਪਿਤ ਮੰਗੋਤਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ

ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਸਯੋਗ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਮੁੱਖ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਰਿੱਝਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਦਾ ਜਸਦੀਪ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਦਾ ਯੁੱਧਵੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਗਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸਖਸ਼ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਉਲਟੇ-ਪੁਲਟੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧਵੀਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਕ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੜਦਾ ਸਗੋਂ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਓੜ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਗਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੁੱਦਦੇ ਸਗੋਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ', 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ', 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ', 'ਡਾਇਨਾਸੋਰ' ਅਤੇ 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੁੱਤਰ-ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਰੇਡ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕਰਮ ਦਾ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਇਆ। ਕਾਮਰੇਡ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਪਨ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕੁਹਜਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬੜੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦੇ ਸੋਚੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ/ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਸ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮਸਲੇ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਔਖੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਜਾਇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਦਾਇਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਨਿੱਘੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣ। ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਗਿਰ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਡੂੰਘਾ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਡਾਇਨਾਸੋਰ' ਵਿੱਚ ਖੂਬਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਡਾਇਨਾਸੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਕੁਰੱਪਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਰਕਸੀ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਕੜੀ ਧਿਰ ਮਾੜੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ'

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ 'ਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ-ਪਰੰਪਰਾ, ਮਾਣ-ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੀ ਬਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਔਰਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਨਵ-ਚੇਤਨਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਔਰਤ ਦੀ ਇਹ ਨਵ-ਚੇਤਨਤਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਉਲਾਰੂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦਾ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਜਾਣਾ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਖ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣਾ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਰਨ ਪੀੜਤ ਮਰਦ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਸੈਂਭੀ ਜੋ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੈ, ਵਕੀਲ ਮਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਂਭੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਏਨਾ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਗੇੜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪ ਮਰਦ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੌਕੇ-ਕੁ-ਮੌਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਕੁਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਲਾਰ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਕੁ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਿਰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਇਸਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। 'ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜੋ ਵੇਲਾ ਵਿਗਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਨਵੀਆਂ ਵੀ ਉਲਾਰੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਥਿਤੀ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ-

“ਔਰਤ ਮਰਦ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਲਈ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਜੇ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇ। ਔਰਤ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਮਰਦ ਵੱਡਾ।

ਜੇ ਔਰਤ ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਾੜ ਪੈ ਗਿਆ ਪਰ ਔਰਤ ਕਮੀਨੀ ਨਹੀਂ।

ਉਹ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਉ।”

ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇੱਕ ਧਿਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਨਕਸਲਵਾੜੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਕਸਲੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਾਂਝ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪੁਲਿਸ ਤਸੀਹਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਭੇਦ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਨਵੀਨ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਵੀਨ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਚੇਤਾ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰ. ਐਨ. ਏ. ਕੱਢ ਕੇ ਟੀਕੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸ਼ਾਂਝ ਤੋਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਭੇਦ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕੋਈ ਵੀ ਭੇਦ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸਫਲ ਇਹ ਵਿਧੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸ਼ਾਂਝ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸ਼ਾਂਝ ਦੇ ਇਹ ਜੀਨਜ਼ ਏਨੇ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆਵਾਦੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਭੇਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਸੀਮਾਬੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਹ ਪਲਾਟ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸਰਲ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜਟਿਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਨੋ-ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾਅ-ਪੁਲਟਾਅ ਕੇ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤਦਾ/ਬੀੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖੰਡਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿੱਥ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ/ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਸ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅੰਤ 'ਤੇ ਉਸੇ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿਮਟਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵਿਧੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਉਪ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬੁਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਕਥਾ-ਜੁਗਤ ਫੈਲਾਓਮਈ ਵੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਵੇਰਵੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਮੁਖੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ-ਮਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੈਂ-ਮੂਲਕ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਪਾਤਰਾਂ 'ਤੇ ਫੋਕਸ ਕਰਕੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ-ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਉਪ-ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਅਤੇ ਦਰਜ ਤਾਰੀਕਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਨੂੰ ਪੱਤਰ-ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਭਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ "ਹੈਲੋ ਡੌਗ" ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਚਿੱਠੀ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿੱਠੀ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੰਘਰਸ਼/ਦਵੇਦ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੀੜਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੇਦ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ, ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਆਦਿ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਨਿਭਾਓ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ : ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

-ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕ 'ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ" ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੱਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ ਇੱਕ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੈਟਾਫਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਰਥ ਕੱਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੋ, ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਗਰਕੀ ਹੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਮੈਟਾਫਰਾਂ ਕਾਰਨ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕਹਾਣੀ ਅਖ਼ਬੂਤ ਜਿਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੰਦਾ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲਈ ਨਵੀਂ-ਤਾਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਘੜਨੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ। ਉਂਝ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜੇ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਚਾਨਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। "ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ" ਦੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਉਧਾਲ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਕਤ ਲੰਘਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਇਸਲਾਮ ਮੁੜ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭਲਾ ਕਿਉਂ ਇਸਲਾਮ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਬਲਵੀਰ ਵੀ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਚਾਹੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲਮਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ।

"ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ" ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਦੂਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੇਪਰਦ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੋਹਾ

*ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ

ਲੈਣ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਚਮਤਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਚਨਬੱਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੈ, ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਇੱਕ ਗੇੜੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਸਲਾ ਛੱਡ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਯੁੱਧਵੀਰ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਤੱਕ ਮੁੰਡਾ ਯੁੱਧਵੀਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਚਿੱਪ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪ ਅਦਿਸ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ ਇਹ ਕਹਾਣੀ।

“ਭਾਇਨਾਸੋਰ” ਅਤੇ “ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ” ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਪਰ “ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ” ਅਤੇ “ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਧਨ ਜਿਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਣ—“ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ” ਦੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਗੀਤ ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਰੀਝ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਵਿਸ ਘੋਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲਾਚਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਉਹਦਾ ਇੱਕਠਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦਰਦ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ੇਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੌਤੀ ਦੇ ਪਿਆਰ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੌਤੀ ਰੂਪਾਲੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਕਲਾ ਵੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਮਨ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੇਂ ਚੁਣੇ ਹਨ।

“ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ” ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਇਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਚਾਹੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੱਛਣ 'ਤੇ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜੀਨ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ। ਫੈਂਟਸੀ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੱਕ ਟੇਪ ਤੋਂ ਦੂਜੀ 'ਚ ਭਰਨ ਵਾਂਗ, ਦੂਜੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਵੀ ਫੇਰ ਪੁਲੀਸ ਲਈ ਭੇਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਭੇਤ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਾਂਝ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਚਰਚਾ ਯੋਗ ਹੈ।

“ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ” ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਾਜ, ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਘੋਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗਲਪ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੇਚੈਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਕਥਾਕਾਰ : ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ

-ਜਸਵੀਰ ਸਮਰ*

‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਕਥਾਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ (1998) ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤਾਂ ਖਿੱਚਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ। “ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ” ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਸੱਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੰਡਾਰੇ ਦੇ ਦਰਦ ‘ਚ ਗੜੱਚ ਕਹਾਣੀ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਕਸਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੱਠ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਕਥਾ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਦ ਅਤੇ ਪਿੱਠ-ਹੌਸਲੇ ਦੇ ਵਿੱਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਬਣ-ਬਿਣਸ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ-ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਅਕਾਦਮਿਕ ਨਿਸ਼ਚਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਫਿਕਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਬਲਕਿ ਲੋਕ-ਮਨ ‘ਚ ਪਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਫਿਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਵੰਡਾਰੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਤੇ ਭੁੱਖੜ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ’ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀ ਪਰ-ਕੱਟੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਅੱਗ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਧਰਮੀਆਂ’ ਵੱਲੋਂ ਵੱਢੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭਾਂਬੜ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਬਣਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਬਚਿੱਤਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਆਢਾ ਲਾ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਖਰਕਾਰ ਮਮਤਾ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਝ ਚੈਨ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਰੌਜ਼ੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਔਰਤ ਤੋਂ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਛੁਡਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੀ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੱਠ ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਟਾਰ ਵਾਂਗ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ 1947 ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜਮਾਤੀ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਵੀ ਉਂਗਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨੁਕਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ

*ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਐਡੀਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਵਸੀਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਸੀਲੇ ਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਬਣਿਆ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਕੁੱਝ ਕੁ ਲਮਕ ਗਈ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਕਹਾਣੀ ਉੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੰਡਾ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਰਥੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦੇ ਸ਼ੇਕ ਨੂੰ ‘ਹੈਲੋ ਡੌਰ’ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਡੌਰ-ਭੌਰ ਹੋਇਆ ਝੱਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭੱਜ-ਟੁੱਟ ਅਤੇ ਕਰੂਰਤਾ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਪੈਰੋਂ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਸਾਬਤਾ ਬਚ ਸਕਣਾ ਔਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਸੰਭਵ ਹੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਕਅਤ ਕੁੱਤੇ ਬਰਾਬਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉੱਝ ਲੇਖਕ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭੇਤ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਅੜਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬਾਤ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਤ ਤਾਂ “ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ” ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਤਾ ਕੁ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਛੇੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਖਿਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਿਓ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖਹਿਬੜਬਾਜ਼ੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਿਓ ਕਾਮਰੇਡ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਅਹੁਲਦਾ ਹੈ। ਅਹੁਲਦਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂਘ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਉਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦੀ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਇਉਂ ਉੱਖੜ ਜਾਣ ਨੂੰ ਪਿਓ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ, ਤਨ-ਮਨ ਬਾਲ ਕੇ ਲੋਅ ਕਰਨ ਦੀ ਕਥਾ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਡਾਹਢਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ। ਕਹਾਣੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮੋਨੋਲਾਗ ਰਾਹੀਂ ਬੁਣੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਪਾਤਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਤੇਹ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਰਗਰਮੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਝੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਫਿਕਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਤੂਤ ਦੇ ਮੋਛੇ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀ ‘ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਸਨ’ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਤਾਂਘਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੱਖੇ ਪੈਂਡੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਅੱਖੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਸਮਾਜ, ਇਸ ਦਾ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਔਰਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਖੋਖਲੇ

ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਤਿੱਖੀ ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਹੇਠ ਚਾਅ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਦੀ ਆਪਣੀ ਪੋਤੀ ਨਾਲ ਉਹੀ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਡਾਇਨਾਸੌਰ’ ਧਰਮ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਹੇਠ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਮਾਰੂ ਤਾਕਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਵਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਦੀ ਭਿਅੰਕਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਵਨ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਬੋਲ ‘ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠੇ ਨੇ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਇਆ ਪਿਆ’ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸਿਆਸੀ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਭਗਵੇਂਕਰਨ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਾਰਥਿਕ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਿਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਪਾਤਰ ਪੱਛੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੀਣ-ਬੀਣ ਲਈ ਲੜਦੇ-ਖਪਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਕਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੁੱਝ ਥਾਈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਪਾਟ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗੱਲ ਵੀ ਲਟਕ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਬਿੰਬ ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਚਾਸ਼ਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪਾਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਫੜ-ਫੜਾ ਰਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਰੀਬ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹੈ।

**ਭਾਗ ਤੀਜਾ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ
(ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2013**

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣਣ ਵਾਲਾ ਕਥਾਕਾਰ

-ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ*

ਉਹ ਲੋਕ ਹੀ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਨਬਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਉਹ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਕੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸੇ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨੇ ਜਾਏ' ਦੀ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਪਈ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਦੀ ਸਤਾਈ ਤਾਰੋ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਧੰਦੇ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਉਸਤਾਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਤੇੜਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਐਨਕੋਡ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੋਂ ਧੰਦਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਭੈਣ ਤਾਰੋ ਦਾ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਲੇਖਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਨਕੋਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਤਾਰੋ ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਵਿਵਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਕੰਸਟਰਕਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਰੋ ਉਸੇ ਨੂੰ ਡੀਕੰਸਟਰਕਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕੋ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਦੋਨੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਰਕ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਉਸਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਘਟਨਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਤਰਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਤਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਗੁਨ੍ਹਣ ਦੀ ਇਸ ਜੁਗਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਵਸਥਾ

---

* ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ

ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਖਪਤ ਲਈ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਪੂਰਵ-ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਖਿਡੌਣਾ-ਕਿਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਇੱਕ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਿਮਲਾ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਰੱਜੂ ਅਤੇ ਲੱਭੂ ਵਿਵਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੱਖ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰੰਮੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਬਿਮਲਾ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸੱਤੇ ਦੀ ਯਾਦ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਦੁੱਧ, ਦੇਹ ਵੇਚਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਿਪਰੀਤ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਦੇਹ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰ ਵੱਲ ਸਫਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ, ਜੋ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਡੱਟ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਰਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਹੋਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਜਿਹੇ ਤਰਕ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਆਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਿਆਸੀ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਇਹੋ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਬਿਮਲਾ ਅਤੇ ਤਾਰੋ, ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ-ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ, ਬੋਲ-ਚਾਲ ਅਤੇ ਜੀਣ-ਥੀਣ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਰਹੇ, ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਖਪਤ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ-

‘ਛੋਟਾ ਗੇਟ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ. ਡੀ. ਪਲੇਅਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਲੱਭੂ (ਭੈਣ) ਅਤੇ ਰੂਪਾ (ਭਰਾ) ਗੀਤ ‘ਤੇ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਸੱਤ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਿਆਣੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਖ ਕੇ ਤਰੇਲੀ ਆ ਗਈ। ਅੰਡਰ-ਸ਼ਰਟ ਵਰਗੀ ਝੱਗੀ ਜਿਹੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਲੋਕ ਤੇ ਵਿੱਡ ਨੰਗਾ। ਦਾਦੇ ਮਗਾਣਾ ਮੋਹਰੇ ਕੱਟ...। ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ...। ਦੋਨੋਂ ਛਾਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਡਿਗਣ ਨੂੰ ਫਿਰਨ... ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪੱਸਦੀ ਜਾਵਾਂ। ਹੈਅ! ਸਕੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਤੇ... ਉੱਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿਤਮ ਉਹ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਨ।’

ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਦੇਹ ਵਿਉਪਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਹਟ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕੁਲਜੀਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, “ਇਹ ਗਿੱਧੇ, ਭੰਗੜੇ, ਆਰਕੈਸਟ੍ਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਤਾਂ ਬਹਾਨੇ ਐ। ਅਗਲੇ ਪਾਰਟੀ ‘ਚੋਂ ਮੁੱਲ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਆ।” ਤਾਂ ਤਾਰੇ ਇਹ ਰਾਜ ਬਿਮਲਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਨਹੀਂ, ਧੰਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। “ਨੀ, ਤਾਰੇ ਛੱਡ ਪਰ੍ਹਾਂ। ਆਖ ਬਿਮਲਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮੰਤਰ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਤਾਰੇ ਵੀ ਉਥੋਂ ਰੰਮੀ ਬਾਰੇ ਮਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਰਕ ਹੈ। ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਅ ਊਰਜਾ ਦੀ ਖਪਤ ਨਾਲ ਮਿਣਨਾ ਇਸਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਰਕ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਐਨਕੋਡ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕਲਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ।

‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦਾ ‘ਗਊ ਪੁੱਤ’ ਸੀ। ਜਾਹ ਤਾਂ ਜੋ ਮੰਮੀ-ਡੈਡੀ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਤੋਂ ਰਤਾ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ, ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਮਸਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਮੰਮੀ-ਡੈਡੀ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਵੱਲ ਤਾਂ ਉਹ ਫੁਟੀ ਔਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਉਂਦਾ।” ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਅਰੀਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਿਪਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਲੱਖ ਦਾ ਪੈਕੇਜ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਪ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਰੰਗੀਨ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਪੱਬਾਂ-ਕਲੱਬਾਂ ਵੱਲ ਇਵੇਂ ਦੌੜਦੇ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁੱਟੇ ਹੋਣ। ਹਰਸੇਵ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਟਾਲਸਆਏ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਮੌਤ’ ਦੇ ਐਪੀਸੋਡ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਬੱਸ ਇਸ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ ਕਦੋਂ ਸ਼ਿਪ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਖਰੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਅਤੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਹਰਸੇਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਉ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਸੁਪਨਈ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਆਖਰ ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਗ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਮੌਤੇ ਮਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਈ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਅਤੇ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਕੇ ਸਾਮਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਂਗ ਭੈੜੀ ਮੌਤੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਪਈ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਹਰਸੇਵ (ਮਨੁੱਖ) ਦਾ ਦਰਦ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਏਡਜ਼) ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ

ਕਰਕੇ ਕਿਵੇਂ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਗੁਪਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਐਕਸਪੀਰੀਐਂਸ।

ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਈ ਦੀ ਚਾਹਤ, ਉਪਭੋਗਵਾਦ, ਔਯਾਸ਼ੀ, ਆਦਿ ਸਭ ਵਸਤੂਕਰਣ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹੁਣ ਇੰਡਸਟਰੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਣੀ ਮਨੁੱਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਜੌਬ ਮਾਰਕੀਟ ਲਈ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ—“ਓਏ ਰੱਬਾ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ, ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ....ਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਲਾਂਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਖਸ਼ੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।” ਜੇ ਉਸ ਪਰੋਡਕਟ (ਬੱਚੇ) ਦਾ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਪਰੋਡਕਟ ਉਪਰ ਆਈ ਲਾਗਤ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰਸੇਵ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭਈਏ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ—“ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ, ਓਏ...ਬਦਨਾਮੀ। ਸਾਡਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕੁਲੱਛਣਿਆ ਜੰਮਦਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਸਬਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।”

ਮੌਹ, ਮਮਤਾ, ਮੁਹੱਬਤ ਸਮੇਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਸਤੂਕਰਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਚਿਆਚਾਰ ਹੁਣ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਨਹੀਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਕਲਾਤਮਿਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਲਚਰਲ ਇੰਡਸਟਰੀ, ਇਮੋਸ਼ਨਲ ਇੰਡਸਟਰੀ, ਬੇਬੀ ਬਿਜ਼ਨਸ, ਆਦਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸਦਾ ਵਸਤੂਕਰਣ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਪੈਦਾ ਹੋ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨੀ ਢਾਂਚਾ। ਬੱਸ ਇੱਕ ਗਿਰਾਸੀਮ ਬਚਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ, ਮੁੱਲ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਇਸੇ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੀ ਦੂਜੀ ਗੁਪਤ ਕਹਾਣੀ, ਦਾ ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’, ਉਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਚਾਹਤ, ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਚਾਹਤ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਕੰਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਜਹਾਜ਼ ਵਰਗੀ ਟੈਂਕੀ ਵਾਲੇ ਤਾਏ ਚਰਨ ਸੁੰਹ, ਸੰਤ ਬਾਬਿਆਂ ਅਤੇ ਏਜੰਟਾਂ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨੈਟਵਰਕ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਪਲੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਲਹੂ ਵੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ—“ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਡੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਠੋਕੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਲਈ ਆ।...ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਧੀ ਨਿਬੜ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਅਹਾਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ

ਲੱਗਦੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਚੋ... ਗਿੱਲ ਰਗੜ ਗਿਆ ਏ। ਨਾਲ ਉਹ ਝੂਠੇ ਬਾਬੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਆ। ਲੈ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਈਂ।...ਮੈਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੀਡ ਸਟੋਰ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ।”

‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਆਖਦਾ ਹੈ, “ਇੱਕ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।” ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਨਿੱਜੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਕੀਕਤ-ਚੁਨੌਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਦਾ ਲੜਕਾ ਪਰਮਵੀਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਧਾਂ, ਚੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟ-ਕੱਟ ਕੇ ਮਸਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਨਵਜੰਮੀ ਲੜਕੀ ਜੋਧਿਕਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਲਈ ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ, ਕੈਰੀਅਰ ਆਦਿ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਵੀਰ ਅਤੇ ਜੋਧਿਕਾ ਦੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਮਵੀਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਦੋਂ ਬਣੇਗਾ। ਇਹ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ-ਸੋਚ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੋਧਿਕਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਲੜਕੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਿਹੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਅਡਜਸਟ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਾ ਪੁੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੱਠ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ, ‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਹਵਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੰਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੇਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ-ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।

ਜੇਕਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ-ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਿੱਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੋਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੀ ਟੈਰੇਟਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ, ਲੌਜੀਕਲ ਹੈ, ਮੈਥੋਮੈਟੀਕਲ ਹੈ, ਐਲਗੋਰਿਦਮਿਕ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ, ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਜੋ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਹੈ, ਕਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਲਝਣ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ, ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜੋ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਸਦਾ ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਹਾਲੇ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਹੈ। ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ 47 ਵਿੱਚ ਦੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਬੰਗੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਘਰ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ, ਉਸਦੀ ਅੰਮਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਘਰ, ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨਿਰਮਲਾ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੁਆਰੀ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਿਖਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ। ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਉਹ ਕੌਣ (ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ) ਸਨ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅੰਮਾ, ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਨਿਰਮਲਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਕੁਆਰੀ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਲ ਰਿਹਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਹੈ, ਕਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗ, ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਅਤੇ ਤਿਆਗ, ਕਾਸੇ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿਆਂ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਟਿਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਦੀ ਪਰਖ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ

-ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ*

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਅਣਛੂਹੇ ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰ ਸਥਾਪਿਤ ਤਾਂ ਕੀਤੇ ਹੀ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਵਿਰਾਸਤ 'ਚ ਢੇਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਵੱਲ ਵੀ ਝਾਤੀ ਪੁਆਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਅਖੌਤੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਐਬਸਰਡਮਈ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਛੇਤੀ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਲਈ 'ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ' ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿਤਰਨ ਕਰਕੇ ਸੱਭਿਅਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਅਖੌਤੀ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ' ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਬਣ ਕੇ 'ਦਲਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ' ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ, ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੁਪਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਤੋਂ ਪਰਖ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਇਹ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਅਜੇ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ' ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ, ਲੇਕਿਨ ਉਸਦੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬਣ ਸਕਣ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998) ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਦੇ ਦੂਸਰੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' (2004) ਰਾਹੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਘੜ ਆਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਤੀਸਰੀ ਕਥਾ-ਕਿਤਾਬ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' (2013) ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਾਲ 'ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ, ਦੂਸਰੀ ਤੋਂ, ਨੌਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਛਪਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਮਿਲਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ-ਛਪਣ ਦੀ ਚਾਲ ਮੱਧਮ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਲੇਕਿਨ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਇੰਨਾ ਸੰਘਣਾ, ਜਟਿਲ, ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ, ਤਣਾਓਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਅਨੂਪਮ ਸਥਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ 'ਮੁਹਾਂਦਰਾ'

‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਜੋ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਟਾਈਟਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕੁੜੀ-ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਵਾਲੀ ਸਮਝ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵਿਅੰਗਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੋਚ ਖਪਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਵਾਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ‘ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ’ ਛੇਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ‘ਐਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ’ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕੇ।

“ਓਏ ਬੁੱਢਿਓ, ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਆ.....ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਈ ਮਾਰਨਾ ਆ....। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਾਅ ਸਕਦਾ....!” ਪਰਮਵੀਰ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉਸ ਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਚੁੱਕੀ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੜ੍ਹਚ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਤਲ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ‘ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਰੇਅਜ਼’ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ‘ਕਤਲ’ ਨਾ ਜਾਪ ਕੇ ‘ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ’ ਜਾਪੇ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਜੋਧਿਕਾ, ਜੋ ਇੱਕ ‘ਕੁੜੀ’ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਜਿਸਦੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਗੋਦ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਪਾਸਾਰ ਹਨ, ਬਾਂਝ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ‘ਔਲਾਦ’ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਘਾਰ, ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ, ਡੇਰੇ, ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਭੰਬਲਭੂਸੇ, ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਵੇਂ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਰਚਾਯੋਗ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਪਨਪ ਰਹੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ (ਕੁਰੁਚੀਆਂ) ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ, ਬੈਲੇ ਡਾਂਸ, ਆਧੁਨਿਕ ਨਸ਼ੇ ਜਿਵੇਂ ਸਮੈਕ ਆਦਿ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਮਰ ਰਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਟਾਲਸਟਾਏ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਡੈਥ ਆਫ਼ ਇਵਾਨ ਇਲੀਚ’ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਪਾਠ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਗਲਪੀ-ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਮਿਰਤੂ-ਬੋਧ ਮਾਨੋ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਵਾਨ ਇਲੀਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਮੁਖਰ ਹੋ ਉੱਠਦੇ ਨੇ,

“ਸੁਪਨੇ ਵੇਚਣ ਤੇ ਜੇਬਾਂ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

“ਸਾਲਾ ਵਾਸ਼ਿਗਠਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਰੇਪ ਕਰ ਰਿਹਾ।”

“ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਥਕਾਅ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ,

ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੇਡ ਨਸ਼ੇ, ਚਿੰਤਾ, ਖੋਖਲਾਪਨ...ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਭ ਉਸੇ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।”

ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਨਬੀਰ ਰਾਹੀਂ ‘ਵਰਤੋ ਅਤੇ ਸੁੱਟੋ’ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਚ. ਆਈ. ਵੀ. ਪੌਜ਼ਿਟਿਵ ਜਾਂ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਅਲਾਮਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

“ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ” ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ-ਸੱਚ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ‘ਐਕਸਪਲਾਇਟ’ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਚਰਨ ਸੂਹ, ਸੰਤ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਏਜੰਟ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਵਪਾਰ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੂਹਰਾ-ਤੀਹਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਖੇ-

“ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀਓ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ‘ਚ ਜੋ ਬੋਲਣਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਏ। ਭਾਈ, ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਦਸ ਲੱਖ ਲੈਂਦੇ ਆਂ। ਅੱਠ ਲੱਖ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲਾਗਤ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੋਲੋਂ ਬੱਸ ਲਾਗਤ ਈ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਲੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਓ।”

ਪੈਸੇ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਪਤਕਾਰੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਤਾਇਆ’ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਕੇ, ਵੇਚ ਕੇ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਗਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ‘ਡੀਪੋਰਟ’ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਈ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਗਏ ਜਾਂ ਨੀਮ-ਪਾਗਲ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ‘ਗੱਲ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

‘ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮਾਡਲ ਨੇ ਕਈ ‘ਮੂਰਤਾ ਸੁੰਹ’ ਖਾ ਲਏ।’

‘ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਹਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਊ....।’

‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਐ।’

‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਜਟਿਲ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਭੁੱਖ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਹਰਨ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਰੋ (ਮਾਂ) ਆਪਣੀ ਰੰਮੀ (ਧੀ) ਲਈ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਧਕੇਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਿੱਚ, ਨੈਤਿਕ-ਮਨੋ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ-ਕਦਰਾਂ ਖੁਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਹਨ। ਬਿਮਲਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਚਕਾਚੌਧ ਕਾਰਨ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਪੰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਸੱਚ ਜਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਥੇਰੇ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਕਰੀ ਫਿਰਦੇ ਆ। ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਵੇਚਣ ਲਈ ਤੌਰ ਦਿੰਦੇ ਆ....।

ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਚੂਸ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।”

‘ਇਹ ਗਿੱਧੇ, ਭੰਗੜੇ, ਆਰਕੈਸਟਰੇ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਾਂ ਬਹਾਨੇ ਆ” ਅਗਲੇ ਪਾਰਟੀ ‘ਚੋਂ ਮੁੱਲ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਆ।”

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਹਿਜ਼ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਵਰਨਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਜਿਹੜੀ ਸਮਝ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ ਗਲਾਸ ਛੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਮੂੰਜ ਨੇ ਇਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, “ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ। ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੇਈਏ। ਸਾਲਿਓ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।”

“ਸਾਲਿਓ! ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।” ਇਹ ਗਾਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਵੱਜੀ ਚਪੇੜ ਹੈ।

‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਜਨਮ ਵਾਲੀ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਉੱਪਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੱਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦਿਮਾਗ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜੀਵਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਪਰ ਇੱਥੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੇ ਭਾਈ-ਭਤੀਜਾਵਾਦ, ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੱਥ-ਵੱਥ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। “ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਆ।” “ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾ ‘ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਡੇਰਿਆਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ ਤੇ ਗਿਰਜਿਆਂ ਜ਼ਰੀਏ ਸਿਆਸਤ ਚਲਾਉਂਦੇ ਆ।” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਤਾਂਘਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਲੇਖਕ ਦੇ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਿਲ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਰ-ਭਾਟੇ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਸਮਰੱਥ ਹੈ-

“ਉਹ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਨਾ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਬਾਵਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ...ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਦੇਵਤਾ। ਮੈਂ ਪਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਖੇਡਦਾ....ਤਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਦੀ...ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਭਿੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ....।”

ਜਾਂ

“ਉਹ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਤਾਰੇ ਤੋੜ ਕੇ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਮਦਹੋਸ਼ ਹੋਈ ਮੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਾਗ ਅਲਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝੀਲ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।”

ਡੇਰੇ, ਮੱਠ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ਾਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੇ ਕਿ-

“ਬਨਾਰਸ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲੱਗਦੀ ਆ। ਜਿਹੜਾ ਵੱਧ ਬੋਲੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ, ਉਹ ਮੱਠ ਦਾ ਸੁਆਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।”

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੋਸਟਰ ਪਾੜਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ

ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਵਾਘੇ ਵਾਲੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚਣ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ 'ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼' ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇੱਧਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਿਪੋਰਤਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਿਰਮਲਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ, ਦੋਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵੇਲਿਆਂ 'ਚ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦੇ ਸਨ। ਕਾਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ, ਵੱਢ ਦਿੰਦੇ, ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਪਰ ਵੰਡਦੇ ਨਾਂ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਵਰਗੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਵੀ 'ਜਸੂਸ' ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਬਰਫ਼ ਵੀ ਪਿਘਲੇਗੀ? ਕਹਾਣੀ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਬੁਰਸ਼-ਛੁਹਾਂ ਲਾ ਕੇ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ 'ਚੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ ਕਹਾਣੀ 'ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ'। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਇਸ 'ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਉਪਜਣਾ ਸੰਭਵ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ "ਮਿਟੋਬੋਡੀਆਲ ਫਰੀ ਰੈਡੀਕਲ ਥਿਊਰੀ ਆਫ਼ ਏਜਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬੁਢਾਪਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਹੈ।" "ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਮਾਈਕਰੋ ਆਰਗੇਨਿਜ਼ਮ ਦਾ ਜੈਨੇਰੀਅਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੁਢਾਪੇ ਨਾਲ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਮੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।" ਇਹਨਾਂ ਥਿਊਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਆਰਸੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ ਤੇ ਜਵਾਨ ਰਹੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਸ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਨਾਲ ਆਰਸੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤਣਾਉਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਕਲਮਕਸ਼, ਦਬਾਓ, ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਯੋਗੇਸ਼ ਹੀ 'ਅਪਰਾਧੀ' ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ 'ਵਿਚਾਰ' ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਰੋਪਿਤ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸਾਰੂ ਚਲਮੇ ਵਾਂਗ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਗਿਆਨ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਡੂੰਘੇਰੀ ਸਮਝ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੂਝ, ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਪਰਖ ਅਤੇ

ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਖੂਰ ਰਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਗਾਰ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਧਰਾਤਲ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਸਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ 'ਸੁਚੇਤ' ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ 'ਯਾਂਤਰਿਕ' ਜਾਂ 'ਮਸ਼ਨੂਈ' ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ : ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਜਾਲ 'ਚ ਫਾਬੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ

-ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਅੱਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਅਪ੍ਰੇਮ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੁਰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਚੌਧਰ (ਹੈਜੇਮਨੀ) ਰਾਹੀਂ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਪੱਖੋਂ ਕੰਗਾਲੀਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਰੂਪਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਬਦਹਾਲੀ ਉੱਤੇ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਚੰਗਾ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਆਸ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਭ੍ਰਮਕ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਇਉਂ ਕਾਵਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਬਲਦਾ ਬਿਰਖ ਹਾਂ, ਖਤਮ ਹਾਂ, ਬੱਸ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਹਾਰ ਦੀ ਕਰਦਾ ਉਡੀਕ ਹਾਂ।

ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕਥਾ-ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮੌਤ ਮੁੱਲ ਲੈ ਰਿਹਾ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਵੈ-ਸਿੱਧ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਦਹਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਅਪ੍ਰੇਮ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾਬਰੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵ-ਪੱਖੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਮਾਡਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਇੰਨੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ ਸਗੋਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਗੁੰਝਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਹਨ।

ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਬੀਤੇ

ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਬੁਝ ਔਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਸਕਣ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਰਿਆਦਾ-ਯੁਕਤ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਸਿਰਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਉਸ ਪਰੰਪਰਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਉਪਭੋਗੀ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪਰੋਸਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੋਖੇ ਪਦਾਰਥ-ਮੁਖੀ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜਨੂੰਨੀ ਖਪਤਕਾਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਉਪਭੋਗੀ ਜਨੂੰਨ (ਕਰੇਜ) ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉਪਭੋਗੀ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਉੱਤੇ ਫੋਕਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਪਰੋਸੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁਣ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਵੱਧ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਬੇਰੋਕ-ਟੋਕ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿਮਲਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂੰਜੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਗੱਲ ਨਵੀਆਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਬੇਮਾਅਨੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਿਮਲਾ ਨੂੰ ਪਰੰਪਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕਮਾਈ ਦੇ ਘਿਰਣਾਯੋਗ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਰੋਤ (ਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ-ਗਾਣੇ) ਰਾਹੀਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧਬੋਧ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਲੱਭਤ ਇਸ ਲਈ ਹੁਲਾਸ ਵਾਲੀ ਹੈ-

ਬਿਮਲਾ ਸੀਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ। ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਵਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਸੀਡੀਆਂ ਲੱਭੂ ਤੇ ਰੱਜੂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਸੀਨ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਲਵਾਂ। ਬਿਮਲਾ ਖਿੜੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬਿਮਲਾ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ-ਸੁਰ ਹੈ। ਬਿਮਲਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਸਹਿਜ-ਬੋਧ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਨੁਕੂਲ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਦਲਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਸਰੂਪ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅਰਥ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਡਾਂਸਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਵਾਲਾ ਪੱਖ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਔਗੋਂ ਬਿਮਲਾ ਦਾ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ-

...ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ। “ਨੀਂ, ਤਾਰੇ।

ਛੱਡ ਪਰ੍ਹਾਂ” ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਪਲੋਸਿਆ ਸੀ।

ਬਿਮਲਾ ਆਪਣੀ ਵਕਤੋਂ ਪਛੜੀ ਨਨਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲਾਚੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਸਤੂਗਤ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨਾਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ—

ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਲੈ ਵੜੀ। ਦੋ ਗਲਾਸ ਚੁੱਕੇ। ਸਕਰੱਬਰ ਨਾਲ ਵਿਮ ਲਾਇਆ। ਲਿਸ਼ਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੋਹਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਸਮਝੀ ਨਾ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ। “ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰ ਕੇ ਪਿਲਾਂਦੀ ਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੀਅਰ ਤੋਂ ਉਰੇ ਗੱਲ ਨੀ ਕਰਦੀਆਂ।

ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਢਲੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਖੀਰ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਨਾਣ, ਉਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ, ਖੁਦ ਵੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਵੀ ਬਿਮਲਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਮੰਦਗਾਲੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਗੀਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਤਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਕੂਲ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਟੈਂਕੀ’ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਅਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦੁਆਰਾ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਭਰਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧਵੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮੱਠ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਛਾਣ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਇੱਕ ਹਾਸ਼ੀਆਕ੍ਰਿਤ ਲਘੂ-ਧਾਰਾ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿੜਕੀ ਚਾਲ ਵਹਿੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਦੇ ਜਲਵੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਮੇਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਦਾ ਮੋਹਣਾ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਾਂਝ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸੰਤਾਲੀ ‘ਚ ਵਿੱਛੜੇ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੇ ਖ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਅਮਾਨਤ ਵਜੋਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਇਸ ਚਿਰਾਗ਼ ਨੂੰ ਸਦਾ ਬਲਦਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਹਿਦ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’, ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਅਤੇ ‘ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ’ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪਰਚਮ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਰੰਮੀ ‘ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ’ ਦੇ ਮਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਢਣ ਲਈ ਪਰ ਤੌਲ ਰਹੀ ਨਜ਼ਰ

ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਲਘੂ-ਧਾਰਾ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮੁੱਖ-ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਤਿੱਖਾ ਵੇਗ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹੁਲਦੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਰੁੱਖਾ-ਮਿੱਸਾ ਯਥਾਰਥ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੀੜਵਾਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਗਲਪ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪਸੰਦੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਜੁਗਤ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਰੀਬ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਵੀ ਇੱਕ ਪਾਤਰ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ ਚਰਿੱਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਚਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਬਹੁਤ ਚੇਤਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਕਰਨਕ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਅਤੀ ਕਲਾਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਵਿਚਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਉੱਝ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ‘ਕੰਮੀ-ਕਮੀਣਾ’ ਵਿੱਚੋਂ ਆਖਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸੋਜ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਕਾਫੀ ਮਾਂਜੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਦਖਲ ਰਤਾ ਕੁ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਟਾਲਸਟਾਏ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਡੈੱਥ ਆਫ਼ ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ’ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਕਰ ਪਾਤਰ ਗਿਰਾਸੀਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਬ-ਟੈਕਸਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਅੰਤਰ-ਪਾਠਮੂਲਕਤਾ (ਇੰਟਰ ਟੈਕਸਚੂਅਲਿਟੀ) ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਧੀ ਦਾ ਢੁੱਕਵਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਾਨਵ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵ-ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵਧੇਰੇ ਉਘੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਹੁਨਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਕਬਰ ‘ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਵਿਗਿਆਨ ਗਲਪ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਵੰਨਗੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਲਪ-ਮਾਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਠੋਸ ਰਚਨਾ-ਵਿਵੇਕ ਉੱਤੇ ਆਪਾ ਫੋਕਸ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਕੋਈ ਝੱਝਵਾਂ

ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਖਰਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਮੀ-ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਯੋਗੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸੋਚ ਤੇ ਭੜਕੀ ਹਵਸ ਵਾਲੇ ਮਸਲੇ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਪੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦੇ ਸੰਦਾਂ, ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਾਫੀ ਯਥਾਰਥਕ, ਰੋਚਿਕ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੰਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਚਿਤਰਣ ਇਹ ਆਸ ਦੁਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਖਾਲੀ ਪਏ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਅਰਥਾਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਕਰਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਫੋਸਕ ਅਤੇ ਰਚਨਾ-ਵਿਵੇਕ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਭਰਵੇਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉੱਤੇ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪੈੜਾਂ ਲਈ ਉਹ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਤਨਜ਼ੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਬਰੀ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਧਿਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚੇਤੰਨ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲਾ ਸੁਜੱਗ ਪਾਤਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ (ਕੁੱਚ ਦਾੜੀ ਵਾਲਾ), ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਰੰਮੀ ਆਦਿ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ਕਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ‘ਜਹਾਜ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਵਿੱਚ ਬਾਜੇ ਭਲਵਾਨ ਦੇ ਬੋਲ ਅਪ੍ਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ “ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਦਦੇ ਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਈਂ ਪਤਾ ਕਿ ਲਹਿਰਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਈਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਈ ਹੋਇਆ।” ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਕਥਨ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਆਸਥਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੁਚੇਤ ਭਾਂਤ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਇੱਕਸੁਰ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਥਾਪ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰੰਮੀ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕਨਸੋਅ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਇੱਛਾਮੂਲਕ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਦੁਫੈੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ

ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਉਪਭੋਗੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚੇਚੇ ਉਤਾਵਲੇਪਣ ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਇੱਛਾਮੂਲਕ ਯਥਾਰਥ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਕਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਿਮਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਬਲ ਘੱਟ ਅਤੇ ਜਿਸਮ-ਫਰੋਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣਾਂ ਉੱਤੇ ਫੋਕਸ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਦਾ ਹਰਸੇਵ ਇੰਜਨੀਰਿਗ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕੈਰੀਅਰ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਆਦੀ ਬਣਦਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਏਡਜ਼ ਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਆ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਪਵਾਦੀ ਸੱਚ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸੱਚ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਕੁੱਝ ਅਤਿਕਥਨੀ ਭਰਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਹੈ, ਯਥਾਰਥ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ (ਰੋਮੀ) ਅਤੇ ਨਸ਼ੇਖੋਰੀ (ਪਰਮਵੀਰ) ਦੀਆਂ ਦੋ ਔਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਅਤੇ ਸਾਹਸੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੇਡਜ਼ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪਛਾਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਚੁਣੌਤੀ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਗੌਰਵ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਗਰੇਵਾਲ ਦਾ ਕਥਨ ਦਰਜ ਹੈ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਰਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ...ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਹੋਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਜਿਹੇ ਤਰਕ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਆਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਿਆਸੀ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਇਹੋ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ।”

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਤਰਜ਼ ਦੇ 'ਸਿਆਸੀ ਐਕਸ਼ਨ' ਖਾਤਰ ਘੜੇ ਪ੍ਰਾਣਹੀਣ ਪਾਤਰਾਂ, ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਕਥਨਾਂ ਨੇ ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਗੁੰਨਵਾਂ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਇੱਛਾਮੂਲਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਟਾਂਕਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਥੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ

ਉਪਭੋਗੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀਆਂ ਖਿੱਚਾਂ ਅਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਮਾਨਵੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਰੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵੇਂ ਗਲਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਫੈਂਟਸੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਬਲ ਮਹਿਜ਼ 'ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਰਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ' ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਲੇ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਪਰਸਪਰ ਘਸਰਵੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਪੇਸ ਦੇ ਕੇ ਚਿਤਰਣ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਲੰਕਣੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਪਾਠਕ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਾਮਰਾਜੀ ਜਾਲ 'ਚ ਫਾਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਦਕਾਂ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ

-ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਕੱਢ ਨਾਂ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਅਤੇ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਹੈ। ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਿਕ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਣਖੱਕ ਕਲਮ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ, ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਜਗਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ, ਪੁਨਰ ਜਨਮ, ਇਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ, ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ, ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ ਅੱਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਪਕੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਵਾਂ ਖਪਤਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਮਾਂ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਹੀ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਖਪਤਕਾਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਫਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੱਤਾ ਵੀਰ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਖਪਤਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਲਟ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਰਨ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ, ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਘਟਨਾਵੀ ਵਰਣਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਾਅਨੇ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਵੇਚਣਾ, ਸੱਤੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੱਗੇ ਹੋਣਾ, ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਪੀਜ਼ੇ-ਬਰਗਰ ਖਾਣਾ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਬੀਅਰ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਸਧਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਵੇਰਵੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਰਥ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਰਸ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ।

ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ' ਭਾਵੇਂ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਫਿਰਕੂ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਗਲਪ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗਿਆਨ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਪੁੱਠ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਗਲਪ ਅਲਪ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਿਰਫ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵੀ ਸਥਾਨ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫਿਰਕੂ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਸੀ ਸੋਚ ਪਈ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ।

ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਨਾਲ ਉੱਠੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਤਰ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਆਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਟੋਲਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਖਤਾਂ ਦਾ ਚੂਰਾ ਡੱਬੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਸਟਮ ਵਾਲੇ ਰੋਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਬੰਦੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਾਤਰ ਪਿਆਰ-ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਦੀ ਸਾਧਨ ਬਣੀ ਖ਼ਤਾ ਦੀ ਡੱਬੀ ਅਮਨ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਇਧਰ ਆਏ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਏਧਰੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਗਏ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਿੱਚ ਇਧਰ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਈ ਔਰਤ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਏਜੰਟਾਂ ਹੱਥੋਂ ਲੁੱਟ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਸਾਰੇ ਮਕੜਜਾਲ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਛੋਹ ਨਾਲ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਾਤਲਾਂ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ।

'ਇਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਮੱਧ ਵਰਗ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਾਈ ਟਿੱਲ ਦੇ ਮਾੜਿਆਂ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੱਧ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵੀ ਭਵਿੱਖਤ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਔਖੇ ਹੋ ਕੇ ਮਹਿੰਗੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿਵਾ ਕੇ ਉਚੇਰੇ ਰੁਤਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪੇ-ਪੈਕਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਬੱਚੇ ਇਹ ਭਾਰ ਨਾ ਝੱਲਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡੋਰ ਕੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਹਾਣੀ 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਵੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਡੇਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਦੇਵੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਲਾਲਚੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਉਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਸਾਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਸਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਲਾਕ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ "ਬਲੱਡ ਇਜ਼ ਥਿਕਰ ਦੈਨ ਵਾਟਰ" ਅਤੇ "ਧੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਰਾ ਬਣਨ" ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੋਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਬੇ-ਔਲਾਦ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਗੋਦ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਹਿੰਗਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਲਾਇਕ ਤੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖੌਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰੀਬ ਜੋੜਾ ਇੱਕ ਲਾਵਾਰਿਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਅਸਾਧਾਰਨਤਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਸੰਗ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਦੁਆਬੀ ਮਿਸ਼ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਖੋਜੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅੰਦਰ ਮਨੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਥਾ-ਰਸ ਦੇ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਰਥ ਉਤਪਾਦਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਾਣ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ

ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ

-ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ

ਚਰਚਿਤ ਨੌਜਵਾਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਾਫੀ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਅੱਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛਪ ਕੇ ਚਰਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਝੰਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਮਾਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਸ਼ਾਇਦ ਰੋਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਗਏ। ਕਹਾਣੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਭੋਗਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਮੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਚਾਹਤ ਲਈ ਨਿਕੰਮੇ ਪਿਓ ਪੁੱਤਰ ਕਾਰਣ ਮਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸੁਨੱਖੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ 'ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਗਰਲ' ਬਣ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਨੱਚੇ ਤੇ ਘਰ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰੋਮੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੀ ਹਨ।

ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦਾ ਦੌਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਾਵ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਕੀ, ਜ਼ਮਾਨਾ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਕਾਰਣ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕੀ, ਸਗੋਂ ਘਾਣ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ 'ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਹੀ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਮਨ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਹੌਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ' ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਝ ਵੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਬਿਜਲਈ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ

ਪਰੋ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਹੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦੇ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀਏ ਰਾਹੀਂ ਤਣਾਓ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਕਿਤੇ-ਨਾ-ਕਿਤੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਤੇ ਭੋਗਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਆਰੰਭੀ ਹੈ, ਉਸ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਾਖੋਰੀ ਤੇ ਅਨਿਯਤਿੱਤ ਭੋਗਵਾਦ ਦਾ ਅੰਤ ਏਡਜ਼ ਜਿਹੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਣਹਾਰ ਹਰਸੇਵ ਜਿਹਾ ਨੌਜਵਾਨ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰੀ ਪੈਕੇਜ ਦੇ ਲੋਭ ਹੇਠ ਆ ਆਪਣੀ ਸੁਹਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਐਸੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਡਬੋ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕੱਲਾਪਨ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਡਜ਼ ਜਿਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ ਹਰਸੇਵ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਕਰ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕੁੱਝ ਕਰ ਸਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬਾਬਿਆਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥੇ ਟੇਕਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਕੀਤਾ ਭੋਗਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

'ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼' ਕਹਾਣੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖਾਹਿਸ਼, ਉਹ ਸਨੇਹ ਦੀ ਧਾਰਾ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਉੱਜੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉੱਜੜੀਆਂ ਕਈ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਲਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਝ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਗਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣਗੇ, ਜਿੱਥੇ ਵੰਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਬਾਰਤ ਵੀ ਤਾਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਲੋਕ ਗੀਤ 'ਪੁੱਤਰ ਮਿੱਠੇ ਮੇਵੇ' ਕਹਿ ਕੇ ਗਾਏ-ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਸਾਂ-ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਚਮ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਧਨ-ਸੰਪੱਤੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਹੀ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਾਜ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋਂ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਆਇਆ, ਪਰ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਕਾਫੀ ਕੁੱਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬੋਝ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। 'ਓਲਡ ਏਜ ਹੋਮ' ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਚਲੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਗਨੀਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਧਨ-ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਹੱਕ

ਹੈ ਤਾਂ ਖੋਹ ਕੇ ਲਿਜਾਣਗੇ, ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕੇਗਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਆਪਣੇ ਜਾਏ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮਾਪੇ ਛੁੱਟੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਜਮੇਰ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ'। ਜੋ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਕਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਗ-ਮੰਗ ਕੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰਮਵੀਰ, ਪੈਸੇ ਖਾਤਿਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਤੱਕ ਉੱਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖੋਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਸੋਚਣ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾ ਕੇ, ਵਾਂਝਿਆਂ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿਰਫ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਮੁੱਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਜਦਕਿ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਜਾਏ-ਪ੍ਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੀਣਾ ਵਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਚਾਹਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਏਜੰਟ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਪੁਨਰ ਜਨਮ' ਵੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਵੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇਵਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਈ ਚਮਤਕਾਰ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਚੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਸਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾੜੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰਿਆ ਹੈ ਭੋਗਵਾਦ ਤੇ ਨਿਜਵਾਦ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਤੁਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ-

‘ਜੀਅ ਵੇ ਢਿੱਡਾ ਜੀਅ! ਤੂੰ ਪੁੱਤਰ ਤੂੰ ਹੀ ਧੀ।

ਤੂੰ ਹੀ ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਜੀ।’

ਲੁੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਨਿਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਭੋਗਵਾਦੀ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਅਨਿਯਤਿਤ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾਵਾਂ, ਜਿਹੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਚੰਗੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧੀ ਗਲਪੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ

-ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਥਾ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਘੜਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਰਗੀ-ਸਮਾਜ ਦਾ ਉਹ ਪੇਚੀਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪਛਾਣ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜ, ਰਿਸ਼ਤਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕੇਂਦਰਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਧਿਰਾਂ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿੱਥਾਂ ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲਿਪਟਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਥਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਉਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌੜ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਤੇ ਪੇਚੀਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਦੁੱਖ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਥਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅੰਗ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫਿਕਰਾਂ 'ਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਘਾੜਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਭਰਵੀਂ ਸਪੇਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸਤਾਰ, ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਦਖ਼ਲ, ਸੂਚਨਾ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਅੱਥਰੇ ਵੇਗ ਤੇ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੰਕਟਰ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦਖ਼ਲ, ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਜਿਹਨਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੈ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੈ। ਉਹ ਤਰੱਕੀ ਪਸੰਦ ਕਥਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਹ ਨਿਰਾ 'ਵਿਰੋਧ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦਾ ਸਗੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਤਾਰਕਿਕ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕਥਾ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਮਝ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪਿਛਲਝਾਤ ਕਥਾ ਵਿਧੀ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਮਾਹਿਲਪੁਰ

ਆਂਤਰਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਕਥਾ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਸਿਰਜਣਾ, ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਸੰਕੇਤਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਬੋਲ, ਮਾਨਵ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਟਕਰਾਅ, ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਮੰਥਨ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਕਥਾ ਸ਼ੈਲੀ ਜਿਹੇ ਕਥਾ-ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998) ਵਿੱਚ ਛਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' (2004) ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਇਹਿਤਾਸਕਾਰੀ, ਨਾਟ-ਕਲਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2013 ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਤੀਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 25 ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਥਾ ਸਫਰ ਮਾਣਮੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠਕਾਂ, ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਔਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਗਹਿਰਾਈ ਤੇ ਰੌਚਿਕ ਕਥਾ ਰਸ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੀਆਂ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਵਸਥਾ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਗਲਪੀ ਤਜਰਬਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਉਪਭੋਗੀ ਕਲਚਰ ਕਾਰਨ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ-ਹਰਬਾ ਵਰਤ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚਾਕ ਕਰਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਾਰਨ ਐਸੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਵੰਗਾਰਵਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਣਾਅ ਤੇ ਦਵੰਦ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਫਿਰਕੂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ (ਕਬਰ 'ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ), ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਚਾਹਤ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਤਾਪ (ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ), ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਮਨ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਮਨ ਦਾ ਟਕਰਾਅ (ਪੁਨਰ ਜਨਮ), ਬੇ-ਤਰਤੀਬੇ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਸੰਕਟ (ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ), ਨਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਪਾਸਾਰ (ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ), ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਦੀ ਵੇਦਨਾ (ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ) ਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟਦੀ ਮਿੱਥ (ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ) ਆਦਿ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਕਥਾ-ਮਸਲੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੋਹਰੇ ਤੇ ਜਟਿਲ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦਿਸਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਲੁਕਿਆ ਸੱਚ ਵੀ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਣਦਿਸਦੇ ਤੇ ਲੁਕੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨਾ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਮਾਜ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਧਰਮ, ਕਲਚਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਤਾਂ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਟੈਕਸਟ ਦੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਕਿਰਦਾਰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਦਾਰ ਟੈਕਸਟ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਤਾਰੋ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਨੋ-ਮਨੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਦਾ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਗਈਆਂ ਪੂੰਜੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਉਪਭੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਪਭੋਗੀ ਕਲਚਰ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਦਿਖਾਉਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮੰਡੀਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕਰਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂਕਰਨ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੰਡੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਨੇ ਤਾਰੋ ਵਰਗੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਮੰਡੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਬਣ ਰਹੀ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਪਲੀਮੈਂਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਰਹੇ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਿਮਲਾ ਵਰਗੀ ਸੁਆਣੀ ‘ਘਰ’ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਭੇਜਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਬੀਜ ਮੰਤਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ

“ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰ ਕੇ ਪਿਲਾਂਦੀ ਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੀਅਰ ਤੋਂ ਉਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ।”

ਲੇਖਕ ਦੀ ਗਲਪੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮੰਡੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪਰੁੰਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ‘ਖਾਓ-ਪੀਓ ਐਸ਼ ਕਰੋ’ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਰੰਮੀ ਵਰਗੇ ਜੁਝਾਰ ਕਰੈਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਵੀ ਉਡਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਮੰਡੀ ਗਲੈਮਰ ਦਾ ਬਦਲ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਮਾਮੇ ਸੱਤੇ ਦੀਆਂ ਅੰਗਾਰੇ ਕੱਢਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦੀ ਹੈ-

“ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੇਈਏ? ਸਾਲਿਓ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਥਾ ਮੈਟਾਫਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਉਹ ‘ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸ’ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮੇਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਕੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਭਖਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮੈਟਾਫਰਾਂ ਨੂੰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਰੰਮੀ ਵਰਗਾ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੇਲੋੜਾ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਾਊਡ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਅਖੌਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਤਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਕਥਾ-ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜੋਧਿਕਾ ਨਾਮਕ ਕੁੜੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਰੰਮੀ ਪਾਤਰ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੁਰਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਜੋਧਿਕਾ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਨਵ-ਜੰਮੀ ਲੜਕੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ, ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਕੈਰੀਅਰ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਪਰਮਵੀਰ ਨਾਂ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਪਾਤਰ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਸਾਧਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਚੱਕਰ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਵੀਰ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਰੈਕਟਰ ਹੈ, ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲਤ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਜੰਮਣਹਾਰ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਤਪਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਦੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਰੱਖਣ ਤੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਐਥਾਂ 'ਤੇ ਵੀ 'ਫ਼ਖ਼ਰ' ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਥਾ-ਛੋਕਰ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝ ਵਾਲੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਪਰਤੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਦੇ ਤਲਖ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਘਰ ਸਮਾਜ, ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾ ਦਾ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਪਸੰਦ ਕਥਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚਲੇ ਜੁਝਾਰੂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਐਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਹਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵੀ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਕੇਂਡਰ ਦੀ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀਆਂ ਅਰਥ ਧੁਨੀਆਂ ਬਹੁਪਰਤੀ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹਸਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ-

“ਇੱਕ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।”

“ਦੇਖ ਲੈ, ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿਆਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਚਿਤ-ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਈ ਸਾਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੰਗਾਂ ਲੜਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ।”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਤਾਸੀਰ ਤੇ ਨਾਬਰ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਉਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਇਹ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੰਡੀਵਾਦੀ ਅਲਾਮਤਾਂ ਕਾਰਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂਕਰਨ

ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਖ਼ਾਬਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਈ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਭਿੜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੀ ਨਵੀਨ ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਾਰਨ ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਂਤਰਿਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਕਥਾ ਦੇ ਕੈਨਵਸ 'ਤੇ ਫੈਲਾ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਇਆ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸੰਤਾਪ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੱਲੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਕੜਜਾਲ ਨਾਲ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਤੇ ਸਾਹ-ਸਤ ਹੀਣ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਉਕਤ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਸਾਰੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਤੇ ਕੌਰਜ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਨੰਗਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਿਪਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਰਸੇਵ ਦਾ ਕਾਮ ਤੇ ਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਕੇ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ, ਘਰ ਪਰਤ ਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਮਰਨਾ, ਨੌਕਰ ਗਿਰਾਸੀਮ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਅਜਿਹੇ ਘਟਨਾਵੀ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਮਾਨਵੀ ਤੇ ਘਿਣਾਉਣਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਸਤੂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਤੇ ਸਿੱਟਾ ਹਰਸੇਵ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ 'ਚ ਪੀੜਾ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ-

“ਓਏ ਰੱਬਾ! ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਲਾਂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਖਸ਼ੀਂ ਵਹਿਗੁਰੂ।”

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਰਸੇਵ ਦਾ ਨੌਕਰ ਗਿਰਾਸੀਮ ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰੂਪਣ ਵਿੱਚ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ, ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਉਸ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਵਿਕਾਸ ਯੁੱਗ ਦੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ' ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣ ਵਾਲੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਕਥਾ-ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ

ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵਿਗਿਆਨ, ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੌਖਾ, ਸਹਿਜ ਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁਮੇਰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਆਰਸੀ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ ਤੇ 'ਅਮਰ' ਦੇਖਣ ਦਾ ਤਰੱਦਦ ਕਰਦਾ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਦੇ ਲੰਮੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮੋਟਿਫ ਨਵੇਂ ਗਲਪੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਰਬ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੀ ਲੰਮੇਰੀ ਉਮਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁਮੇਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਆਰਸੀ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਾਤਰ ਯੋਗੇਸ਼ ਨੌਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਆਰਸੀ (ਦੁਨੀਆਂ) ਦਾ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਤੇ ਕਾਤਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਖੀ ਯਥਾਰਥ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤਕ ਪੈਟਰਨ 'ਤੇ ਉਸਰੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਪਰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਇਕਸੁਰ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।

‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮੂਲਵਾਦ ਤੇ ਕੱਟੜ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਫਿਰਕੂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਰੋਚਿਕ ਗਲਪੀ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਥਾ-ਬੋਧ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸਾਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਛੜੀ ਤੇ ਜ਼ਬਰੀ ਕੁਚਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ‘ਚਿਰਾਗ਼’ ਬਲਦੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ 47 ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਹਨੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਅਗਵਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅੰਮੀ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਤੱਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ‘ਧਿਰਾਂ’ ਦੀ ਧੀ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਛੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਉਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਪਾਤਰ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੰਦ ਹੀ ਤਣਾਅ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ, ਜਮਾਤ, ਧਰਮ ਤੇ ਧਿਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗਲਪ-ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੇ ਸਿਮਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਆਕਾਰ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਚਿਰਾਗ਼ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਲਣ ਦਾ ਅਹਿਦ ਉਸਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ-

“ਦੋਸਤੋ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਮੰਗ ਆ। ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਬੱਤੀ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ।”

“ਮੈਂ ਇਹ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਲਦਾ ਰੱਖਾਂਗਾ।” ਮੋਹਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।”

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ, ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਕਾਂਡ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ 47 ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਛੋਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਵਰਗਾ ਗਲਪੀ ਮਾਅਰਕਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਮੱਧਮ ਹਨ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਤੌੜਾ ਇਸਦੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਭਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵੰਡ ਦੇ ਗਲਪੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਦਰਦਾਂ ਤੇ ਫਿਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੁਆਬੇ ਦੀਆਂ ਆਂਚਲਿਕ ਛੋਟਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੋਲ ਪਿਛਲੇ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਢਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਕਥਾ-ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਚਾਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿਖਾਉਣ, ਸੁਣਾਉਣ, ਸੁਝਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰੋਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’, ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’, ‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’ ਤੇ ‘ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਥਾ ਪਾਠ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋਡੀ-ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਉਪਜਦੇ ਤ੍ਰਾਸ-ਬੋਧ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਦਖ਼ਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਸੰਕਟ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਨ ਪਰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੰਤਾਪ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ

ਹੈ। ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਉਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਬੁੜ੍ਹਾ ਮਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਮਕੜਜਾਲ, ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਸਮੇਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੇ-ਘਿਸਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਪਰਤੀ ਸੁਭਾਅ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਵਾਰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੂੰਜੀ ਲਈ ਲਲਚਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕੜਿਆਂ, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਛਾਪਾਂ-ਸੰਗਲੀਆਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਤੇ ਸਲਫਾਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਸਮੁੱਚੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ, ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਸੰਕਟ, ਡੇਰਾਵਾਦ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਅਮਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਲਈ ਮਾਰੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਲਲਕ ਰੱਖਦਾ ਕਥਾ-ਵਕਤਾ ਡੇਰੇ ਦੇ ਬਾਬੇ, ਬਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਏਜੰਟ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਜਿਹੇ 'ਲੁਟੇਰੇ ਗਿਰੋਹਾਂ' ਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਧੋ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਲਫਾਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਿਗਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਮ-ਪੂਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਮਨੋ-ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਦੀ ਡੋਲਦੀ-ਝੂਲਦੀ ਮਨੋ-ਵੇਦਨਾ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਤੁਰਦਾ ਹੈ-

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਡੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਠੋਕੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਲਈ ਆ। ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਧੀ ਨਿਬੇੜ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਅਹਾਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਖਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਲੱਗਦੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਚੋ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਰਗੜ ਗਿਆ ਏ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਝੂਠੇ ਬਾਬੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲੱਗਦੈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਆ। ਲੈ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਈਂ ਮੈਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੀਡ ਸਟੋਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ।”

ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਦਾ ਕਥਾ-ਫੋਕਸ ਇਸ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਨਸ਼ਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਤੋਂ 'ਖੁੰਝੇ' ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਤਲਿਸਮ ਭਰੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸਿਰਜਣਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਾ-ਯਥਾਰਥ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਸਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਵਰ ਨਹੀਂ ਮੇਚਦਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦੇ ਰੈਚਿਕ ਤੱਤ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੀਨ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕਲਚਰ ਦੇ ਰੂਝਾਨ ਅੰਤਰ ਸੰਬਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰਾ ਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅਸਲੋਂ ਨਵਾਂ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮੱਠ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਸੁੱਖੀ ਸੁੱਖਣਾ ਵਜੋਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਉਦੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਪਹਿਲੂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਔਲਾਦ ਕੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉੱਤਰਾ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਾ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਰੰਮੀ, ਜੋਧਿਕਾ, ਆਰਸੀ ਵਾਂਗ ਉੱਤਰਾ ਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁੜੀ ਪਾਤਰ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਵਰਗੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਲਪੀ-ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਜਗਰੀਰੂ ਰੂਪ ਔਰਤ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਣੀਂਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉੱਤਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦਮਨ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਡੇਰਾ ਕਲਚਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਹੀ ਕਿਵੇਂ 'ਡੇਰਿਆਂ' ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਗੀਨ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਕਥਾ-ਪਾਤਰ, ਲੋਕ-ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਨ, ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਣੀਆਂ, ਦੀਵੇ ਬਾਲਣੇ, ਕਬਰਾਂ-ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਜੋਤਿਸ਼ ਵਿੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਸਥਾ, ਕਸਰਾਂ, ਚੌਂਕੀਆਂ, ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ 'ਚ ਯਕੀਨ ਆਦਿ ਕਥਾ-ਵਰਤਾਰੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਝਲਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ-ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਆਂਚਲਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ ਬਲਕਿ ਕਥਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੰਗੀ-ਮੰਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਕੁਲ-ਮਿਲਾ ਕੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਇਹ ਕਥਾ-ਕਿਤਾਬ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧੀ ਤੇ ਨਾਬਰ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਦੀ ਗੜਬੜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰੰਮੀ (ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ), ਜੋਧਿਕਾ (ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ), ਆਰਸੀ (ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ) ਵਰਗੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਡੋਲਦੇ-ਝੁਲਦੇ, ਮਨੋ-ਵਿਹਾਰ, ਪਿਛਲਝਾਤ, ਘਟਨਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ, ਮਿੱਥ-ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਜਿਹੇ ਕਥਾ-ਪਹਿਲੂ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਰਚਨਾਕਾਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਖਾਸਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਸਪਾਟ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮਿੱਥ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਰਤਮਾਨੀ

ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਸਭ ਔਛਾ ਹੈ', 'ਸਭ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ' ਤੇ 'ਸਭ ਦਾ ਹੱਲ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ' ਵਰਗੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਹਿਜੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਇਸ ਕਥਾ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੈੜ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਕਲਾ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਟੈਕਸਟ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੂੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਕਥਾ ਬੋਧ : ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ

-ਡਾ. ਮਿਨਾਕਸ਼ੀ ਰਾਠੌਰ*

ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨਵੀਨ ਦਿਸ਼ਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪੁਖਤਾ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਸੁੱਝਤ ਜ਼ਹੀਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੋ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998) ਤੇ 'ਖੁਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' (2004) ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਪਛਾਣ ਨਵੇਂ ਛਪੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' (2013) ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸਾਦਮੁਰਾਦੇ, ਰੋਚਕ ਤੇ ਮਾਰਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਸੰਘਰਸ਼, ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ, ਅਜੋਕੇ ਖ਼ਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਗੜਦੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਵੰਦਮਈ ਪੀੜਾਗ੍ਰਸਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਡੇਰਾਵਾਦ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਤਨ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਆਦਿ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਮਾਏ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਦਲਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦਲਿਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਰਗ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਵਰਗ ਦੀ ਪੀੜਾਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਵਰਗ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੱਥਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਨੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਮੰਡੀਕਰਨ ਤੇ

*ਕਥਾ ਆਲੋਚਕਾ ਅਤੇ ਅਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਸ. ਸੀ. ਐਮ. ਡੀ. ਏ. ਵੀ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਦੇ ਇਸ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਜਾਂ ਦੇਹਵਾਦ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਸਿਰਲੇਖ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਭੈਣ ਤਾਰੋ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਮੰਡੀ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵੇਖ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹ-ਵਾਪਰ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਮਲਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਰੱਜੂ ਅਤੇ ਲੱਭੂ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਸ਼ੋਅ ਕਰ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਹ-ਵਾਪਰ ਵਿੱਚ ਝੋਕ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਧੋਣਾ ਧੋ ਦੇਣ ਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤ ਬਣੀ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਬਿਮਲਾ ਤੇ ਤਾਰੋ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਢਕੀ ਰਹਿ। ਵਿਆਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਆ ਕਿਤੇ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਅਕਲ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਗਿੱਧੇ, ਭੰਗੜੇ, ਆਰਕੈਸਟਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਾਂ ਬਹਾਨੇ ਐ। ਅਗਲੇ ਪਾਰਟੀ 'ਚੋਂ ਮੁੱਲ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਹੁਣੇ ਕਰਾਂ ਫੋਨ।”

ਬਿਮਲਾ ਦੀ ਜੁਬਾਨੀ ਸੁਣੀ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਉਸ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਧਕੇਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮ, ਹਯਾ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਮਾਨਵੀ-ਮਨ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗਦੀ ਹੈ। ਬਿਮਲਾ ਜੋ ਕਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪੀਲੇ ਹੱਥ ਤੇ ਪਾਟੀਆਂ ਬਿਆਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਹੇਮਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਹਲਵਾਈ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਮਹੀਨਾ-ਮਹੀਨਾ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਰੋ ਉਸ ਦੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀ ਤੇ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰਲਾ ਸਾਜੋ-ਸਮਾਨ ਵੇਖ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਇੱਕ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਚਿਹਨਕੀ ਪਰਿਪੇਖ ਤਾਰੋ ਅੰਦਰ ਵੀ ਦੇਹਵਾਦੀ ਰੁੱਚੀਆਂ ਲਈ ਆਕਰਸ਼ਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤਾਰੋ ਤੇ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੁੰਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਹੜ ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਹੀ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

“ਨੀ, ਤਾਰੋ! ਛੁੱਡ ਪਰ੍ਹਾਂ।” ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਪਲੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰ ਕੇ ਪਿਲਾਂਦੀ ਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੀਅਰ ਤੋਂ ਉਰ੍ਹੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ।”

ਅੱਜ ਮੰਡੀਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ 'ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸ' ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ

ਅਰਥ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਕੰਗਣੀ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ’ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਪ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਉਹ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦਾ ਭਰ ਕੇ ਪੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜੋੜ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਕਮਾਉ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਧੀ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਨਾਲੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਤੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਤਵੱਜੋ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੰਡੀਵਾਦ ਤੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵੀ ਅਰਥ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਿਮਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮਰਾਏ ਤੇ ਦੇਹਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਬੇਗ਼ਾਨਾ ਧਨ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕਮਾਉ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ‘ਤਾਰੋ ਦੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਡੀ ਦੀ ਇਸ ਗਲੈਮਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਵਹਾਰ’, ‘ਰੰਮੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸੁਖਦੇਵ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੋਣਾ’, ‘ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਸੱਤੇ ਦੇ ਪਾਏ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣਾ’, ਆਦਿ ਦੇ ਚਿਹਨਕੀ ਜੁੱਟ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਦੇਹਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਤ ਕਰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁੱਝ ਤੋਂ ਸਹਿਮੀ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸੱਤੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਗਿਆਰ ਬਣ ਦਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ।

“ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੇਈਏ? ਸਾਲਿਓ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।”

ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ‘ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਭਲੀਭਾਂਤ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੰਡੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਨਮੁੱਖ ਮਾਨਵ ਦੀ ਜੋ ਹਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੀੜਾਜਨਕ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ‘ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਿਪਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਰਸੇਵ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਅਰਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਪ ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਹੁਦਰੀਆਂ ਤੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਦੀਆਂ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ

ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੇ ਜੀਵਨ ਐਪੀਸੋਡ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਸਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਹਰਸੇਵ ਉਲਟਾ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮ ਤੇ ਭੋਗ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਵਹਿ 'ਏਡਜ਼' ਦੀ ਨਾ-ਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਾਠ ਦਾ ਇਹ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਕੋਰਜ਼ ਤੇ ਬਦਫੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੰਡੀਵਾਦ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅਮਾਨਵੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਤਾਮਸੀ, ਕਾਮੀ ਤੇ ਲੋਭੀ ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਸਤੂਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਸਤੂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵੀ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਰਸੇਵ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

“ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ, ਓਏ ਬਦਨਾਮੀ। ਸਾਡਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕੁਲੱਛਣਿਆਂ ਜੰਮਦਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਸਬਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।”

ਜਦੋਂ ਹਰਸੇਵ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਭਈਏ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗਿਰਾਸੀਮ ਨਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਗਿਰਾਸੀਮ ਬਚਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਹਰਸੇਵ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤੀਮਾਰਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਸੀਮ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਰੂ ਰੁੱਚੀਆਂ ਆਪਣੀ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਗਿਰਾਸੀਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਪਾਤਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਡੀਵਾਦੀ ਰੁੱਚੀਆਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਬੱਚੇ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਓਏ ਰੱਬਾ! ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਾਰਕਿਟ ਵਿੱਚ ਲਾਂਚ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਬਖਸ਼ੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।”

ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ, ਤਾਲੀਮ, ਧਰਮ, ਡੋਰਾਵਾਦ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਆਦਿ ਚਿਹਨਕੀ ਜੁੱਟ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪੱਖ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪਕੜ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਜੋ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪਰਮਵੀਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਹਥਿਆਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੋਗਲ ਦਾ ਸੁੱਖਾਂ ਲੱਧਾ ਪੁੱਤਰ ਪਰਮਵੀਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ, ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਾ-ਲਾ ਮਸਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨਲੇਵਾ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪਰਮਵੀਰ ਉਸ ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਆਸ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਜੋਧਿਕਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਧੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੈਰੀਅਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਵੀਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਉਸਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਧੀਏ, ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਹ ਬਣੀਂ ਏਂ। ਪਰਮਵੀਰ ਨਹੀਂ।”

ਇੱਥੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਧੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅੰਤਰਾਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਤੂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਧੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੁਗਤਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ, ਲਾਲਚ, ਨੀਚਤਾ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ਤ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਲੀਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਯੋਗੇਸ਼ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੇ ਭਾਵ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਘਿਨੌਣਾ ਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰੂਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੜੇ ਸੰਘਣੇ ਤੇ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੋ ਸੱਤਾ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਬਖੀਏ ਉਧੇੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਕਦੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਗਲਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 57 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੋਇੰ ਬੰਗਾ ਆ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਵਿਛੜੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਗਮ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਆਜ਼ ਤੇ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਭਾਵ ਤਾਂ ਇਨੇ ਗਹਿਰੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚਿਰਾਗ਼ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੋਨਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰਮਲਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਤਲਖ਼ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਕੁਆਰੀ

ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਆਪਣੀ ਵਿਛੜੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲਣ ਦਾ ਚਿਹਨਾਤਮਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਬਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵਤਾ, ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਪਿਆਰ, ਮੁਹਬੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਰਿਆਜ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੋਹਣਾ ਮੁਹਬੱਤ ਦੇ ਇਸ ਚਿਰਾਗ਼ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਲਦੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

“ਦੋਸਤੋ ਮੇਰੀ ਇੱਕੋ ਮੰਗ ਆ। ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਬੱਤੀ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ।”

“ਮੈਂ ਇਹ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਲਦਾ ਰੱਖਾਂਗਾ।” ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੱਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ, ਖੌਫ਼ ਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੋਹ ਦੇ ਚਿਹਨ ਕਥਾ ਜੁਗਤ ਬਣ ਕੇ ਨਵੀਨ ਦਿਸ਼ਹੱਦੇ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਰਿਆਜ਼ ਦਾ ਨਿਰਮਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਗੇ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਚਾਹ’, ‘ਮਾਚਿਸ ਦੀ ਉਹ ਡੱਬੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਾ ਰਿਆਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਹਬੱਤ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ, ‘ਡੱਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਪਰਦੇ-ਖ਼ਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਤਮੰਨਾ’, ‘ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਸਕਦੇ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਣਾ’, ਦੇ ਚਿਹਨਕੀ ਜੁੱਟ ਵੰਡ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੀਕ ਨੂੰ ਧੁੰਧਲਾ ਸਦਮਿਆਂ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨਾਤਮਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਮੁਹਬੱਤ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੁੰਗਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿੱਚੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਟਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਪਰ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਿਜ਼ਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਈਆਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹੋਰ ਪੀਢੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਪਾਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸ-ਬੋਧ ਦਾ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ, ਏਜੰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਤੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ, ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ, ਡੇਰਿਆਂ ਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਏਜੰਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਧੰਦਾ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰਨਾ ਅਜਿਹੇ

ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਬਾਖੂਬੀ ਪਰਦਾਫ਼ਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਤਨਜ਼ੀਆ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਏਜੰਟੀ ਔਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚਾਂ ਦਾ ਨੈਟਵਰਕ ਜੈਲਦਾਰ ਤੇ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਵਰਗੇ ਏਜੰਟਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਔਡੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਠੇਕੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਲਈ ਆ। ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਔਧੀ ਨਿਬੇੜ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਅਹਾਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਖਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਲੱਗਦੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਚੋ ਗਿੱਲ ਰਗੜ ਗਿਆ ਏ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਝੂਠੇ ਬਾਬੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਆ। ਲੈ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਈਂ। ਮੈਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੀਡ ਸਟੋਰ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ।”

ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾਵਾਦ ਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਪਾਸਾਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਬਾਬੇ, ਮਹੰਤ, ਸਾਧੂ ਤੇ ਸਾਧਵੀਆਂ ਲੋਕ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਾ ਮੁਖੋਟਾ ਪਹਿਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉੱਲੂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਬਨਾਰਸ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲੱਗਦੀ ਆ। ਜਿਹੜਾ ਵੱਧ ਬੋਲੀ ਦੇ ਜਾਵੇ ਉਹ ਮੱਠ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਸੌ ਔਸੀ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਮਸਲਾ। ਯੂ. ਪੀ. ਵਾਲੇ ਗੋਬਰਧਨ ਦਾਸ ਨੇ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ। ਨਾਲੇ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵੀ ਆ। ਹੈਰਾਨ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਨੀ ਲੈਣੀਆਂ?”

‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪਾਠ ਤੇ ਸਾਧਵੀ ਉੱਤਰਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਮੁੱਚੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕੈਨਵਸ ’ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੈ। ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਲੇਠੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਮੱਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਧੀ ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਮੱਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵੀ ਬਲੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ ਤਾਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਤਰਾ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸਾਧਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਜਿਉਣਾ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਸੂਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਪਚਵੰਜਾ ਸਾਲ ਨੂੰ ਟੱਪੀਓ ਆਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਬੱਚੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਉਣ। ਮੈਂ ਕਿਹਦਾ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਵਾਂ? ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ....।”

ਸਾਧਵੀ ਉੱਤਰਾ ਦੇ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਸਫ਼ਰ ਬੜਾ ਤ੍ਰਾਸਮਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਦਾ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ‘ਉੱਤਰਾ ਦਾ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਭਰੇ ਪੋਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਘੂਰਨਾ’, ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਵੱਸ

ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਲੱਗ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ', 'ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਝੂਠਾ ਲੱਗਣਾ', 'ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੋਸਟਰ ਹੀ ਫ਼ਾੜ ਦੇਣਾ' ਦੇ ਚਿਹਨਕੀ ਜੁੱਟ ਉੱਤਰਾ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮੂਕ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਤਸੱਵਰ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਦੀ ਵਸਤਮਈ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁੰਜੀ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਔਧਾ-ਅਧੂਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਸੇਵ ਤੇ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ, ਉੱਤਰਾ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਡਾ. ਸੁਵੀਰ ਤੇ ਆਰਸੀ ਸ਼ਾਹ, ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਤੇ ਨਿਰਮਲਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਹਾਰਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੇ ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਸਸ਼ਕਤ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਮੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸ਼ਸਕਤ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿਊਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਉੱਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਝੂਠੇ ਦੰਭ, ਪਾਖੰਡ, ਕਰਮਕਾਡਾਂ, ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ, ਪੁਨਰ ਜਨਮ, ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਰਕ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਕਲਾ ਪੱਖ ਵੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਮਾਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਥਾ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹੀਨ ਪਰਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਥਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਾਠ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਬੇਰੋਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੁਆਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਿਆਨ ਪਾਠਕੀ-ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਡਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੇ ਕਥਾ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵੀ ਅਸਤਿੱਤਵ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ, ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਤਰਕਮਈ ਸੂਝ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਫਲ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ : ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ

—ਡਾ. ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ*

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਵੇਸਵਾ-ਬਿਰਤੀ, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਹਿੰਸਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਲੁਕੇ ਛਿਪੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਜਬੂਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਔਰਤ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਪਰ ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਵਿਚਲੀਆਂ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਕੰਮੀ ਕੰਮੀਣਾਂ ਵਾਲੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਜੋ ਰਾਹ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੀ ਹਰ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਲਲਕ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲਲਕ ਹੋਰਨਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵਰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ‘ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ’ ਸੰਪੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੋਲਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬਿਮਲਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਮਾਪੇ ਕੁਮਾਪੇ ਬਣ ਕੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਲਾਲ ਬੱਤੀ’ ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਅਕਸਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬਿਮਲਾ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਰਹੇ ਹਨ। ‘ਕੁਲਜੀਤ’ ‘ਤਾਰੋ’ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ।

“ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਰਹਿ ਗਏ? ਮੈਰਿਜ ਪੈਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਤੇ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੀਆਂ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਕਿੰਦੇ ਨੂੰ ਇਟਲੀ ਭੇਜਿਆ। ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਅਡਜਸਟ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆ। ਕੋਠੀ ਬਣਾਈ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਿਠਾਇਆ। ਹੁਣ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਖਾਨਾ ਬਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਲੱਦ ਗਏ। ਇਦਾਂ ਦੀਆਂ

---

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਧੀਆਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਵੇ।”1

ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੇਠਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਾਨਣ ਲਈ ਆਰਕੈਸਟਾ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਜਿਸਮਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਲਜੀਤ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਡੇ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਧੰਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

“ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ .....।”

ਉਹ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਰ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਆਈ।

“ਤਾਰੋ ਤੂੰ ਵੀ ਆਜਿਆ ਕਰ। ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਬਣਦੇ ਆ। ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੁੱਖ ਦੇ ਕੱਟ ਲਓ। ਕਾਹਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਤਰਸੀ ਜਾਣਾ।”

“ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਅਧਖੜਾਂ ਦਾ ਤਾ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਮਿਲਣਾ ਲਵਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਰਾਜਦੀਪ ਵਰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਨਾਇਟ ਦਾ ਦੋ-ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੀਆ। ਜੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸਾਮੀ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਪੌ ਬਾਰਾਂ।”2

‘ਤਾਰੋ’ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਸੱਤਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ। ਭਰਾ ਉਹ ‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੀਆਂ ਸਨ। ‘ਤਾਰੋ’ ਦਾ ਪਤੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਕੁਝ ਬਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਸ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਕੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਓ ਪੁੱਤ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਲੇਸ਼ ਜਿਹਾ ਪਾਈ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਕੰਜਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਉਹ ਭਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਪੇਕੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੋਮੇ ਵੀਰ ਦੇ ਘਰ ਬਿਮਲਾ ਭਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਆਰਕੈਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿੰਦੇ ਦੇ ਇਟਲੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਗੁਰਬਤ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਜੋ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਗਤਣੀ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਆਰਕੈਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾ ਬਹਿਰਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਰ ਧੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਭਰਾ ਸੱਤਾ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਮੂਹਰੇ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਦੀ। ਕੁਲਜੀਤ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਕੁਲਜੀਤ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਇਕ ਸਾਮੀ ਦਾ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਦਿਹਾੜੀ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈੜ ਜਿਹੀ ਸੁਣੀ। ਸੱਤੇ ਦੀ ਪੈੜ ਚਾਲ ਲੱਗੀ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾ ਪੁੱਟ ਹੋਣ। ਸਰੀਰ ਪਸੀਨੋ, ਪਸੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੀਲ ਪਾਵੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹਤੇ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਲਾਲ.....। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਲਈ ਸੀ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ ਸੀ।”3

ਇਹ 'ਤਾਰੇ' ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ, ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਜ ਐਨਾ ਪੱਕਾ ਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਰੰਮੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾ ਤੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਮੁਦਈ ਹੈ ਫਲਾਵਾਮਈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ।

'ਨਾਓਮੀ ਵੁਲਫ' ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ "ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਕੀ ਉਹ ਆਪ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਔਰਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਰ ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ ਹੈ? ਕੀ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਯੋਨਤਾ ਉਸਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਕੀ ਔਰਤ ਦੀ ਯੋਨਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ? ਕੀ ਯੋਨਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂ ਵੇਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ 'ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ' ਨੂੰ ਤੋੜੀਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਯੋਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਆਕਰਸ਼ਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਸੱਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਾੜਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਮੌਜੂਦ "ਚੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ" ਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਸਮੈਟਿਕਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੀੜੇ ਕੱਪੜੇ, ਫੈਸ਼ਨ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਝੂਠੀ ਚੋਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ' ਦਾ ਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਸੈਕਸੀ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ? ਇਹ ਝੂਠੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਥੋਪੀ ਗਈ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਯੋਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ 'ਗੰਭੀਰ' ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸੈਕਸੀ ਵੀ ਹੋ ਤਾਂ, ਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਗਲਤ ਸੋਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪਲਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਚੁਣੀਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣਾ ਪਵੇ।"⁴

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ 'ਰੰਮੀ' ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ 'ਬਿਊਟੀ ਮਿੱਥ' ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਦੇ ਲਾਇਫਸਟਾਇਲ ਵੱਲ ਉਕਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਹੂਲਤ ਸੰਪੰਨ ਬਾਥਰੂਮ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਮਰੇ, ਕਾਰਾਂ, ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਆਦਿ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਬਣੇ। ਆਰਕੈਸਟਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਵੇ ਨਾਜ

ਨਖਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬਣੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਤੇਜ਼ ਤੁਰਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਤੌਰ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਰਲ ਸਕਣ।

ਪਰ ਰੰਮੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵਿਖਾਵਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਬਦਲੇ ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਤੇ ਭਰਾ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਦੀ। 'ਚੇਤਨਾ' ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਧਰਨੇ, ਰੈਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਅਣਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਗਾਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮਾਮੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਕਅੱਪ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਰ ਲਊ? ਇਹਨੇ ਕਦੇ ਨੈਲ ਪਾਲਿਸ਼ ਨੀ ਲਾਇਆ। ਨੱਕ ਤਾਂ ਕੀ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਬਿਨਣ ਦਿੱਤੇ। ਕੋਈ ਛੱਲਾ, ਚੂੜੀ ਜਾਂ ਗਾਨੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਆ। ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਗੰਨੇ ਚੂਪਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੱਕ ਦਾ ਪੁੱਛ ਲਵੋ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗੀ।”5

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ' ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਜੂ ਅਤੇ ਲੱਭੂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਉਹਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉੱਥੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਹੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਔਲਾਦ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਭਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਦਲਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਰਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਹੁੰਘਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਖਾਨੇ ਦੀ ਬਜਾਇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧਿਰਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਧੁਨਿਕ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਪੱਧਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਣ ਪ੍ਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਤ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੰਮੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਇਸ ਕੋਹੜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਔਰਤ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਕੋਈ ਹਿਲਾ

ਨਾ ਸਕੇ। ਤੀਜੀ ‘ਤਾਰੇ’ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸ਼ਗਨਾਂ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੋ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗਲਾਸ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਮਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਧੀ ਰੰਮੀ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੁਖਦੇਵ ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਮੇ ਸੱਤੇ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਰੰਮੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸ ਦੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੱਤੇ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਡਗਮਗਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ। ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੇਈਏ? ਸਾਲਿਓ। ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।”⁶

ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੀ ਪਾਈ ਲਾਹਨਤ, ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਕੰਬਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਗਿਲਾਸ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਗੂੰਜ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿੰਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ‘ਰੰਮੀ ਦੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ’ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਰੰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੰਨ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਬ, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, 2013, ਪੰਨਾ 26
2. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 26, 27
3. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 28
4. ਡਕੀਕੀਸਰੀ ਸਦੀ ਕਾ ਨਾਰੀਵਾਦ/ਨਾਓਮੀ ਕੁਲਫ, ਪਿਰੂਸਤਾ ਕੇ ਨਏ ਰੂਪ, ਸੰਪਾਦਕ-ਰਾਜੇਂਦਰ ਯਾਦਵ: ਪ੍ਰਭਾ ਖੇਤਾਨ: ਅਖਯਕੁਮਾਰ ਦੁਬੇ-ਰਾਜਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨई ਦਿਲਲੀ, 2003, ਪੇਜ-110
5. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ, ਪੰਨਾ 25
6. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 29

ਅੰਤਿਕਾ

ਪੀੜਾਂ ਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਸਿਰਜਕ

-ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ

ਸੰਨ 2002 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਨ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਬਦਲਾਅ ਆਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹੈ, ਭੱਜ-ਨੱਠ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਦਬਾਓ ਕਾਰਨ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ-ਲੰਬੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਹਿਜਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਦਿਖਾਵਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੀਡੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਨਾਵਟ, ਚਕਾਚੌਂਧ ਤੇ ਵਿਖਾਵਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗੰਢਾਂ ਬੱਝ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭਿੰਨਤਾ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ-ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਹਿਜੇ ਦਿਖ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਹੈ?

“ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ, ਵਿਗੱਠਿਤ, ਵਿਚਲਿਤ, ਬਹੁਵਿਧ ਤੇ ਤਣਾਓਸ਼ੀਲ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਸਤੂਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿਆਸਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਅਰਥਚਾਰੇ, ਵਪਾਰ, ਸਾਹਿਤ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ, ਸੂਚਨਾ, ਸਿਹਤ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਏਨੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਮੁੱਚਾ ਤਾਣਾ-ਪੇਟਾ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹਿੱਲ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।...ਅਜੋਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਮਾਡਲ-ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਾਂ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸਹਿਜ-ਸਿਰਜਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਥਾ-ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਪਾਤਰਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਰੋਧ, ਟਕਰਾਓ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਉਤਮ ਪੁਰਖੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਮਿੱਥ, ਸੁਪਨਾ, ਚੇਤਨਾ-ਅਵਚੇਤ ਦਾ ਦਵੰਦ, ਮਿਥ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਅਤੇ

ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਿਧੀਆਂ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।¹

ਅਜੋਕੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਨਵੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ, ਇਹ ਨਿਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਨਵੀਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਜਿੰਦਰ, ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ, ਜਤਿੰਦਰ ਗਾਂਸ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਬਲਵੀਰ ਪਰਵਾਨਾ, ਪ੍ਰੀਤ ਨੀਤਪੁਰੀ, ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਕੇ. ਸਿੰਘ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਸਿਮਰਨ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਵਿਸ਼ਵਜੋਤੀ ਧੀਰ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਜੀਤ, ਸਾਂਵਲਧਾਮੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਲੇਖਿਕਾ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ, ਤਕਨੀਕ, ਸ਼ੈਲੀ, ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਨਣ ਅਤੇ ਨਿਭਾਅ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰੂਪਕ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰਵਲੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਚੱਕਰ ਲਕੀਰੀ ਤੇ ਇੱਕ ਪਰਤੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੋਲਾਜ਼ ਵਿਧੀ ਮਨਬਚਨੀ ਆਦਿ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾ ਦੁਆਰਾ ਜਟਿਲ ਤੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ।”²

ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਘੂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਨਵੇਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਗ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਥਾ-ਮਾਡਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਢਪਾਲੀ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਮਨਮੋਹਣ ਬਾਵਾ, ਤਲਵਿੰਦਰ, ਸੁਖਜੀਤ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਮੱਖਣਮਾਨ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ, ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਜਿੰਦਰ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਘੂ, ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਬਿੰਦਰ ਬਸਰਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”³

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਸੋਵੀਅਤ-ਸੰਘ ਦੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਉੱਤੇ ਪਿਆ।

“ਨਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਔਧ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪੌਚ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਲੇਠੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਲੇ ਸਥਾਪਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਰ ਮੇਚਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਨਵੰਬਰ, 1993 ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਕਹਾਣੀ ਉਤਸਵ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ

ਨਵੇਂ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਪੀਵੱਤ, ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ। ਦੱਬਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਸਵੀਰ ਭੁੱਲਰ ਦੀ 'ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ ਤੇ ਜੂਗਨੂੰ' (1992), ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' (1994) ਅਤੇ ਸਰਵਮੀਤ ਦੀ 'ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ' (1996) ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ, ਹੁੰਝਾ ਫੇਰੂ ਦਾਅਵਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਅੱਧੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੱਸੇ ਮਿਆਰ ਅਨੁਕੂਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।”...ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ 'ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ' ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

“ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ੈਲੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਯੁਨੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਲੁਪਤ ਅਦਿੱਖ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਪਿੱਛੇ ਸੁਚੇਤ ਯਤਨ ਹੈ। ਕਥਾ ਅੰਸ਼ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਘਟਨਾ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਚੇਤ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਅਚੇਤ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਹੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।”⁴

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਨੇ 1995 ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। 1998 ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ ਜੋ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਕੱਢ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਦਾ ਮਾਪਦੰਡ ਕੇਵਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾਂ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਥਾ ਵਸਤੂ, ਕਥਾ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ

(ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।”

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ (‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’, ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’) ਦੀਆਂ 24 ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮੇਤ 29 ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਮਾਣਯੋਗ ਤੇ ਗਿਣਨਯੋਗ ਨਾਂ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੋਆਬੀ ਅੰਚਲਿਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਘੜਵਾਂ ਪੱਖ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉੱਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੂਤਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਤਰ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ।”⁶

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਪਾਠਗਤ ਪੜ੍ਹਤ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇ ਸਾਂਝੇ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਿਸ਼ੇ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ, ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’, ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’, ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’, ਸਾਮਰਾਜ ਵਲੋਂ ਯੂਥ ਨੂੰ ਜਿਸ ਮੌਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ‘ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੀਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀ ਬਾਹ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਤੰਦ ਜੋੜਨ ਦਾ ਵਲ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਤਾਂਘ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਰਗ ਵੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ’ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਕਹਾਣੀ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਲਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਦੀ ਹੈ। ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੀ ਉੱਤਰਾ ਅਖੌਤੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਜਾਤ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਵੱਡੇ ਸੰਤ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ। ਬਾਕੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ....

“ਆਪ ਕੌਨ ਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੰਸ਼ ਸੇ ਹੈ?”

“ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦੀ। ਪਿਓ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਾਗਪੁਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਗਾਂਹ ਭਰਾ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਾਡੇ ਗੋਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ। ਪਰ ਮੱਠ ਵਿੱਚ....।” ਉਹ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਕੁੱਲ ਦੇ ਜਾਤੀ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰਮਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਾਮ-ਅਤਿਪ੍ਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਏਡਜ਼ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ‘ਕਬਰ ‘ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ...ਤੇ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’...ਇਸ ਗੱਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਮਾਨਵ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਸਲੀਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਜੇ ਕਾਮ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਠਰਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ। ‘ਬੇਹ’, ‘ਨਸੂਰ’, ‘ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ’, ‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’, ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’, ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’, ‘ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਪਾਰ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਵਾਜਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਾਮ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਮਾਨਵ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਪੈਗਾਮ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਹੈ।

‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’, ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਤੇ ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਕਹਾਣੀਆਂ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਚੀਸ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜਦੋਂ 47 ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਆਧਾਰ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਉੱਤਰ ਆਏ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜਨਮ, ਜਾਤ ਜਿਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਛੱਡਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਪਏ ਹਨ। ਕਤਲੋਗਾਰਦ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਮਝਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।

“ਬੱਚਿਓ, ਹੁਣ ਬਸ।...ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਬੈਠੋ। ਮੈਂ ਜਰਾ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਆਵੇ ਨਾ।” ਮੈਂ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਛੱਤ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲਾ ਫੇਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਅੱਥਰੂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹਨ। ਬੁੱਲ ਕੰਬ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਚੀ- ਉੱਚੀ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ। ਖੋਰੇ ਆਵਾਜ਼ ਬੱਲੇ ਨਾ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਲਿਟ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਲੱਤਾਂ ਬਾਂਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਨਿਰਮਲਾ ਲਈ ਵੀ ਪਿੱਟ ਸਿਆਪਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੰਗਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਫ਼ਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਬਨੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲਦੀ ਰਹੀ।”

‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਦਾ ਇਹ ਬੁੱਢਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਮਹਿਬੂਬ ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜਨਮਿਆਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਦੰਗਿਆਂ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਈਆਂ। ਪਾਤਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਵਾਜ਼ਨ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਦਾ ਵਕੀਲ ਪਾਤਰ, ‘ਬੇਹ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਤਵਾਜ਼ਨ ਖੋਹਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਡਿਸਟਰਬ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਹੰਭੇ-ਭੰਨੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਸਿਸਟਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ। ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਤੰਦਾਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਨਸੂਰ’ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੱਖ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਸੂਰਵਾਰ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਹੋਵੇ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਿਸਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਹੀ ਹੈ। ਵਿਆਹੋਂ ਬਾਹਰੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਨਸੂਰ ਵਾਂਗ ਰਿਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ‘ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ’ ਤੇ ‘ਨਸੂਰ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਨਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਮਾਜ ਔਲਾਦ ਨਾਲ ਕੀ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ‘ਨਸੂਰ’ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ’ ਕਹਾਣੀ ਨਸੂਰ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪ ਦੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੁੰਜਲਾਂ ਖੋਲਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮੇਟ ਕੇ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਉਤਰਾ 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕਾ ਜੋਧਿਕਾ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਪੇ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਮੱਠਾ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਸਦੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਕਿਵੇਂ ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਗੋੜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਜੋਧਿਕਾ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸੰਤਾਪ ਕੱਟ ਰਹੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦਿੰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਨਚੀਕੋਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਰੇਕ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਗਲਪ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜੀਨੋਮ, ਕਲੋਨ, ਚਿੱਪ ਆਦਿ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ', 'ਅੰਨ੍ਹੇ-ਸੁਜਾਖੇ' ਅਤੇ 'ਕਬਰ 'ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਾਈਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ', 'ਨਸੂਰ', 'ਹੈਲੋ ਡੋਗ', 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਆਦਿ। ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਬਿਮਾਰੀ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੀ ਨੱਠ-ਭੱਜ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੀੜ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵੀ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਏਡਜ਼ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਤਣਾਓ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੰਡੀ ਦਾ ਮਾਲ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਕੁਰੱਪਟ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚੋਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਬਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਆਖਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਨਾਬਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸੂਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, 'ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ' ਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਚਾਹਤ ਦੇ ਯਤਨ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵੱਧ ਪੀੜ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤ ਧਿਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਗੌਰਖਣ ਹੈ (ਥੋਹ), ਚਾਹੇ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ (ਗੌਰਜਾਂ), ਕੁੜੀਆਂ (ਅੰਬਰ ਵੱਲ

ਉੱਠੇ ਹੱਥ, ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ), ਮੰਗਲੀਕ (ਨਸੂਰ), ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਨੋਰੋਗੀ ਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਆਦਿ। ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੁਰਦਣ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਿੱਧੂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕਲਮ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣਿਆ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਗਾੜ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਕਾਮਰੇਡ ਯੋਧਾ ਉਰਫ਼ ਦੁਸਾਂਝ, ਰਣਜੋਧ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਕਟਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਢਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨਕਸਲਵਾੜੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਲੇ ਦੌਰ (1984) ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਲਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। 1984 ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਤੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਫੋੜੇ ਵਾਂਗ ਰਿਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਵਿੱਚ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁੱਤਾ ਵੱਧ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਰਾਹੀਂ ਮਤਲਬੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

'ਕਹਾਣੀ ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ' ਦਾ ਵਕੀਲ ਪਾਤਰ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਖੌਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਰਦ 'ਤੇ ਜਬਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਣਖ-ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ -ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪੋਤਰੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਪੋਤਰੀ ਰੁਪਾਲੀ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਲਈ ਬਜਿੱਦ ਖੜੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਧਵਾ ਬਣ ਕੇ ਧੁਖਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਲੋਚਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਹ ਜਿੱਤਦੀ ਉਦੋਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰੁਪਾਲੀ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਜਾਤੀ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਜੋ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਪੋਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

'ਹੈਲੋ ਡੌਗ' ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਨੂੰ ਛੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਚਿੱਠੀਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਪਟ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਕਿਤੇ ਵੀ

ਝੋਲ ਮਾਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਕਹਾਣੀ ਨਕਸਲਵਾੜੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ, ਬਾਬਾ ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਡਾਇਰੀ ਰੂਪੀ ਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਵਿਗਿਆਨ, ਗਲਪ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਜਬਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਹ ਧਾਰਨਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜਬਰ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੁਲਵਾ ਸਕਦਾ।

“ਕਾਮਰੇਡ ਯੋਧਾ, ਕਿਹਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਯੁੱਧ ਲੜਦੇ ਪਏ ਓ?” ਆਈ. ਜੀ. ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਜੋਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ। ਬੇ-ਜ਼ਮੀਨਿਆਂ ਦਾ ਧਰਤੀ ਲਈ ਯੁੱਧ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼...। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਯੁੱਧ ਛੇੜਿਆ ਹੋਇਆ।” ਪੰਨਾ-100

ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਮਾਰਕਸੀ ਲੈਨਿਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਟੇਟ ਜਬਰ ਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੋਧੇ ਹਾਕਮਾਂ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੈਂਭੀ ਵਕੀਲ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਬਦਰਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪਤਨੀ ਪਰਾਏ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕੌਂਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਲੇਖਕ ਮਰਦ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਜਬਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ।

‘ਡਾਇਨਾਸੋਰ’ ਕਹਾਣੀ ਅੱਜ ਦੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਕਰੜਾ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਮਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਡਾਇਨਾਸੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਹੈ ਜਾਂ ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਵੱਡੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਜੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਘੜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੋਆਬੀ ਮਿਸ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ,

ਇਸ ਦੋਆਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਲੋੜਾਂ-ਬੁਝਾਂ, ਅਕੀਦਿਆਂ, ਸੋਚਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੋਆਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਸੰਸਕਾਰ, ਮਨੋਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਉਲੇਖ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੜੀ-ਮੁੰਡੇ 'ਚ ਫਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਧੀ-ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਆਏ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੀਕਰਣਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਨੇ ਤਾਰੋ-ਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਪੁੱਤ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਵੀਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜੋਧਿਕਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਭੈਡੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਈਲਿਟਸ ਦਾ ਟੈਸਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਮੈਂ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਅਪਲਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬੈਂਡ ਵੱਧ ਆ ਜਾਣ, ਮੈਂ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਜਾਉਂਗੀ।...ਪੀ. ਆਰ. ਲੈ ਕੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਉਂਗੀ। ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵਰ ਲੱਭਾਂਗੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੰਮੀ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਵਾਂਗੀ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਇਕੱਠਾ ਰਹੁੰਗਾ।”

“ਧੀਏ, ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਹ ਬਣੀ ਹੋ।...ਪਰਮਵੀਰ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਜੋਧਿਕਾ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ।¹⁰

ਸਿੰਧੂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਫੜਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਸਮਝ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜਗਤ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦੋਆਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ' ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਵੀ ਗੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਜੰਮਦਾ ਜੁਆਕ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾਹੀ ਬੈਠਾ....।”

ਪੰਜਾਬੀ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਉਧੇੜਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਹੈ, ਠੱਗ ਏਜੰਟ, ਝੂਠੇ ਬਾਬੇ, ਕਿਰਸਾਨੀ ਸੰਕਟ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਬਦਲਣਾ, ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਕਈ ਕੁੱਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਪੈਸੇ ਲਈ ਇੰਨੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸੋਚ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਉਧੇੜਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧੂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਹਨ-

“ਨੀ ਤਾਰੋ! ਛੱਡ ਪਗਾਂ!” ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਪਲੋਸਿਆ ਸੀ।” ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੈਂ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰ ਕੇ ਪਿਲਾਂਦੀ ਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੀਅਰ ਤੋਂ ਉਰ੍ਹੇ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ।”

ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੁਖਦੇਵ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸੱਤੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵਿੱਚ ਅੰਗਿਆਰ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੇਈਏ? ਸਾਲਿਓ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ।”

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਹੁਪਰਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਗੰਢ ਖੁੱਲਦੀ-ਖੁੱਲਦੀ ਅਖੀਰ ਕਈ ਗੰਢਾਂ ਖੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’ ਕਹਾਣੀ ਵਧ ਰਹੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਰਕ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

“ਦੇਖੋ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ ਪਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।”

“ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਪਤਲਿਆਂ ਦੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਈ।

“ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੂਬ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਸੱਚਾਈ ਏ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦਿਮਾਗ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜੀਵਿਤ ਰਹਿੰਦਾ।” ਡਾਕਟਰ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।”¹⁴

‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

“ਉਏ ਰੱਬਾ! ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋਡਟਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ....ਤੇ ਮਾਰਕਿਟ ਵਿੱਚ ਲਾਂਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਖਸ਼ੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।”¹⁵

“ਸਾਲਾ ਵਾਸ਼ਿਗਵਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਰੇਪ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਖੇਤ ਦੀਆਂ ਮੂਲੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਨੇ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਪੰਡਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿੰਦਾਂ ਕਿਤੇ ਸਾਰੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜਨੀਅਰ ਹੀ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਤਾਂ....।”¹⁶

“ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਬੱਕਿਆ। ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬੱਕਾਅ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਇਹ ਖੁੱਲ ਖੇਡ, ਨਸ਼ੇ, ਚਿੰਤਾ, ਖੋਖਲਾਪਨ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉਸੇ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।”¹⁷

“ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਤੇ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ...ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦੇ ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਸਿਰਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਦੌਰ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਕੜੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਗਵੇਂ ਚੋਲੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਦੰਭੀ ਹਨ ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਵਿਚਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸਾਧ ਤੇ ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੇ ਮਠ ਵਿਚਲੇ ਘਟਨਾ-ਕਰਮ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਪਾਜ ਉਪੋੜਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

“ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ‘ਚ ਕਦੇ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।”¹⁸
“ਬਨਾਰਸ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲੱਗਦੀ ਆ। ਜਿਹੜਾ ਵੱਧ ਬੋਲੀ ਦੇ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਮੱਠ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ, ਦੋ ਸੌ ਅੱਸੀ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਮਸਲਾ। ਯੂ. ਪੀ. ਵਾਲੇ ਗੋਬਰਧਨ ਦਾਸ ਨੇ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ। ਨਾਲੇ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵੀ ਆ....ਹੈਰਾਨ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ। ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀਆਂ?

ਧਰਮ, ਵਪਾਰ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਗਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਸੱਚਾ ਆ....।

“ਘਰਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ, ਗਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਠਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ, ਸਿਆਸਤ ਦੀ, ਧਨ ਦੀ ਤੇ....ਤੇਰੇ ਜਿਹੀਆਂ ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਦੀ।”¹⁹

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜਾਦੂ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੰਵਾਦ ਛੇੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਖਲੋਦੀ ਹੋਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਹਾਕੇ ਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ

ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋਇਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋਈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜਾ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਾਲਾ ਦੌਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਜ਼ਹਿਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹਾ ਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਕਥਾ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ 20-25, ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, ਜਲੰਧਰ (2004)
2. ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ. ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਪੰਨਾ-28, ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, ਜਲੰਧਰ (2015)
3. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ, ਪੰਨਾ-16, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ (2006)
4. ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮੂਲਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ 192-193, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ (1999)
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-193
6. ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਥਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੰਨਾ-21, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ (2003)
7. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ, ਖੁਸ਼ਕ ਔਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ, ਪੰਨਾ 94, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲਾ (2013)
8. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 108
9. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 127
10. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 128
11. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 47
12. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 27
13. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 29
14. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 60
15. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 59
16. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 72
17. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 76
18. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 97
19. ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 97

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ

-ਡਾ: ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ*

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰੂਰ ਕਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਪਕੜ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰੂਰ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਢਲਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ, ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਥਾਕਾਰ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਸਵੈ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ' ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਮਝ' ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ "ਸਵੈ" ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਸਪਾਟ ਤੇ ਸਰਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੜਾਅ-ਦਰ-ਪੜਾਅ ਅਤੀਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖਮਈ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਕਰੂਰ ਕਥਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਥਾ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੇਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੱਕ ਡੂੰਘੇ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟਾਂ ਤੱਕ ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। "ਮੈਂ" ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹਿਜ਼ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੁਗਤ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ 'ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਚਿਹਨ' ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਅਰਥੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਨਿੱਜ ਤੱਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ 'ਚਿਹਨ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਨੀਤੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਜੀਵਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਨੀਤੀਆਂ ਇੱਕ ਤਰਤੀਬ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਨਿੱਜ ਸਮੂਹ ਤੱਕ ਬੇਤਰਤੀਬ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਤਰੀ ਨਾਇਕ, ਖਲਨਾਇਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਸਦੇ ਬੋਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਰੂਰ ਕਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ 'ਮੈਂ' ਵਰਤਾਰੇ

*ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀ. ਰੂਰਲ ਸੈਟਰ, ਕਾਉਂਟੀ।

ਦਾ ਰੂਪ ਸਮੂਹਿਕ ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਉਹ ਕਥਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ' ਉਸ ਸਮਾਜਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੜੋਤਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ' ਸਵੈ ਦੀ ਖੰਡਿਤ ਸਥਿਤੀ, ਸਿਰਜਤ ਸਥਿਤੀ, ਅਜ਼ਾਦੀ, ਸੁਪਨਮਈ ਅਤੇ ਸੁਪਨਹੀਣ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਚਿਹਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 'ਮੈਂ' ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜੋ ਲੁਪਤ, ਅਣਦਿਖਦਾ, ਟੇਢਾ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵੈ, ਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਕਰੂਰ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸੁੱਧ ਮਾਨਵ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਬਣ ਕੇ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਤਰਤੀਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦੋਂ 'ਸਵੈ' ਕਥਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵੈ ਸੰਵਾਦ, ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਪਰ ਫੋਕਸ, ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਦੁਖਾਂਤਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਆਦਿ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। 'ਸਵੈ' ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕਥਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਦੇ ਬੋਲ ਸੰਵਾਦ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੇ ਅੰਤਰਝਾਤ ਰਾਹੀਂ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਬੋਹ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੇਤਰਤੀਬ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਵਿੱਚ ਬੇਤਰਤੀਬ ਹੋਣ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਜਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਭਰਜਾਈ ਉਸਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਕਰਤਾਰੋ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਜਣੇਪੇ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰੋ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਕੋ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਜਸਪਿੰਦਰ ਹੈ। ਅਗਲੇਰੀ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਗੋਰਖਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਗੋਰਖਣ ਦਾ ਗਾਹਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਸਪਿੰਦਰ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰ ਭਾਈਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਸਪਿੰਦਰ ਦਾ ਕਨੈਡਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਵਾਜ਼ਨ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਪਿੰਦਰ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ :

‘ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਓ ਨੂੰ! ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਖੂਹ 'ਚ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੱਭਿਆ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ.....। ਚਾਰ ਸਾਲ ਮੇਰੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਚਰ੍ਹੰਡਦਾ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਏ। ਨਾਲ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ .....।’ ਤੇ ਅਗਾਹ ਮੈਂ ਤੋਂ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ ਨਾ ਗਈ। ਧਰਤੀ

ਅਸਮਾਨ ਘੁੰਮਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਬਰੂਦ ਵਾਂਗ ਫਟਿਆ ਤੇ ਮੇਰਾ ਜਿਸਮ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨੈਲ ਦਾ ਸਵੈ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਾ ਕਰਨੈਲ ਦਾ ਸਵੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਬਿਆਰੀ ਜੋ ਦੇਹਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਹਿਮਾਂ ਵੱਸ ਅਤੇ ਸੰਜਮਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪਭੋਗੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸਤਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੜ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜੇਹੀ ਕਰੂਰ ਕਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਜਮੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘ਸਵੈ’ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ, ਕਹਾਣੀ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪਰਮਮਵੀਰ, ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਲੱਭੂ ਤੇ ਰੱਜੂ ਆਦਿ ਉਪਭੋਗੀ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ।

‘ਗੌਰਜਾ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਜੀਤਾ ਉਰਫ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ ਸਮਾਜਕ ਜਾਤੀਗਤ ਦਰਜੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚੋਂ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਦਲਿਤ, ਦਮਨ ਤੇ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ‘ਪਛਾਣ’ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਸਕਦਾ। ਜਾਤੀਗਤ ਮਾਨਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਨਿੱਕਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

‘ਨੀ ਧੰਨੋ ਕੀ ਗੱਲ ਐ। ਆਹ ਅੱਜ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਉਣਾ?’

“ਕਾਹਨੂੰ ਚਿੰਤੀਏ। ਅੱਜ ਗੌਰਜਾਂ..... ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ। ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਐ।” ਗੌਰਜਾਂ..... ਜੀਤੂ ਬਾਵੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਭੁੱਬਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ।¹²

ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀਗਤ ਸਮਾਜਕ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਦਲਿਤ, ਦਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ‘ਨਸੂਰ’ ਅਤੇ ‘ਪਿੱਠਭੂਮੀ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਮਾਨਵ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ‘ਮਾਂ’ ਤੇ ‘ਪੁੱਤ’ ਦੋਨੋਂ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ‘ਮਾਂ’ ਦੇ ਤਿਰਪਾਠੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਭੁੰ ਸਾਲਿਆ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੀ ‘ਗੰਦੀ ਲਾਦ ਐਂ।’ ਉਹਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਢਿੱਲੇ ਛੱਡੇ। ਮੈਂ ਤੋਂ ਅਗਾਹ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸੌ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭੰਨਤਾ ਹੋਵੇ।¹³

ਸਮਾਜਕ ਤਰਕ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜੀ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ‘ਮਾਂ’ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਪੁੱਤ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਗਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ‘ਮਾਂ’ ਲਈ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਵਾਂਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ? ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਨੀ ਹੋਇਆ।¹⁴ ਅਤੇ ਤਿਰਪਾਠੀ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ‘ਮਾਂ’ ਪਾਤਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਸ ਤਿਰਪਾਠੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਤਿਰਪਾਠੀ ਉਸਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਵਰ ਲੱਭ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ, ਵਰਤਣਾ ਅਤੇ ਹਲਾਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਸਮਕਾਲੀ ਮਾਨਵ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਮਨਫ਼ੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਬੜੇ ਮਾਰਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਧੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਮਾਪੇ ਖੂਠ ਅਤੇ ਡਰਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਮੁੰਡਾ ਅਡੋਪਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਗਵਾਚੇਪਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਔਰਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਪਾਤਰ ਰੀਤੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ:

ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ। ਮੈਂ ਤੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ।¹⁵

ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਣੀ। ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਸਾਰਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ, ਹਸਤੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬੇਮਾਅਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਕਟ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਜਿੱਥੇ ਸਵੈ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਖੜੋਤਗ੍ਰਸਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ “ਨੌ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲਤਾ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਦੀ ਸਵਾਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੜਿਆ ਲਿਖਿਆ ਖੋਜੀ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖੰਡਿਤ ਆਪੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਪਿਓ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਪਿਓ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਸਿਸਟਮ ਵੀ ਤਰਤੀਬ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

“ਤੂੰ ਪੁੱਤ ਚਿੜਚਿੜਾ ਕਿਉਂ ਹੋਈ ਜਾਨਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੀ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਨਾ?।6

‘ਜਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਅਮੀਰ ਬਣ ਕੇ ਹੁੰਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ‘ਮੈਂ’ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੁੰਜੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਕੋਠੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਭਵਿੱਖੀ ਯੋਜਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਾਹਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ “ਹੈਲੋ ਡੋਗ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ‘ਮੈਂ’ ਪਾਤਰ ਜਸਦੀਪ ਉਰਫ਼ ਅਫਸਰ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਓ ਦੀ ਕਿਸੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੂੰ ਤੂੰ ਮੈਂ ਮੈਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਅਪੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਨੈਡਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੋਚੀ ਦੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਤ ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਰਸਿਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਵਰਤ ਕੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਸਵੈ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਨਾਮ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ:

‘ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦੇ। ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੰਨਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਉ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਲਰਾਜ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

‘ਇਹ ਹਿੱਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨੀ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਖੁਦ ਸਾਰਾ ਵੱਲੋਂ ਡਿਪਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਖਤ ਲਿਖਦਾ। ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਅਡਰੈਸ’ ਤੇ ਪੋਸਟ ਕਰਦਾ। ਪੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ?’।7

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ‘ਸਾਰਾ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ’ ਅਤੇ ‘ਕੁੱਤੇ’ ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵਗੀਣ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘ਮੈਂ’ ਪਾਤਰ ਦਾ ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਜਿੱਥੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਮਾਨਵ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਿੱਥੇ ‘ਮੈਂ’ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੇ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੱਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਦ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਵੈ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਰੇਕ ਕਥਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪਹੁੰਚ ਇਸ ‘ਸਵੈ’ ਦੇ ਸੁੰਗੜਣ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਪਾਸਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਅਰਥ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵੈ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਬੋਧ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਖਲਾਅ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ’ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ‘ਰੰਮੀ’ ਦਾ ਸਵੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ, ਸੰਜਮਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਾਅਨਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ‘ਸਵੈ’ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀਪਣ ਲਈ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ ਸੱਤਾ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਿਉਪਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੋਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਮੈਂ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਲੈ ਗਈ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲੱਭੂ ਤੇ ਰੱਜੂ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਵਾਂ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲੂਗੀ। ਸਟੇਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਪੁੱਜਾ, ਇਹ ਵੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਚੜ ਗਈ॥

‘ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਕੰਜਰਖਾਣਾ। ਜਿਹਨੇ ਨੱਚਣਾ, ਆਉ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੱਚੋ। ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾ ਨਾਲ ਨੱਚੋ। ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਪਾਉਂਦੀ ਆਂ?’⁸

ਜਿੱਥੇ ਰੱਜੂ, ਲੱਭੂ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਉਪਭੋਗੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਰੰਮੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਵਿਯਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਟੇਜ ਤੇ ਡਾਂਸ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: ‘ਕਲਾ ਵੀ ਮਨ’ ਤੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਸਕਦੀ ਆ’⁹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਹ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਲਾ ਨਾ ਸਮਾਜ ਲਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਲਾ ਕਲਾ ਲਈ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕਲਾ ਉਪਭੋਗੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਵਾਹਕ ਹੈ। ਉਸ ਮੰਡੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਜਮਮਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ‘ਸਵੈ’ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਖਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਭਵਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਤੀਤ ਦੇ ਨਿਰੋਏ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਕਥਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਕੁੜੱਤਣ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਰਾਹੀਂ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਖਤ ਤੇ ਡੱਬੀ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ, ਨਿਰਮਲਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਅਫ਼ਸਰ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਉਤਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਬੱਤੀਆਂ ਜੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ? ¹⁰

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮੁਹੱਬਤ ਵਰਗੀ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ

ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਸਵੈ ਮੁੜ ਆਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਅਤੇ ਸਵੈ ਦਾ ਆਬਾਦ ਹੋਣਾ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰੇ ਮਾਨਵੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਿਆਜ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਉਖੜੀ ਤੇ ਉਜੜੀ ਜੀਵਨ ਤਰਤੀਬ ‘ਡੱਬੀ’ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾਗੀਰ ਹੋ ਵੱਸਣਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਚਿਰਾਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਭਾਵੇਂ ਪਲ ਪਲ ਮਰਨ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਮੌਤ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਵੈ-ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਮੁੜ ਰਾਬਤਾ ਸਵੈ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਉਸਨੂੰ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਨਸਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਸੇਵ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਰੂਪ, ਉਪਭੋਗੀ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਉਪਰ ਉਸਦਾ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਣਾ ਮੌਤ ਉਪਰ ਉਸਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਖੰਡਿਤ ਸਵੈ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ:

ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਆਣ ਵੜੀ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਕੰਘੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਰਸੇਵ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ? 111

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੰਡਿਤ ‘ਸਵੈ’ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਵੈ’ ਪਰਿਵਾਰ, ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪਿੰਡ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਜਾਤੀਗਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵਲਗਣਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੜੋਤਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਵਿਚੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਨੀਤੀਆਂ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਗੁਆਚਣ ਨਾਲ ‘ਸਵੈ’ ਖਲਾਅ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਪਭੋਗੀ ਵੀ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੀ ਵਸਤ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ‘ਸਵੈ’ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਵੱਸਣਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਜਿਉਣਯੋਗ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ‘ਸਵੈ’ ਨੂੰ ਸੰਜਮੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹਗੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲਾ, 1998 ਪੰਨਾ 21
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 31

3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 32
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 50
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 74
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 101
7. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ 2004, ਪੰਨਾ 60
8. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ, ਤਰਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲਾ 2013, ਪੰਨਾ 29
9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 15
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 113
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 83

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ

-ਡਾ: ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਸੰਧੂ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨਾਲ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਸਥਾਪਤ ਲੇਖਕ ਵੱਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ', 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦਾ ਕਥਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤੱਤ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਾ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਦਰ-ਕੀਮਤ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ ਦਾ ਬੰਜਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਥਾ-ਸਿਰਜਨਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਸ 'ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ' ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਨਵੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜੋਕਾ ਮਾਨਵ ਸਰਮਾਏ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਪਰ ਗਲਬਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹਰ ਮਾਨਵੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦਾ ਅਕਸ ਸਰਮਾਏ ਦੁਆਰਾ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵ ਦੀ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪਲੜੇ ਵਿੱਚ ਤੋਲ ਕੇ ਪਰਖਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਅਤੀਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਉਸ ਲਈ ਬੇਕਾਰ ਬੋਝ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਰੂਪ ਵਾਂਗ ਉਪਭੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਜਾਤੀਵਾਦ, ਔਰਤ ਦੀ ਦੂਜੇਲੀ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਲਕ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਜਾਅਲੀ ਸਮਾਜਕ ਰੁਤਬੇ ਆਦਿ ਮੁੱਖ ਸੰਦਰਭਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਸਮਾਜਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਾਤੀਵਾਦ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੀਵੀਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ

---

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਮੋਗਾ

ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਦਮਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਬੰਧ ਗੜਬੜਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੋ-ਪੀੜਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਜਗਜੀਤ ਉਰਫ ਜੀਤੂ ਬਾਵਾ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਉਸਦੇ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਸਕਿਆ:

‘ਮੈਂ ਰੋਜ ਉਸਨੂੰ ਖੜਾ ਤਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਸੱਪਣੀ ਵਾਂਗ ਫੁੰਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। “ਜਲਿਆ ਗੌਰਜਾਂ... ਆਪਣੀ ਔਕਾਤ ਤਾਂ ਦੇਖ?” ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਦੇਖਣੀ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਆਇਆ ਜਿੰਨਾਂ ਗੌਰਜਾਂ ਕਰੇ ਤੇ ਆਇਆ।’¹

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦਾ ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਬਣਕੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਕੇ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕੇਵਲ ਸੱਤਾ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਰਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੀ ਲਿਆਕਤ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਮੋਹ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਔਰਤ ਦੀ ਦੂਜੇ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂਵਲੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ‘ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ’ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ‘ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ’ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤ ਦੀ ਦੂਜੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ, ਚਰਨਜੀਤ ਅਤੇ ਰੂਪਾਲੀ ਰੰਡੇਪੇ ਦਾ ਦਰਦ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

“ਬੇਨਤੀ ਆ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਜਗਤ ਸੁੰਹ ਦੇ ਬਿਠਾ ਦੋ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ।” ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਸਨ।

‘ਸਰਪੰਚਾ! ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਬੱਚੜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਨਿਗਲ ਲਿਆ, ਦੂਜਾ ਮੈਂ ਹੱਥੋਂ ਨੀ ਗਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।?’ ਕੀੜੇ ਪੈਣਾ ਸਹੁਰਾ ਭੜਕ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵਿਆਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਬਹੁ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਿਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਇਹ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਏ ਰਾਜਪੂਤ ਕੁਲ ਚੋਂ ਆ?”2

ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਇਕ ਲੰਮਾਂ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸੇ ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਭਾਗੀ ਉਸਦੀ ਨੂੰ ਚਰਨਜੀਤ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਗਤੇ ਦੀ ਨਾਂਹ ਉਸ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਅੰਤ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦੀ ਪੌਤਰੀ ਰੁਪਾਲੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਉਸ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਵਰ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੁਪਾਲੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਣ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਖੜਦੀ ਹੈ। ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜੋੜਣ ਲਈ ਪਰਮਾਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸੰਹੁ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਸਕ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਪਰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਬਣਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਜੋਧਪੁਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਿ੍ਰਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਇਢੇ ਅਰਗੀ। ਇਸ ਘਰ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਭੋਰਾ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਬਸ ਰੁਪਾਲੀ ਕਰਕੇ ਜੀਂਦੀ ਆ”।3

ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਬਣਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਰੁਪਾਲੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧ, ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਭਰਿਆ ਵਤੀਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਰਵੱਈਆ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਨਵੀ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜਮੀਲਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵੰਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਹੋਈ ਜਮੀਲਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਮੋਹ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਹਸਤੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ :

“ਮੈਂ ਬੜੇ ਔਖੇ ਦਿਨ ਕੱਟੇ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਖੇਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਾ। ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬੁੜੀ ਤਾਂ ‘ਜਲਿਆ ਮੁਸਲਾ’ ਹੀ ਸੱਦਦੀ?”4

ਜਮੀਲਾ ਨਾਲ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰਾ ‘ਜਲਿਆ ਮੁਸਲਾ’ ਕਹਿਣਾ ਅਜਿਹੀ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਜਮੀਲਾ ਬਲਵੀਰ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਤਾਬਕ ਢਾਲਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਣੀ ਫਕੀਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਰ ਉਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰੇ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਜਮੀਲਾ ਆਖਰ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਨਾਲ ਫਕੀਰੀ ਰੁਤਬੇ ਰਾਹੀਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਨਾ ਕਿਵੇਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਕਿਵੇਂ ਨਫਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਟਦਾ ਹੈ। ‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉਠੇ ਹੱਥ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮਰਦ ਹਕੂਮਤ ਕਰਕੇ ਪੀੜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨੀਲਮ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਚਾਰ ਧੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਰਕੇ ਧੀਆਂ ਦਾ ‘ਹੋਣਾ’ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਰੱਚਦੇ ਹਨ। ਮੁੰਡਾ ਅਡਾਪਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਨਜ਼ਿਦਰ ਦਾ ਕਤਲ ‘ਔਰਤ ਹੋਣ’ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਮਾਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ, ਮੋਹ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਝ ਅਰਥਾਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਕ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਮਰਦ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਸਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬੰਜਰ ਰਵਾਇਤਾਂ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਲਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋੜ, ਹਰ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ, ਉੱਚੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ, ਸਮਾਜਕ ਰੁਤਬੇ ਆਦਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਲਕ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਲਕ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉਪਰ ਕਾਂਟਾ ਫੇਰਿਆ ਹੈ। ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਬਣੇ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਿੜਕਦੇ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ:

ਉਦਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਛਤੋਂਦਾ ਵੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਮਾਂ ਜਾਅਬੂੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਪਿਆ। ਜੇ ਸੁਖਮਨੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਅੱਡ ਰਾਹ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਆ...ਦੋਸ਼ ਸਾਡਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਝੂਠ ਈ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਦਲਜਿੰਦਰ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੇਸ ਚਲਦਾ। ਉਦੋਂ ਮੁੜਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕੇਸ ਚਲਦਾ ਦੁਬਈ ਜਾ ਆਵੇ। ਇਹਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਵਲੈਤ ਚਲੇ ਈ ਜਾਣਾ ਆ।”

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਈ ਤੋਂ ਡਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਾਅ ਗੱਲਾਂ ਚਾਚੀ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਇਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੂੜ ਦਿੱਤਾ।?5

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਬੰਧ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਝੂਠ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸਿਓ ਮਾਨਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦਲਜਿੰਦਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਝੂਠ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਇਹ ਮਾਨਵ ਦੀ ਅਸਲ ਪਛਾਣ, ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿੱਤ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਲਜਿੰਦਰ ਦੀ ਏਜੈਂਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਲਏ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਤਿੜਕਨ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਹ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਨਿੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਉਣੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਪਾਸਾਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਗਹਿਰੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਅਜਿਹੀ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਗਹਿਰਾ ਸੰਕਟ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਸੇਵ ਦਾ ਪਿਓ ਜਦੋਂ ਕਨੈਡਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜੇ ਈ ਲੱਗ ਕੇ, ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਦਾ ਪੰਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਬੇਅਰਥ ਹੋਣ ਦਾ ਰੋਣਾ ਰੋਂਦਾ ਹੈ:

“ਇੱਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤਾਂ ਜੱਟ ਬਣਾ ਦੇਏ ਪੰਜਾਹ। ਇਹ

ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੰਦੀ ਲਾਦ ਦਾ ਬੇੜਾ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ...।6

ਹਰਸੇਵ ਇੱਕ ਲਿਆਕਤ ਵਾਲਾ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ‘ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ’ ਅਤੇ ‘ਕਮਾਉ ਪੁੱਤ’ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਹਰਸੇਵ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਮਾਉ ਪੁੱਤ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਪਨਪੇ ਖਪਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਗ੍ਰਸਿਆ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਖੁਦ ਉਸਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨੌਕਰ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੀ ਕੇਅਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਰਾ ਕਰਨਬੀਰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਰਹੀ ਨੇੜਤਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਉਹ ਇੰਝ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ:

ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਭਈਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।...ਮੇਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਨਾਲ ਲੜ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਖਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ

ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਓਏ?... ਬਦਨਾਮੀ। ਸਾਡਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕੁਲੱਛਣਿਆ ਜੰਮਦਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਸਬਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ...”⁷

ਹਰਸੇਵ ਦਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨਾ, ਖਪਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨਾ, ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਆਦਿ ਅਜੋਕੇ ਵਰਲਡ ਦੇ ਖਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਉਸ ਪਾਰੰਪਰਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ਜੋ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਹੈ, ਮਾਨਵ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜਾਇਆ, ਉਹੀ ਪੁੱਤਰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪਰਮਵੀਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦੀ ਸਿਖਰ ਇਸ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਬਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਅਕਸ ‘ਹੈਲੋ ਡੋਗ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੜੇ ਮਾਰਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਸਦੀਪ ਉਰਫ ਡਿਪਟੀ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਹੇਠ ਹੋ ਰਹੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਦੀਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅਧੂਰੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮਾਸੀ ਮੰਨ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਪਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਸੀ ਉਸਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪੱਤਾ ਵੀ ਖੋਡਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਤ ਜਦੋਂ ਰਮਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਚਰਨਜੀਤ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਡਿਪਟੀ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਮੁਤਾਬਿਕ:

ਡਿਪਟੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ, ਨਾਲੇ ਕੋਠੀ ਦਾ ਕੀ ਲਗਦਾ?... ਰਮਿੰਦਰ ਬੋਲੀ ਸੀ।

“ਪੁੱਤ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਸ਼ ਤੇਰਾ ਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ.....।”

ਮਾਸੀ ਨੇ ਚਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ।⁸

ਡਿਪਟੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੰਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਰਮਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਸਤ ਵਾਂਗ ਭੋਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਭੋਗੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਮੇਤ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਉਣੀਂਦੀ

ਨਦੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਤਰਾ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਉਸਨੂੰ ਡੇਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਇੱਕ ਸਾਧਵੀ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਉਤਰਾ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਉਤਰਾ ਸਾਧਵੀ ਬਣ ਕੇ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਟ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕਟ, ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਮੋਹ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਤਰਕ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਮੋਹ, ਪਿਆਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਭੰਜਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਨਵ ਇੱਕ ਖਪਤੀ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਸਿਰਜਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਜਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵੀ ਗੁੰਗਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਅਜੋਕੇ ਮਾਨਵ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲਾ, 1998 ਪੰਨਾ 26
2. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2004 ਪੰਨਾ 85
3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 95
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 15
5. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ, ਤਰਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, 2013 ਪੰਨਾ 50
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 64
7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 74
8. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ, ਪੰਨਾ 55

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਥਾਨਕੀ ਸਰੋਕਾਰ

-ਡਾ. ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ*

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ (1998), ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ (2004) ਅਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ (2013) ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਮਨੋਰਥ ਸਮਾਜਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਅਤੇ ਅਗਰਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਅਦਿੱਖ, ਅਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਜੋ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤਨੀ ਅਵਚੇਤਨੀ ਗਲਬੇ ਵਿਚ ਲੈ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’, ‘ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਮੌਤ’, ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’, ‘ਹੈੱਲੋ ਡੌਗ’ ਅਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ ਨਾਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਅਮਰੀਕੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲੁਪਤ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖੇਤਰੀ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਅਮਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਅਤੇ ਤਲਿਸਮੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹਨੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਮਰਾਜੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਖੇਡ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਰਿਕ ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਕੋਝਾਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੁਗਤਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਇਹ ਪਾਤਰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਂਤਰਿਕ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੱਡੀਂ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਗਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਕਹਾਣੀ ਅਧੀਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ/ਮਾਨਵਤਾਵਾਂ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ

---

*ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਲੈਕਚਰਾਰ

ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਰਣਨਯੋਗਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁਖ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਅਧੀਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ, ਅਸਮਾਜਿਕ, ਦੇਹਵਾਦੀ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਡਾਂਸਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਮੰਨ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੰਮੀ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੈਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕਿੱਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ੀਲ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਉਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਸੱਤੇ ਦੀ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਰੰਮੀ ਦੇ ਕਾਮਰੇਡੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਹੀ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਅਨੈਤਿਕ ਹੱਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਅਵਚੇਤਨੀ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਦੇ ਦੋ ਪਰਕਰਣਾਂ ਅਧੀਨ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਡੀਕੋਡਿੰਗ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰੂਪਗਤ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਬੁਰਜੂਆ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਵੈਪੜਚੋਲ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਨ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਜਾਂ ਘਟਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ। ਵਰਣਨਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਕਾਰਜ ਉਸਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕ ਪਾਸਾਰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਅਨੈਤਿਕ ਦੇਹਵਾਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰਮਿਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਮਪੁਰਖੀ ਮੈਂ ਵਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਬਿੰਦੂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਯੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਨਾਕਰਾਤਮਕ ਪਾਸਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਪਰਿਪੇਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਰੇਡ ਰਣਯੋਧ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਖੌਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਿਗਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਯੁਧਵੀਰ ਉਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਦਬਾਅ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਨੈਤਿਕ ਉਣਤਾਈਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯੁਧਵੀਰ ਖੁਦ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਲੇਖ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

‘ਅੱਜ ਮੈਂ ਉਹੀ ‘ਕੈਪ’ ਤੇ ‘ਚਿੱਪ’ ਲੱਭਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਸ ਮਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰ

ਆ ਰਣਯੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਲਾਹ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਭੰਗੀ ਸੱਦਾ ਹੈ।...ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਖਾ ਗਿਆ। ਮੂਰਤੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹਦੀ ਖੋਪੜੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਾਮਰੇਡ ਤੋਂ ਜੇਬ ਖਰਚ ਮੰਗੋ ਉਹ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਏਗਾ ਕਹੇਗਾ। ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇਗੀ। (ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ, ਪੰਨਾ 171)

ਉਸਦਾ ਇਹ ਨਿਰਆਧਾਰ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰੂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਸ਼ਾਖੋਰੀ, ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਤਿ ਵਿਡੰਬਨਾਤਮਕ ਸਿਖਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਕਾਮ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜ ਪੀਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਦੂਮਈ ਟੋਪੀ ਦੀ ਮਿੱਥ ਦਾ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਅਲੋਕਾਰੀ ਕਾਢਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਚਿੱਪਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਰਮਿਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੈਪ ਐਂਡ ਚਿੱਪ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਥ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਦੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਸੁਪਨਮਈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਕਲੋਤਰ ਪਾਸਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਮਾਇਦਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਕਾਮ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਦੀ ਸੁਪਨਮਈ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਰਾਹੀਂ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜੁਆਨ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਅਨੈਤਿਕ ਦੇਹਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਪਾਸਾਰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਅਤੇ ਬੇਚਾਰਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਅਤੇ 'ਬੇਹ' ਨਾਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੌਲਣਯੋਗ ਹਨ। 'ਬੇਹ' ਕਹਾਣੀ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਮਹੱਤਵ ਅਕਾਂਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਰੋਕਾਰ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਜਿਨਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਾਚਾਰੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਜਵਾਨ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਮ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਅਨੁਪੂਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦਾ ਗਲਪੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਫੋਕਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕ ਭੁੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਪਛਤਾਵਾ ਗ੍ਰਸਤ ਤਰਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਵਿਸ਼ਾਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਨੋਬਿੰਬ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨਾ ਹੈ।

'ਮਸਾਂ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਮੈਂ...। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗੀ ਜਾਂਦੈ ਅਜੇ ਤੜਕੇ ਪਾਠੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ

ਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੀੜੀ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ ਸੌਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਫੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਈ।...ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮੀ ਜਾਂਦੈ।' (ਬੇਹ, ਪੰਨਾ 257)

ਕਹਾਣੀ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਧੀ ਅਧੀਨ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਜੋਂ ਉਪਜੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਨੋਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਸਫਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੜਖੱਚੇ ਉਡਾਉਂਦੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਦਾ ਆਭਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡੰਗਿਆ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਾਇਲਾਜ਼ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਸੇਵ ਵਰਗਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਹਿਰਦ, ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ, ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਇਆ ਹੋਣਹਾਰ ਪਾਤਰ ਅਯਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਵਿਵਸਥਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਪਨ ਅਤੇ ਵਿਘਟਨ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਹ ਅਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਦੇਹਵਾਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਏਡਜ਼ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਹਵਾਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਿਛਲੱਗ ਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰਸੇਵ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਮੋਹ ਭੰਗ ਵੀ ਇਸੇ ਮਾਰਮਿਕ ਵਸਤੂਮੁਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਸਤੂ ਮੁਖੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਅਸਭਿਅਕ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਟਾਲਸਟਾਏ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਈਵਾਨ ਈਲੀਚ ਦੀ ਮੌਤ' ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਵਸਤੂਮੁਖੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਰਸੇਵ ਅਤੇ ਗਰਭਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪਾਠ ਦੇ ਪਾਤਰ ਈਵਾਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੌਰਾਨ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਰਦ ਦੇ ਦਵੱਲੇ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਨਿਜਮੂਲਕ, ਸਵਾਰਥੀ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵਸਤੂਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਖਪਤਵਾਦੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਨਾਸ਼ਿਕ ਪਾਸਾਰ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰਵਾਦ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਖੇਡ ਅਧੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਜੁੜੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ‘ਉਣੀਦੀ ਨਦੀ’ ਅਤੇ ‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’। ‘ਉਣੀਦੀ ਨਦੀ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਉੱਤਰਾ ਦੇ ਦੁਬਿਧਾਜਨਕ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਖਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਸਦਾਚਾਰਕਤਾ ਦੇ ਸਫਲ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗਲਪਨਿਕ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਉੱਤਰਾ ਜੋ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਨੀਤੀ ਸਦਕਾ ਮੱਠ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ ਉੱਤਰਾ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਸਤਿਤਵਿਕ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉੱਤਰਾ ਤੋਂ ਸਾਧਵੀ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਵਸੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਤਰਕਯੁਕਤ ਮਾਨਵ ਹਤੈਸ਼ੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਕਮਈ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਠ ਵਿਚਲੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਧਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਰਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਭੋਗਵਿਲਾਸੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੈਤਿਕ ਉਚ ਇਖਲਾਕੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਪੁਨਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਸੱਚਾ ਹੈ “ਘਰਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਮੌਹ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਠਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ, ਸਿਆਸਤ ਦੀ, ਧਨ ਦੀ ਤੇ ...ਤੇਰੇ ਜਿਹੀਆਂ ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਦੀ।” (ਉਣੀਦੀ ਨਦੀ, ਪੰਨਾ 120) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਪੁਨਰ ਜਨਮ’ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਲੁੱਟ ਦੇ ਅਦਿੱਖ ਪਰੰਤੂ ਮਾਰਮਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।

‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਹੱਦਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗੈਰ ਮਾਨਵੀ, ਅਸੱਭਿਅਕ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੂਲੋਂ ਅਣਕਿਆਸਿਆ ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਧੀਨ ਡਾ. ਸੁਵੀਰ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਤਲਾਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਉਸਦਾ ਨੌਕਰ ਯੋਗੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਦਕਿਆਨੂਸੀ ਦੰਭੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਜਾਵੀਏ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਫਿਰਕੂ ਮਾਡਲ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਤਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਮਾਨਵੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ, ਸਬਲਤਾ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਤਕਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਹੀ ਯੋਗੇਸ਼ ਆਰਸੀ ਨਾਮੀ ਮੁਸਲਿਮ ਲੜਕੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਗਿਲਾਨੀ ਭਰਿਆ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਉਸਦੀ ਕੱਟੜ, ਫਿਰਕੂ, ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤਰਲਤਾ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਡਾ. ਸੁਵੀਰ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, “...ਪਰ ਯੋਗੇਸ਼ ਰਾਮ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੇ ਸਰਵੈਂਟ ਰੂਮ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੂਰਤੀਆਂ

ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਬੱਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਕੱਲਮ ਕੱਲਾ...ਉੱਝ ਇਹ ਚਿੱਟੇ ਕੁਝਤੇ ਪਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵਗਾ। ਮੱਥੇ ਦੇ ਤਿਲਕ ਤੋਂ ਇਹ ਕੋਈ ਤਪੱਸਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਖਲਾਕ ਦਾ ਵੀ ਵਧੀਆ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਨੇ ਕਦੀ ਰਾਧਿਕਾ ਨੂੰ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਸਗੋਂ ਕਹੇਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ ਆ। ਇਹਨੇ ਬਿਗਾਨੀ ਕਦੇ ਆਰਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ...।” (ਕਬਰ 'ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਪੰਨਾ 43)

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪਾਠ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਬੱਜਰਤਾ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਵਿਕਸਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਹਾਈ ਟੈੱਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਖਲਾਕੀ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਜ਼ਜਬਾਤੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਾਲ ਮੇਲ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਨਿੱਜੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤੱਜਕੇ ਪਾਸ਼ਵਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਾਈਟੈਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੱਸੇ ਦਕਿਆਨੂਸੀ ਅਤੇ ਦੰਭੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਲਪ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਅਤੇ ਕੱਟੜਤਾ ਦੀ ਪੁੱਠ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਡੀ. ਐਨ. ਏ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕੌਮੀਅਤ, ਜਾਤ, ਧਰਮ ਉਸਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਇਸ ਜਾਤੀ, ਜਮਾਤੀ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਦਫਨ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਲਾਲਤ ਦਾ ਅਮਨੁੱਖੀ ਕਾਂਡ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ਵਿਕਤਾ ਦਾ ਅਪਰਭਾਸ਼ਿਤ ਪਰੰਤੂ ਗੌਲਣ ਯੋਗ ਪਾਸਾਰ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਕੱਟੜਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੱਜਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਦਾ ਦੁਖਦ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਵਰਗਵੰਡ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਵਰਗੇ ਅਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੋਝੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਦਲ ਵੀ ਮਨਫੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ‘ਕਬਰ 'ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਅਤੇ ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਦੇ ਡੰਗੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਵਲੂੰਧਰੇ ਪਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ‘ਗੌਰਜਾਂ’ ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲੀ ਜਾਤੀਗਤ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਉਂਮੇ ਅਤੇ ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸਜੀਵ ਚਿਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸਰੋਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਹੀਣਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਜੀਤੇ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਜਾਤੀਗਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਜਾਤੀਗਤ ਹੀਣਤਾ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜ ਰਹੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤਿ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਭਾਂਜਵਾਦ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਜੀਤਾ ਜਾਤੀ ਸੂਚਕ ਸੰਬੋਧਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮਾਨਸਿਕ ਉਤਪੀੜਨ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਉਸ ਉਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਕਾਮਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਧਰਮਪਾਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਧਰਮਪਾਲ ਜੋ ਜਾਤੀ ਜਮਾਤੀ ਸਮਾਜਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਤਾ, ਮਾਸਟਰ ਧਰਮਪਾਲ ਦੀ ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੂਝ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਉਪਰੰਤ ਧਰਮਪਾਲ ਦੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਮਹੱਤਵ ਅਕਾਂਖਿਆ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਾਤਮਕ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਕਹਾਉਣ ਦੀ ਹਉਮੈ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀਗਤ ਹੋਂਦ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਬਦਲਵੀਂ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਨੂਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛਿਣਭੰਗਰ ਵਿਚ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਧੰਨੋ ਵੱਲੋਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗੌਰਜਾਂ ਦੇ ਜਾਤੀਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਜਾਤੀਗਤ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਹਿੱਤ ਉਸਨੇ ਭਾਂਜਵਾਦ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰੱਥਾ, ਉਸੇ ਹੀ ਜਾਤੀਗਤ ਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਜਾਤੀਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਗੌਰਜਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਉਤਪੀੜਨ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਤੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਵਿਅੰਗ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਾਸਾਰ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਪਾਸਾਰ 1947 ਦੇ ਵਿਭਾਜਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਾਨਵੀ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਅਹੁਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਨਹੀਂ ਮੋਇਆ' ਅਤੇ 'ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼' ਵਿਚ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਨ ਚਿਤਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਨਹੀਂ ਮੋਇਆ ਕਹਾਣੀ ਵਿਭਾਜਨ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ 'ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼' ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਪਣੱਤ ਅਤੇ ਮੋਹ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖਰੇ ਧੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹਨ।

ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਸੰਵਾਦ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਦੋ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

'ਮੈਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖ਼ਾਵੰਦ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹਦੀ ਨਾਲ ਸੌਂਦੀ ਸਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਭੋਗ ਦੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਬਣ ਕੇ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸੱਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ...। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਗਰਭ ਠਹਿਰਿਆ ਮੈਂ ਕਾਹੜਾ ਪੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਵੱਢੀਆਂ

ਲੱਤਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਰਹੀ...।’ (ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਪੰਨਾ 157)

ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਪਰ ਭੈਣ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਹਿਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੋਹਣੇ ਸਮੇਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਆਫ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉੱਘ ਸੁੱਘ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਮੈਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਭ ਸੱਜਣ ਮਿਲ ਰਹੇ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਲੈ ਰਹੇ ਨੇ। ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਚਿੱਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ...। (ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼, ਪੰਨਾ 133)

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵੰਡ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ਤੀ ਕਾਂਡ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਵਜੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਦੋ ਵਖਰੇ ਧਰਾਤਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਘਟਨਾ ਦੇ ਅਸਹਿ ਦੁਖਾਂਤ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿੱਜਮੂਲਕ ਪ੍ਰਤਿਕਮ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਇਹ ਪਾਤਰ ਨਿਆਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵੀ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ‘ਨਸੂਰ’ ਅਤੇ ‘ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ’ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰੂਪ ਦੇ ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਤਿਰਪਾਠੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਜਿਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਹਤੋਸ਼ੀ ਯਥਾਰਥਮੁਖਤਾ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰੂਪ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਸਿਰਜੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿਖੜ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨੈਤਿਕ/ਅਨੈਤਿਕ ਮੁਲਾਂ ਦੇ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਹਿੱਤ ਆਂਤਰਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਘੁਟਨ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਕਹਾਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਪਰੰਪਰਕ ਵਰਜਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪਾਸਾਰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਭਾਵੇਂ ਆਦਰਸ਼ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਾਂਘਦੀ ਇਕ ਨਿਡਰ, ਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਬੇਬਾਕ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਅਤੇ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਨਹੀਂ ਮੋਇਆ’ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਬੇਬਸੀ ਅਤੇ ਬੇਚਾਰਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰੜਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਸਤਿਤਵਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਭਵਿੱਖ ਮੁਖੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਦੀ ਥਾਹ ਵੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਮਨੋਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਜੀਵੰਤ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਧਾਗਤ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹਨੀ ਪ੍ਰਤਿਯੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਟਾਕਰਵਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਬਹੁਪਤਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੇਖਣ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਪਤਰਨੁਮਾ ਸ਼ੈਲੀ,

ਬਦਲਵੇਂ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਦੀ ਤਕਨੀਕ, ਉਤਮਪੁਰਖੀ ਵਕਤਾ ਦੀ ਸਵੈਸੰਵਾਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਤਾ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖ ਵਿਧਾ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਬਹੁਪਰਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਸੁਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਯਥਾਰਥ ਪਿੱਛੇ ਲੁਪਤ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰੰਪਚਾ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਗਰਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੇ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਆਧਾਰ ਪੁਸਤਕ:

1. ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾਦਕ), ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ) ਗਰੇਸ਼ੀਅਸ ਬੁਕਸ, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਪਟਿਆਲਾ, 2016.

ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ

-ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ

ਮੇਰੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ ਅਤੇ ‘ਗੌਰਜਾਂ’ 1995 ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। 1995 ਤੋਂ 2013 ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’ (1998), ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ (2004) ਅਤੇ ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ (2013) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸਮੇਤ ਕੁਲ 25 ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਘੜਵਾਂ ਪੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਅਤੇ ‘ਦ ਸੁਔਰਡ ਆਫ਼ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ 11 ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਵੱਡੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਭਾਰੂ ਧਿਰ ਬਣ ਫ਼ੈਸਲਾ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 4 ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ 12 ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਮਰਦ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਔਡ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇਲੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਔਰਤ-ਪਾਤਰ ਵੀ ਕਿਸੇ-ਨਾ-ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਘਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪੀੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਔਰਤ ਦੇ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ, ਦੂਜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ।

‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਮੇਰੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵੇਲੇ ਜਬਰ-ਜਿਨਾਹ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ‘ਵਸਾ’ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰ ਉਸਦੇ ਦਾਦੇ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਵੱਲੋਂ ਭਰਿਆ ਇਸਲਾਮ ਵਾਲਾ ਗੌਰਵ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੀਰ ਨੂੰ ਦਾਦੂ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੇ ਦਾ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਬਣਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਉੱਠਦੀ ਹੈ...ਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਜਮੀਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਘਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਆਹਵਾ

ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸੰਤਾਲੀ ਵੇਲੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀਆਂ- ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਿੰਡ ਸਿੰਬਲੀ, ਚਣਕੋਆ, ਸਹਾਬਪੁਰਾ, ਕਰੀਗਾ, ਕਮਾਮ, ਮਜ਼ਾਰਾ, ਭੀਣ, ਮਹਾਲੋਂ...ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਰੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਘੜਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਵਿੱਚ ਬਿਮਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਰੱਜੂ ਤੇ ਲੱਭੂ ਕੋਲੋਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਡਾਂਸ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਾਰਾਂ, ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਣਾਨ ਤਾਰੋ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਦੀ ਸਤਾਈ ਤੇ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਘਰ ਦੀ 'ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ' ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਦੇ ਧੰਦੇ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਬਿਮਲਾ, ਰੱਜੂ, ਲੱਭੂ ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ) ਬੇਵਸ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਧਿਰ (ਰੰਮੀ ਤੇ ਚੇਤਨਾ) ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ। ਰੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਤਾਰੋ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਦੇਹ ਵਿਉਪਾਰ ਵੱਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਲਸਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

“ਜੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦੀਏ?” ਸੱਤੇ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ, ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਮੌਤ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਪਤ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੰਦੇ। ਤਾਰੋ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਬਦਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਨਾਲ ਜਾ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ।

ਦੋਨੋਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੈਂ ਨੇੜਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਚਾਂਦ ਮਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਸਕਿਆ ਹਾਂ।

“ਚੰਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਨ੍ਹੇਰਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀ ਹਾਂ। ਹੋਰੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਮਾਂ।” ਆਰੰਭਕ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ' ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਜੋਧਪੁਰ ਦਾ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ' ਆਪਣੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਖ਼ਾਤਿਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਪੁਨਰ-ਵਸੇਬੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਮਰ ਭਰ ਰੰਡੇਪਾ ਕੱਟਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੈਲੇ ਭਲਵਾਨ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਲੰਕਤ ਕਰ

ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਟੱਪਦੀ ਇਹ ਸਾਹਸ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਭਰ ਰੰਡੇਪਾ ਕੱਟਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦੀ ਪੌਤਰੀ ਰੁਪਾਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜਦ ਉਸ ਵਰਗੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਰੁਪਾਲੀ ਦੇ ਮਨ ਇੱਛਤ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘ਨੂੰਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰੇ ਬਿਨਾਂ ਖਲਾਸੀ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ।’ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੇ ਦਮਨ ਵਿਰੁੱਧ ਸਟੈਂਡ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।...ਤੇ ਦਾਦੀ-ਪੌਤੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੱਲ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੀ ਵਾਕਫ਼ ਮੁਟਿਆਰ ਅਨੁਸ਼ਿਕਾ ਦਿਓਲ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਦਾਦੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਗਈ। ਰੁਪਾਲੀ ਕੋਈ ਅਲਸ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੁਪਾਲੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ।

ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਪਾਰ’ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਹੈ। ਗੁਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੀ ਭੂਆ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਖ਼ਤ ਤੋਂ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਸੁਦਾਗਰ ਦੇ ਫ਼ੋਨ ਤੋਂ ਤੇ ਅੰਤ ‘ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਪਾਖਰ ਸੁੰਹ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿਓ ਫ਼ੌਜੀ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਘਿਓ ਖਿਚੜੀ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨੂੰਹ ਤੇ ਸੁਹਰੇ ਦੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਤਸਵੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਬੂਤਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਧਲੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਾਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਲਿਸ਼ਕੋਰਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਸੁਹਰੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਲਿਪਟੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਵੇ ਮੇਰਿਆ ਬਾਬਲਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਜਾ ਲੁਆਈਆਂ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮੀ ਖੱਟੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕੀ।”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਮੈਂ ਤਨ-ਮਨ ‘ਤੇ ਹੰਢਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਗੇੜਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਵਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ ਦੋਸਤ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕੁੱਲਾ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਆਤਮ ਗੌਰਵ ਗੁਆ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਹਊਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਕਾਲਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਪਤੀ ਮਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਂਡੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੀਹੋਂ ਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰੰਗੜ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮੈਡਮ ਉਸਨੂੰ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪਾਗਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਟਮਾਟਰ ਉੱਗ ਆਏ ਆ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਨਵੀਂ ਰਤੀ

ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਪਿਆ।...ਲੈ ਕਰ ਲੇ ਘੇਅ ਨੂੰ ਕੋਲਾ। ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ? ਉਹ ਵੀ ਇੰਦੋਂ ਹੱਸਦੀ ਆ। ਨਾ ਭਲਾ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਬੋਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਂਦਾ ਟਮਾਟਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਓ? ਸੈਂਡੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਟਮਾਟਰ ਕਿੱਦਾਂ ਉੱਗ ਆਏ? ਮੈਂ ਆਪ ਹੋਰਾਨ ਹਾਂ। ਮਿਸਿਜ਼ ਨੇ ਤਾਂ ਆਲੂ ਬੀਜੇ ਸੀਗੇ।” ਮੇਰੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਖਰਾਜ ਕੌਰ ਵਰਗੀਆਂ ਮੱਧ ਵਰਗ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਹੈਂਕੜ ਜਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਲੀ 'ਤੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਾਡੀ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਆਪਣਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਦਰ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਵੀ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੂਝਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਾ-ਪਾਉਂਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਆ ਦੇਣ ਦਾ ਖਾਬ ਸਿਰਜ ਬੈਠਾ ਹੈ। ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ’ ਦਾ ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ਏਹੀ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਖੜੀ ਜੋਧਿਕਾ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਾ ਪੁੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਕੁੜੀਆਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਬਣਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੋਧਿਕਾ ਵੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਵਾਲ ਕਟਵਾਉਣ ਤੇ ਕਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਵੀਰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨੌਬਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਧਿਕਾ ਦਾ ਬਾਪ ਪਰਮਵੀਰ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੋਧਿਕਾ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਧੀਏ, ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਹ ਬਣੀ ਏਂ।...ਪਰਮਵੀਰ ਨਹੀਂ।” ਮੇਰੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਵੀਰ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੇ ਨੌਜੁਆਨ ਬਹੁਤ ਹਨ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵੀ ਪਰ ਜੋਧਿਕਾ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਟਾਵੇਂ ਹੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਆਸਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ।

‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੀ ਸਾਧਵੀ ਉੱਤਰਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਲਾਟ ਉੱਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਬੀਅ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਮੱਠ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖੀ ਸੀ, “ਹੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿਓ। ਪਹਿਲਾ ਬੱਚਾ ਤੇਰੇ ਚੜ੍ਹਾਊਗਾ।” ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਪਰ ਜੇਠਾ ਬੱਚਾ ਧੀ ਉੱਤਰਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਮੱਠ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਉੱਤਰਾ ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤੇ ਜਮਾਤੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਤਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਚੁਣੌਤੀ ਡੇਰੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਮਨੌਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਉਸਦਾ

ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ, ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਾਲਾ ਵੀ। ਉਹ ਮਨ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਵੀ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਨ ਦਾ ਸੇਕ ਵੀ ਝੱਲਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਮੋਹ, ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਸੁਆਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਠ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਸੱਚ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਦ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਡੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਮਾਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਦ ਖਰੀਦਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਡੇਰੇ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਅੱਕੀ-ਥੱਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਇੱਕ ਮੈਡੀਕਲ ਦੀ ਸਟੂਡੈਂਟ ਵੀ ਸਾਧਵੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਔਰਤਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਹੀ ਉਤਰਾ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ 'ਹੈਲੋ ਡੌਰ' ਦਾ ਜਸਦੀਪ ਉਰਫ਼ ਡਿਪਟੀ ਭਰਮ-ਲੋਕ ਅਤੇ ਸੁਪਨ-ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਮਾਸੀ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਧੀਆਂ ਰਹਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਔਰਤਾਂ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਾਗਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲੂ, ਭੂਰਾ, ਸ਼ੇਰੂ ਤੇ ਟਾਈਗਰ ਵਰਗੇ ਕੁੱਤੇ ਵੱਧ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਲੀਗ ਨੀਲਮ ਨਾਰਦ ਚਾਰ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮੁੰਡਾ ਅਡੋਪਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਦਿਖਾਵਾ ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਨਕਲੀ ਪੇਟ ਬਣਾਉਣਾ ਤੇ ਮੈਟਰਨਿਟੀ ਲੀਵ ਵੀ ਲੈਣਾ ਆਦਿ। ਇਹ ਰਹੱਸ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਸਗੋਂ ਭਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ (ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ) ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੜਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੀੜ੍ਹ ਬਣ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਇੰਦਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ

ਚਾਰੇ ਭੈਣਾਂ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੋਚ ਦੇ ਦਮਨ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਔਰਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੀਆਂ ਅੰਤ ਮਰਨ ਤੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਨਸੂਰ’ ਅਤੇ ‘ਪਿੱਠਭੂਮੀ’ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ‘ਰੂਪ’ ਮਗਲੀਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਟੇਵਿਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਛੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤੋਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਝੱਟ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਘਰ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵਿਵਰਜਤ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਬੇਟੇ, ਨੂੰਹ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਵਲੋਂ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਦੇ ਜਿਹੜਾ ਬੇਟਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਮਾਪੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਇਸੇ ਅਧਾਰ ’ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜਰਮਨਜੀਤ ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਉੱਥੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਔਰਤ ਤੇ ਬੱਚਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੋਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਲਗਭ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ‘ਰੂਪ’ ਪਾਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉੱਝ ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਗਵਾ, ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਮਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ 57 ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੌਇ ਬੰਗਾ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਿਖ਼ਰ ਦੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਨਿਰਮਲਾ। ਅਗਵਾ, ਕਤਲ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਰਿਆਜ਼ ਗੁਰੀ ਉੱਜੜ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾਲ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੰਗਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਨਿਰਮਲਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹਦੇ ਲਈ ਕੁਆਰੀ ਬੈਠਾ ਰਹੀ ਤੇ ਆਖਿਰ ਦਮ ਤੋੜ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਆਫ਼ਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨਿਰਮਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਰਮਲਾ ਪਾਤਰ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ‘ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ’ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ‘ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ’ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਦੂਜੇਲੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਈ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਅਤੇ ਅਯਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਸਾਮਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੈੜੀ ਮੌਤੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਸਹਿ ਦਰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਡੈੱਬ ਬੈਂਡ ’ਤੇ ਪਏ ਹਰਸੇਵ ਸਿੰਘ ਪੂਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਮੈਡਮ ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਉਰਫ਼ ਪਰਾਸਕੋਵੀਆ “ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵਰਲਡ ਲੈਵਲ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ, ਓਏ...ਬਦਨਾਮੀ। ਸਾਡਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕੁਲਛਣਾ ਜੰਮਦਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਸਬਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।” ਆਖ ਕੇ ਪੁੱਤ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜੇਸ਼ ਉਰਫ਼

ਗਿਰਾਸੀਮ ਅਤੇ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਹੀ ਦੋ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਸਤੂਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ। ਹਰਸੇਵ ਦੀ ਜਮਾਤਣ ਤੇ ਗਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਰਾਜੇਸ਼ (ਨੌਕਰ) ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਾਇਕ ਜਾਂ ਨਾਇਕਾ ਬਣਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਈਮੇਲਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

“ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕਲਾਸ ਦਾ ਲਾਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ।...ਤੇ ਲਾਇਕ ਬੰਦੇ ਮਰਨੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੀ ਲੋੜ ਆ।”

“ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਥੱਕਿਆ। ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਥੱਕਾ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੇਡ, ਨਸ਼ੇ, ਚਿੰਤਾ, ਖੋਖਲਾਪਣ....ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।” ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਰਾਜੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹਰਸੇਵ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਾਥੀ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਹਰਸੇਵ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੀਰਤ ਵਾਲੀ ਮੁਟਿਆਰ ‘ਆਰਸੀ’ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਟਹਿਕਦੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਸੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣੀ, ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਆਰਸੀ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤੋਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਡਾ. ਰਾਧਿਕਾ ਦੋਸ਼ੀ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਲੱਭਣ ਲਈ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਦਾ ਵਧੀਆ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਡਾਇਨਾਸੋਰ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ‘ਸ਼ਬਾਨਾ’ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਵੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਸ਼ਬਾਨਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅੱਖਾਂ ਉੱਗ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੱਠ ਹੀ ਹਿੰਦੂਤਵ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਠ ਨੇ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਾਨਾ ਦੇ ਉਲਟ ‘ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ’ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪਾਤਰ ਭਾਵਨਾ, ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ ਤੇ ਜੀਨੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਈਆਂ, ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ’ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅਤੇ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਗਏ, ਬਾਰੇ ਹੈ। ਬਖਸ਼ਿਦਰ ਕੌਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਦੇ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਜਿਉਣ ਲਈ ਰਾਹ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਬੇਹ’ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਜਾਇਜ਼-ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਨਪਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਗਸ਼ਤੀ ਗੌਰਖਣ ਤੇ ਜਸਪਿੰਦਰ ਦਾ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰਵਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਆਏ ਹਨ।

ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਚਾਹੁਤਾਂ ਦੇ ਤਣਾਅ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਪਿਆਰ, ਫ਼ਰਜ਼, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਮਮਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਰਜਾ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੇਧਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸੁਚੇਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪਛਾਣ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਟ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬੇਪਛਾਣਗੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੁਤਬੇ, ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਨੇਤਾਗਿਰੀ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਮਾਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹੋ-ਹੱਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ 'ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?' ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੇ ਮੱਧ ਵਰਗ (ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੇਠਲਾ ਵਰਗ ਵੀ) ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤਾਂ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਨਾ ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਚੇ ਰੁਤਬੇ, ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਨੇਤਾਗਿਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੇਠਲੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸੁਆਦਾਂ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂਤ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਢੰਗ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼।

ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਪੇਂਡੂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਾਤਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਥਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਤਾਬਕ ਲੈ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ। ਮੈਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵੀ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ 'ਜੀਵੇ ਪੰਜਾਬ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਸਰਹੱਦਾਂ ਵੀ ਟੱਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਤਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਪਰ ਅਮਰੀਕਾ, ਰੂਸ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਟਾਵੇਂ-ਟਾਵੇਂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਚਾਰੇ ਧਰਮਾਂ (ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਤੇ ਈਸਾਈ) ਦੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਚਾਰੇ ਮਰਦ ਹਨ ਤੇ ਔਰਤ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਪਾਤਰ ਵੱਧ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਵਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੱਟ ਕਿਰਸਾਨੀ ਤੇ ਮਹਾਜਨੀ ਕਲਚਰ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪਾਤਰ ਆਉਂਦੇ

ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਲਿਆਂ ਇਹ ਜਮ੍ਹੂਦ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ। ਉਝ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ/ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਤਾਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰੇਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕੇ-ਬਾਜ਼ੀ ਵੀ। ਆਪਸੀ ਜਾਤੀ-ਵਿਰੋਧ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਰਗ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਰਗ ਵੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੀਟੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਕੰਮ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ, ਵਿਦੇਸ਼, ਜਾਤ, ਧਰਮ ਤੇ ਵਰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਜਾਂ ਵਰਗ 'ਚੋਂ ਪਾਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਤੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤੋੜ-ਫੋੜ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮੌਖਿਕ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ ਨਾ ਕਿ ਕਿਤਾਬੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਾਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਰਕਵਾਦੀ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਨਕਸਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖੱਬੇ ਪੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਪਾਤਰ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਸੰਤਾਲੀ, ਚੁਰਾਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਲੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੌਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਾਤਰ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ, ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ-ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਸਮਝ ਹੁੰਦਾ, ਸਮਝ ਕੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਤੇ ਸੋਝੀ ਵਾਲੀ ਬਣੀ ਦੇਖਣਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੋਝੀ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ ਤੇ ਹੋਂਦਬਾਜ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਆਰ, ਫ਼ਰਜ਼, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਮਮਤਾ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੀ ਮੱਧ

ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ 'ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸ਼ੱਦਦ ਇਸ ਕਦਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਪਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਅਰਧ ਪਾਗਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜੀ, ਹਉਮੀ ਤੇ ਯੂਜ ਐਂਡ ਥਰੋ ਵਾਲੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਸਰੀਰਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉੱਝ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਮਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਚੇਤਨਾ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੇ। ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਦੀ ਰੰਮੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੇ।”

ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਇਨੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਉੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉੱਥੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਵਾਮ/ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਨਜ਼ਰ' ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਜੇ ਪਾਤਰ ਵਿਗਿਆਨਕ (ਡਾ. ਰਾਧਿਕਾ) ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ (ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ) ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਘਰ, ਪਿੰਡ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਆਪਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਲਾਕਾਤ

ਮੈਂ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਾਂ-ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ

-ਮੁਲਾਕਾਤੀ: ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਢ ਤੇ ਮੋਢੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' (1998), 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' (2004) ਅਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' (2013) ਦੀਆਂ 24 ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹੁਣ ਤੱਕ ਰਚੀਆਂ ਕੁਲ 29 ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਸਫ਼ਰ 1995 ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਪਰ ਜਿੰਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਚਰਚਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਪੈਂਠ ਜਮਾਂ ਲਈ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ ਤਰਕ, ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ, ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ, ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੌੜਤਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਦੋਆਬੇ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੀਹ ਪਾੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ, ਲਿੰਗ, ਧਰਮ, ਜਾਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੰਡਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪਰ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦਾ ਅਮੀਰੀ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪਾਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸੁਦਾਗਰ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਨੇ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ 'ਯੁਵਾ ਪੁਰਸਕਾਰ', ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ 'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ', 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ 'ਸ੍ਰ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਧਾਲੀਵਾਲ ਨਵ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਘਾਲਣਾ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਿੱਧੂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ, ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ, ਖਾਹਸ਼ਾਂ, ਲੋੜਾਂ, ਮਨੋ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ 29 ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੇਖ 'ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ-ਮੇਰੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ' ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਹਨ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਅੰਸ਼।

ਰੀਹਲ - ਤੁਹਾਡੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ', 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਛਪੇ ਹਨ। 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਤਿੰਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ) 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਰਵਰਕ ਉੱਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਹਨ। 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ' ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਜੋ ਅੱਖ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਈ ਸੁਪਨਾ ਪਾਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਖ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। 'ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ' ਸਰਵਰਕ ਉੱਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾ ਔਰਤ ਨਾ ਮਰਦ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਔਰਤ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਸਰਵਰਕ ਬਣਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦਿੰਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ?

ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ - ਚਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਵੀ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਾ ਕਲਾਕਾਰ, ਸੁਖਵੰਤ ਅਤੇ ਗਗਨ ਹੀਉਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉੱਝ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।

? ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਔਰਤ ਦੇ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ', 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ', 'ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ', 'ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ' ਅਤੇ 'ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ', ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੂਜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸੁਭਾਅ, ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਮੇਰੀਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਰਚਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਔਰਤ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਖਿਡਾਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾ ਵੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਨੋ ਤੇ ਵਿੱਡੋਂ ਔਰਤ ਨਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

? ਅੱਜ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਹਨ?

ਸਿੱਧੂ - ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਚਾਹਤ, ਪਿਆਰ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਮਰਦ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਔਰਤ ਜਾਂ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਾਜੀ ਬੰਧਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

? 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਵਿੱਚ ਬਿਮਲਾ, ਰੱਜੂ, ਲੱਭੂ ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਸਟੇਜਾਂ 'ਤੇ ਡਾਂਸ ਅਤੇ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੰਮੀ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੁਗਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਿਰਦਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਔਰਤ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਮੜ੍ਹਦੇ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਰਮਾਏ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਗੰਧਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ।

ਸਿੱਧੂ - ਸਾਡੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਜੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੜਾਸ ਕੱਢ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਗਰੀਬ ਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਂ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਾਵਾਂ, ਪਿਓ ਜਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ, ਪਤਨੀ, ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਟਕਰਾਉ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਰੌਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਸੰਸਕਾਰ, ਸਮਾਜੀ ਬੰਧਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਸਟਮ ਹੀ ਸਭ ਗੜਬੜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਡਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਉਡ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

? ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਤੇ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਦਾ ਭਰਾ ਪਾਤਰ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਹਾਦਸੇ ਵਾਪਰੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਹਾਦਸੇ ਹੀ ਚੰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਭਰਾ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਲੇਖਕ ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਆਪ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਰੋਕਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੈਂ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੈਂ ਲਿਖ ਸਕਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਜਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਜਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੀ ਹਨ। 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਦੀ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਜੋ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਦਰਅਸਲ ਉਹ

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—‘ਗਧਿਆ, ਪਰਾਸਕੋਵੀਆ ਵਰਗੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ।’

? ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਔਰਤ ਆਈ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅਹਿਮ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਅਹਿਮ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਨਾ, ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਬਲਦੇਵ ਕੌਰ ਐ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਅਧਿਆਪਕਾ ਏ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਿਸ਼ੇਤਦਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਧਿਆਪਕਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਮੇਰਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ। ਅਗਾਂਹ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ।

? ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’, ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’, ‘ਕਬਰ ’ਚ ਦਫ਼ਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ’ ਅਤੇ ‘ਨੌ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ-ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਕਾਰਨ ਵੀ ਜਵਾਨ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ, ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ’ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੱਟ ਲਿਖਦੇ ਹੋ। ਸੰਗ ਲੱਗਦੀ ਆ ਜਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੰਢ ਆ?

ਸਿੱਧੂ - ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੱਟ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਗੰਢ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ (1995 ਵਿੱਚ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸਾਨੀ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਪੀੜ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ, ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ’ਤੇ ਲਿਖਾਂ ਜੋ ਹਾਸ਼ੀਏ ’ਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀਹ-ਇੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਈ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਚਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਗਿਣਾਈਆਂ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਉੱਝ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

? ਕਹਾਣੀਆਂ ‘ਕੁਰੁਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਪਾਰ’ ਦੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ, ‘ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ’ ਦੀ ਜੋਧਿਕਾ, ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀ ਤਾਰੋ, ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ....’ ਦੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ‘ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ’ ਦੀ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅੰਤ ’ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ/ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਕੱਦ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਜਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

? ‘ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਉੱਠੇ ਹੱਥ’ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਭੈਣਾਂ ਲਿੰਗ ਵਰਤਾਰੇ ਖਿਲਾਫ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਦੀ ਫਰਜ਼ਾਨਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਦੀ ਜਮੀਲਾ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਘਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਆਹਢਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ‘ਡਾਇਨਾਸੋਰ’ ਦੀ ਸ਼ਬਾਨਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ‘ਤੇ ਉੱਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਖਿਲਾਫ ਚੇਤਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਦੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਤੇ ਰੁਪਾਲੀ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਰੰਡੇਪਾ ਕੱਟਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਡਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ’ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਨਿਰਮਲਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੀ ਉੱਤਰਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਨੌਤਾਂ ਖਾਤਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਔਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀਆਂ ਤਾਰੋ, ਰੰਮੀ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਸਥਾਪਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਡੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਗੀ ਸੁਰਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਹਨ? ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਲਈ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਬਰਾਬਰੀ ਔਰਤਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ, ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਹੈ। ਨਾਬਰੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦਾ ਅਹਿਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ/ਕੁੜੀਆਂ ਘਰ, ਸਮਾਜ, ਬੰਦਸ਼ਾਂ, ਮਨੌਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਝੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਚੇਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹੈ, ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਚਾਹੇ ਕਬੀਲਾ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਉਹ ਮੁਖੀ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉੱਠੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ, ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਮੁਕਤੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹੋਣ। ਔਰਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡੱਟਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਗਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ/ਕੁੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਖਿਲਾਫ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖਿਲਾਫ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ/ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

? ਤੁਸੀਂ ‘ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ’ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤਾਲੀ ਵੰਡ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਪੈੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਦੀ ਜਮੀਲਾ ਉਰਫ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੀ ਪੀੜ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀਆਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਉਣਗੀਆਂ?

ਸਿੱਧੂ - ਪਿੰਡ ਸਿੰਬਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਵਿੱਚ ਰੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਲ

250 ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਲੇਖਿਕਾ (ਮੇਰੀ ਭੂਆ) ਪ੍ਰੋ. ਅਫਜਲ ਤੋਸੀਫ਼ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਸਰੀ ਵਾਂਗ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਸਾਲ ਕੁ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਈ। ਦੂਜੀ ਅਗਵਾ ਹੋਈ ਭੈਣ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਬਰਦਸਤੀ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਸਰਵਰੀ ਸੀ। ਸਰਵਰੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਭੂਆ ਨੇ ਮੇਰੀ ਲਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੱਭ ਵੀ ਲਈ। ਉਹ ਬਾਲ ਬੱਚੇਦਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਕੋਲ ਪੁੱਜਿਆ, ਉਹਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਅੱਧੀ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ ਤੇ ਅੱਧੀ ਅਫਜਲ ਤੋਸੀਫ਼ ਕੋਲ। ਅਸੀਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਸੀ ਪਰ ਭੂਆ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਜੋ ਮੁਲਾਂਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮਨ ਕੀਤਾ, ਲਿਖ ਦਿਆਂਗਾ। ਉੱਝ ਜਿੱਡੀ ਕਲਾਸਿਕ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ‘ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ’ ਲਿਖ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਸ ਪੱਧਰ ਦੀ ਲਿਖਾਂ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾ ਲਿਖਾਂ।

? ‘ਨੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰੇ ਬਿਨਾਂ ਖਲਾਸੀ ਵੀ ਤਾਂ ਨਈਂ ਨਾ ਹੋਣੀ।’ ‘ਇਸ ਵਾਰ ਨਹੀਂ’ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਦਮਨ ਵਿਰੁੱਧ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਰੁਪਾਲੀ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਿਆ-‘ਰੁਪਾਲੀ ਕੋਈ ਅਸਲ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੁਪਾਲੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ।’ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਕਿਉਂ ਰੁਪਾਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਪਾਲੀ ਜਾਂ ਨਰ ਪਾਤਰ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਜਿਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲੇਗਾ। ਜੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਬੋਲੇਗਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬੋਲ ਭਾਸ਼ਣ ਲੱਗਣਗੇ। ਲੇਖਕ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਗੁੰਨੂ ਕੇ ਕਹੇਗਾ, ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਨਿਬੜੇਗੀ।

? ‘ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਪਾਰ’ ਦੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਪਤੀ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਧਲੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਸਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਸੈਭੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਗੁਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰਨ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਦੇ ਦੋਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਵਰਗੇ ਚੰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਖਜੀਤ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂਹ ਮੁਖੀ ਵਤੀਰੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੇ ਪੱਖ ਦਾ ਹਾਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ

ਸਗੋਂ ਔਰਤ ਜਾਤ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

? ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਸ. ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੋਧਿਕਾ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਾ ਪੁੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਗਲਤ ਰਾਹੇ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੌਲਨਾਕ ਹਾਦਸੇ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੇਖਕ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਖਲੋਂਦਾ ਕਿਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ?

ਸਿੱਧੂ - ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਵੇਗੀ, ਲੇਖਕ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਜੋ ਕੁੜੀਆਂ-ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਗਲਤ ਰਾਹੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਲੜਕੀਆਂ ਕੋਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਲੜ ਰਹੀਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਫ਼ਿਰਕਮੰਦ ਹਨ। ਹੌਲਨਾਕ ਹਾਦਸੇ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।

? ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਗਰਮ ਆਗੂ ਰਹੇ ਹੋ। 'ਨਸੂਰ' ਤੇ 'ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਤਰ ਜਠੇਰੇ ਪੂਜਣ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਕਿਉਂ ਘੜਦੇ ਹੋ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੈਂ ਰੂਪ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਘੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਘੱਟ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਫੈਲਾਉਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਹੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

? 'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕਲਾਸ ਦਾ ਲਾਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ।...ਤੇ ਲਾਇਕ ਬੰਦੇ ਮਰਨੇ ਨਈਂ ਚਾਹੀਦੇ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੀ ਲੋੜ ਆ।' 'ਈਵਾਨ ਇਲੀਚ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੌਤ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਹ ਡਾਇਆਲੌਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਹਰਸੇਵ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਜਾਂ ਗਿਰਾਸੀਮ ਉਰਫ ਰਾਜੇਸ਼ ਜਿਉਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਤੇ ਮਿਸਾਲੀ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?

ਸਿੱਧੂ - ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।...ਸੌਰੀ, ਰਾਜੇਸ਼ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪੁੰਜ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਰੱਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਲਈ। ਉਹਨੂੰ ਰੱਬ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੌਤ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਆ ਦਬੋਚਿਆ....ਉੱਝ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇਸ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿਆਂਗਾ।

? ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ?

ਸਿੱਧੂ - ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਸੱਚੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕੋਲੋਂ ਪਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁੱਝ ਘਟਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

‘ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ’ ਦੀ ਮੈਂ ਮੂਲਕ ਪਾਤਰ ਤਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਿੱਧੀ-ਸਾਦੀ ਤੇ ਘਾਹ ਖੋਤਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਏ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਡਾਂਸ ਬਾਰੇ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ, ਸਰਮਾਏ ਬਾਰੇ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ-ਬੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ?

ਸਿੱਧੂ - ਤਾਰੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਏ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਦਸ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਸੱਤੇ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ‘ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਧਨਾਢ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਤੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਾਲੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਗੀਤ ਗਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਧੀ ਰੰਮੀ ਸਟੂਡੈਂਟ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਆਗੂ ਹੈ। ਉਹ ਤੇ ਰੰਮੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਬਿੱਲ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਚੱਲੇ ਘੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੁੱਝ ਆਧਾਰ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਰੇ ਵਰਗੀ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤਾਂ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਜਾਗਰੂਕ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

? ਤੁਸੀਂ ਔਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਵਰਗੀ ਕਿਉਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ?

ਸਿੱਧੂ - ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ‘ਉਣੀਂਦੀ ਨਦੀ’ ਦੀ ਅਣ-ਵਿਆਹੀ ਸਾਧਵੀ ਪਾਤਰ ਉੱਤਰਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਡੇਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਡੇਰਿਆਂ ਅੰਦਰਲਾ ਸੱਚ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

? ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਧੂ ਜੀ, ‘ਬੇਹ’, ‘ਨਸੂਰ’, ‘ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ’, ‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਤੇ ‘ਬਾਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ’...ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ‘ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਨਾਂ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜਿੰਨਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਖੁੱਲਮ-ਖੁੱਲਾ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧੂ - ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜਾਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ‘ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ, ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਠਰਕੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

? ‘ਬਲਦੇ ਚਿਰਾਗ਼’ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵੇਲੇ ਸਿਖਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਿਰਮਲਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਹੋਈ ਹੈ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਲੱਭਣੇ ਸੌਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ।

ਸਿੱਧੂ - ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ, ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ, ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ, ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਤੇ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਥੇਰੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ ਸੰਤਾਲੀ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵੱਡਾ ਏ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਨਿਰਮਲਾ ਵਰਗੀਆਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ, ਪਿਆਰ-ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ, ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਨਘੜਤ ਨਾ ਲੱਗਣ, ਓਪਰੀਆਂ ਨਾ ਲੱਗਣ। ਕਹਾਣੀ ਬੜਾ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸੱਚ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੱਗੇ।

? 'ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਹਰ ਲਫਜ਼, ਬੱਸ ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਕਲਮ ਫੜਦੇ ਹਨ' ਜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹਨਾਂ ਦਿਲਾਂ ਲਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਧੂ - ਮੈਂ ਹਰ ਉਸ ਔਰਤ, ਮਰਦ, ਪੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ, ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ, ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ, ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤੇ ਚਾਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੁੱਕਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ-ਮੁਹੱਬਤ, ਬਰਾਬਰੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਤਲੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾਂ, ਜਿਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਥਥਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾਂ। ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾਂ। ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾਂ।

ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ - ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ

ਨਾਮ :	ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਜਾਫ਼ਰਪੁਰ (ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ)
ਜਨਮ ਮਿਤੀ :	17 ਮਈ 1970
ਮਾਪੇ :	ਸ੍ਰ. ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਰੋਪਤੀ
ਪਰਿਵਾਰ :	ਸਾਰਾ ਸਿੱਧੂ (ਪਤਨੀ), ਨਵਰੂਪ ਕੌਰ (ਬੇਟੀ), ਨਵਰਾਜ ਸਿੰਘ (ਬੇਟਾ)
ਵਿੱਦਿਆ :	ਬੀ. ਐਸ ਸੀ., ਐਮ. ਏ., ਬੀ. ਐੱਡ.
ਕਿੱਤਾ :	ਸਕੂਲ ਲੈਕਚਰਾਰ
ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ :	C/o, ਜੰਡੇ ਹੇਅਰ ਡਰੈਸਰਜ਼, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰੋਡ, ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ-144514
Webblog :	www.sidhuajmer.blogspot.com
e-mail :	ajmersidhu2007@yahoo.co.in
Phone :	94630-63990

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

1. ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ (1998) : ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
2. ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ (2004) : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
3. ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖ਼ਾਬ (2013) : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
4. ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ (2016) : ਗ੍ਰੇਸੀਅਸ ਬੁਕਸ,
ਪਟਿਆਲਾ
(2013 ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਕਹਾਣੀਆਂ - ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ)

ਜੀਵਨੀਆਂ

5. ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ (2003) : ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
(ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਗੁਰੀਲੋ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ)
6. ਬਾਬਾ ਬੂਝਾ ਸਿੰਘ (2008) : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
(ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨੀ)
7. Baba Bujha Singh An untold Story (2013) : ਤਰਕ ਭਾਰਤੀ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
(ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨੀ)

ਤਰਕ/ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

8. ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ (2000) : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ

ਸੰਪਾਦਨਾ :

9. ਨਰਕ ਕੁੰਡ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 1997 : ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
10. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪੱਡਾ (ਜੀਵਨ ਤੇ ਚੋਣਵੀਂ ਰਚਨਾ) 2005 : ਤਰਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
11. ਪਾਸ਼ ਦੀ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (2010) : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
12. ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ (ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ) 2014 : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
13. ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਬਲਦਾ ਕਣ-ਕਣ : ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ (ਜੀਵਨੀ) 2018 : ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ
14. ਵਿਗਿਆਨ ਜੋਤ (ਦੋ-ਮਾਸਿਕ ਪਰਚਾ) ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ 1997 ਤੋਂ
15. ਚੌ-ਮਾਸਿਕ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਰਾਗ' ਮਈ-ਅਗਸਤ 2017 ਤੋਂ

ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਰਜ

- 1988 ਤੋਂ 1995 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਨਾਟਕਕਾਰ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਰੰਗਕਰਮੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।
- ਉਹਨਾਂ 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ' ਕਾਲਮ ਤਹਿਤ ਦੋਆਬੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ।
- ਉਹ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਟਰੱਸਟ (ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ) ਦੇ 2009 ਤੋਂ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਨ।
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਉਹ 1993 ਤੋਂ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹੇ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅਮਰੀਕਨ ਕਹਾਣੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਿਲਪੀਟਸ-2006 ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੀ 11ਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਫਰੀਮੰਟ-2012 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਉੱਤੇ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹੇ। ਸਿੰਧੂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਮਰੀਕੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
- ਈਸਟ ਇੰਡੀਅਨ ਡਿਫੈਂਸ ਕਮੇਟੀ ਬੀ. ਸੀ. (ਕੈਨੇਡਾ) ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ 23-08-2016 ਤੋਂ 13-10-2016 ਤੱਕ ਬੀ. ਸੀ. ਅਤੇ ਮੈਨੀਟੋਬਾ ਸਟੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਖੇਡ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ

ਕੀਤੀ, ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਵਿਨੀਪੈਂਗ ਵਿਖੇ 'ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੇਣ' ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

- ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਬੀ. ਏ. || ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ' ਅਕਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੇ ਬੀ. ਏ. | ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬੋ-ਹਵਾ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਲਿਖੇ ਉਸਦੇ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਬੀ. ਏ. | ਅਤੇ ਐਮ. ਏ. || ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।
- ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ, ਮਰਾਠੀ, ਬੰਗਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਸਨਮਾਨ

- ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਲਕੱਤਾ (ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ) ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ 'ਯੁਵਾ ਪੁਰਸਕਾਰ' (2005-06)
- ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ "ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ-2000" 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਜਿੱਤਿਆ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨਵ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੁਰਸਕਾਰ-2003।
- 'ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਰਧਕ ਪੁਰਸਕਾਰ-2000' ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਲੋਂ।
- ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਜਗਤਪੁਰ ਵਲੋਂ 'ਮਾਤਾ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਐਵਾਰਡ-2001' 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਬੰਗਾ ਵਲੋਂ 'ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ' ਨੂੰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਪੁਰਸਕਾਰ-2003
- ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਟਰੱਸਟ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਵਲੋਂ 'ਤੁਰਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ 'ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਐਵਾਰਡ-2004'।
- ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੀਆਂ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ' 'ਇਡੋ-ਅਮੈਰੀਕਨ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫੋਰਮ ਫਰਿਜਨੋ' ਅਤੇ 'ਵਾਰਿਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਵੱਲੋਂ ਸੰਨ 2006 ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- 'ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਐਵਾਰਡ'-2008 ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਪੋਰਟਸ ਕਲੱਬ ਚੀਮਾ ਕਲਾਂ (ਜਲੰਧਰ) ਵਲੋਂ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਰਾਮਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਲੋਂ 'ਕਾ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ-2011'।

- 17ਵਾਂ ਸ਼ਾਹਿਦ ਪੁਰਸਕਾਰੀ ਗਲਪ ਪੁਰਸਕਾਰ-2014' ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਲੋਂ।
- 'ਸਾਅਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ ਪੁਰਸਕਾਰ-2012' ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਲਿਖਾਰੀ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਮੰਚ ਬਟਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵੱਲੋਂ।
- ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ (ਵਿਪਸਾ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਕਾਰ ਮੰਚ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਵਲੋਂ 2012 ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।
- ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਡਿਫੈਂਸ ਕਮੇਂਟੀ ਬੀ. ਸੀ. (ਕਨੈਡਾ) ਵੱਲੋਂ 'Award of Honour,-2016 ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ ਲਾਂਦੜਾ (ਜਲੰਧਰ) ਵਲੋਂ 'ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਪੁਰਸਕਾਰ-2016' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੁਰੇਵਾਲ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ ਨਿਊਯਾਰਕ ਅਤੇ ਅਦਾਰਾ ਰਾਗ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾ 'ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੁਰੇਵਾਲ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ-2017' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਾਲਜ ਮੁਕੰਦਪੁਰ (ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ,) ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ (ਰਜਿ.) ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਸਮੂਹ ਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਸਿਬਲੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ), ਚੇਤਨਾ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬੀ. ਸੀ. (ਕੈਨੇਡਾ) ਅਤੇ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਟਰੱਸਟ (ਇਟਰਨੈਸ਼ਨਲ) ਵਲੋਂ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ : ਐਮ. ਫਿਲ:

- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ (2004-2005) ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਰੀਜਨਲ ਸੈਂਟਰ ਮੁਕਤਸਰ।
- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ' ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ (2013-14), ਦਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਯੋਗਰਾਜ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ (ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖ ਦਾ ਖਾਬ) 2015-16 ਵੀਰ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ, ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅਧਿਐਨ (2015-17) -ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ
- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਅਸਿਸਤਿਵ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ (2017), -ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਬਠਿੰਡਾ)

- ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ : ਕਥਾ ਸਰੋਕਾਰ (2017), -ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਿੱਲੀ

ਖੋਜ ਕਾਰਜ : ਪੀ ਐਚ. ਡੀ:

- ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਰੋਕਾਰ (ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ) 2011, ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਰਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ
- 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ (ਸੁਖਜੀਤ, ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ) 2016 ਲਖਵੀਰ ਕੌਰ, ਨਿਗਰਾਨ : ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਜੀਵਨ-ਬਿਓਰਾ - ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ

- ਨਾਮ : ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਰੀਹਲ
- ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ : ਪਿੰਡ ਸੁਭਾਨਪੁਰ, ਡਾਕ : ਬਾੜੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
- ਜਨਮ ਮਿਤੀ : 16 ਅਕਤੂਬਰ 1975
- ਮਾਤਾ/ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ : ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਭਜਨ ਕੌਰ (ਸਵਰਗਵਾਸੀ)
ਸ੍ਰ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਸਵਰਗਵਾਸੀ)
- ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਂ : ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
- ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਰੋਣਕ : ਗੁਰਅਮਾਨਤ ਕੌਰ (ਬੇਟੀ), ਸਾਹਿਬਨੂਰ ਸਿੰਘ (ਬੇਟਾ)
- ਵਿੱਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ: ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼, ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ), ਬੀ. ਐੱਡ, ਯੂ. ਜੀ. ਸੀ. ਨੈੱਟ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ)
- ਕਿੱਤਾ : ਅਧਿਆਪਨ-(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ)
- ਲਿਖਣ ਵਿਧਾ : ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ, ਕਵਿਤਾ, ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਰੀਵਿਊ ਤੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ।
- ਮੌਲਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ : 1. ਦੋ ਕਦਮ (ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-2004,2014)
2. ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ ਭਰਾਵੇਂ ਮੇਲਾ-ਖੋਜ ਕਾਰਜ (2015)
- ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ : 1. ਕਾਲਜ ਮੈਗਜ਼ੀਨ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ (1997-98)
2. ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਪੁੱਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ (ਵਾਰਤਕ-2011)
3. ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ ਤੱਕ (ਆਲੋਚਨਾ-2016)
- ਅਨੁਵਾਦ: 1. ਰਾਵਣ (ਬਾਲ ਨਾਵਲ-2011, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ ਦਿੱਲੀ)
2. ਮੁੱਛਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ (ਬਾਲ ਨਾਵਲ-2012, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ ਦਿੱਲੀ)
- ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ: 1. ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿੱਚ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।
- ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ : 1. ਨਹਿਰੂ ਯੁਵਾ ਕੇਂਦਰ, ਨੰਦਾ ਚੋਰ ਵਲੋਂ ਯੂਥ ਪੁਰਸਕਾਰ (1998)
2. ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਜਲੰਧਰ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਇਨਾਮ (ਅਗਸਤ 1992)

3. ਦਰਪਣ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, ਸੈਲਾ ਖੁਰਦ ਵਲੋਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ।
4. ਕਿਰਪਾਲ ਸਾਗਰ ਕਾਲਜ ਆਫ਼ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੋਂ ਵਲੋਂ ਮਹਿਲਾ ਦਿਵਸ ਤੇ ਸਨਮਾਨ (2010)
5. ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਹੁੰਬਲਾਂ ਵਲੋਂ ਦੋ ਵਾਰ ਸਨਮਾਨ (ਬਾਲ ਲੇਖਕ ਪੁਰਸਕਾਰ-2006, 2011)
6. ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਵਲੋਂ ਸਨਮਾਨ

ਮੌਜੂਦਾ ਪਤਾ : ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ : ਸੌਨਾ, ਤਹਿ : ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ
 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-144516
 ਮੋਬਾਇਲ : 94643-30803, 97813-30803
 ਈ-ਮੇਲ : balvirkaurrehal@gmail.com
 balbirkaurrehal@gmail.com

